

NOTAS SOBRE OS ASPECTOS HISTORIOGRÁFICOS DE LOS
PROBLEMAS FUNDAMENTALES DE LA FILOLOGÍA COMPARADA,
DE DON ÁNGEL AMOR RUIBAL*

Pablo Cano López
Universidade de Santiago de Compostela

1 AMOR RUIBAL, HISTORIADOR DA LINGÜÍSTICA:
PRESENTACIÓN

*1.1 A modo de introducción: caracterización (incompleta)
dos méritos de Amor Ruibal como lingüista*

«El 23 de septiembre de 1954 se celebró en Pontevedra un homenaje organizado por aquella Diputación en honor de don Ángel Amor Ruibal, figura que debiera ser mejor conocida por los méritos que en ella concurrieron»¹. Con estas palabras comezaba unha breve nota informativa na que o historiador galego Santiago Montero Díaz (1911-1985) lle rendía homenaxe á memoria de Ángel Amor Ruibal. Había entón un cuarto de século que falecera en Santiago de Compostela aquel eminente canonista, filósofo, teólogo... e lingüista, faceta esta que os estudosos da obra amorrubaliana tenderon a neglixir, mais sen cuxo coñecemento non é posible debuxar un retrato completo de don Ángel.

* Antes de nada, teño que declarar que este traballo puido realizarse grazas a unha bolsa de doutoramento da «Fundación Caja Madrid» (solicitada en outubro de 2005, concedida en decembro dese mesmo ano, e con efectos económicos e administrativos a partir do día 1 de xaneiro de 2006). Debo tamén mencionar a miña pertenza ao Grupo de Investigación *Koiné*, dirixido pola Profesora Milagros Fernández Pérez, Catedrática de Lingüística Xeral da USC. Arestora, o grupo está a desenvolver o proxecto «Exploración pautada del habla infantil usando el corpus *Koiné*. Eficacia comunicativa y progreso constructacional» (que forma parte do proxecto coordinado «Logopedia y Lingüística de corpus. Exploración del habla infantil y del afásico»). Conta co soporte económico que supoñen as axudas do Ministerio de Educación y Ciencia (HUM2007-66074-C02-01) e da Consellería de Innovación e Industria da Xunta de Galicia (INCITE08ENA204029ES).

Debo, así mesmo, deixar constancia da miña débeda persoal para coa Profesora Fernández Pérez, directora da miña tese de doutoramento. Á súa inesgotable xenerosidade débolle a oportunidade de escribir e dar ao prelo este traballo.

1. S. Montero Díaz, «La obra lingüística de D. Ángel Amor Ruibal (1869-1930)», *Estudios clásicos*, III/14, 1955, p. 54.

A reflexión sobre a linguaxe, sobre as linguas e sobre a lingüística non foi para Amor Ruibal un pasatempo ocasional, senón que constituíu unha auténtica paixón. Mágoa é que só puidese consagrarse a ela nas primeiras fases da súa traxectoria investigadora! Aquela foi, en efecto, unha paixón de mocidade, case xuvenil. Vinte e catro anos contaba o noso home cando decidiu presentarse a un concurso organizado pola prestixiosa *Altorientalische Gesellschaft* de Leipzig. Someteu á consideración do xurado unha gramática da lingua siriaca, que escribira en latín², e, logo duns meses, recibiu por correo a notificación de que lle concederan o segundo premio. Con isto ficaba demostrado que as súas aptitudes para a lingüística eran simplemente extraordinarias. Lémbrese que entón tiña só vinte e catro anos... e ningunha experiencia como investigador. O seu currículo era o dun de tantos alumnos internos do Seminario Central de Santiago de Compostela; o seu enxeño e saber estaban, en troques, moi por riba do habitual nun simple seminarista.

2. Adóitase dar o nome de *siriaco* ao dialecto arameo da antiga cidade de Edesa. Edesa xacía ao leste do río Tigris, no extremo nororiental da diocese romana de *Oriens*, lindante co reino dos Sasánidas. Logo da vitoria do cristianismo naquelas terras, o dialecto de Edesa foi obxecto de cultivo literario por parte, sobre todo, de teólogos e apoloxetas. Ademais, existe unha tradución da *Biblia* ao siriaco: «la version «simple» (en syriaque *p̄šiṭta* d'après la prononciation dite orientale, *p̄šiṭṭo* d'après [l']occidentale), par opposition à l'Hexaplaire, à texte en plusieurs langues» (M. Cohen, «Langues chamito-sémitiques», en VV. AA., *Les langues du monde. Tome I*, Conseil National de la Recherche Scientifique, París, 1952² [1ª edición, 1924], p. 126).

Semella, por certo, que ningún estudoso da vida e obra de Amor Ruibal viu xamais a gramática premiada, malia andaren todos a procurala polas grandes bibliotecas de Europa Occidental. Dábase xa por perdida hai trinta anos (cf., por exemplo, S. Casas Blanco, «Problemas bibliográficos de Amor Ruibal», en VV. AA., *Ángel Amor Ruibal en la actualidad*, CSIC: Instituto de Filosofía Luis Vives, Madrid, 1973, p. 31) e as pescudas ulteriores confirmaron aquel diagnóstico tan descorazonador. Mais como pudo perderse o rastro dunha obra que fora galardoada pola *Altorientalische Gesellschaft*? En datas moi recentes, un biógrafo de Amor Ruibal, José L. Lemos Montanet, atreveuse a suxerir unha resposta. Na súa opinión, é probable que só existise unha copia da gramática siriaca: o manuscrito autógrafo que o seu autor enviara a Berlín en 1892. Boa parte da biblioteca e dos arquivos da *Altorientalische Gesellschaft* foron destruídos durante a Segunda Guerra Mundial, así que non resulta difícil figurarse cal foi a sorte da obra de don Ángel (cf. J. L. Lemos Montanet; «*Obra viva* de Ángel Amor Ruibal», CSIC: Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos, Santiago de Compostela, 2004, pp. 58-59).

Algún tempo despois da súa ordenación (que tivera lugar en maio de 1894), don Ángel viuse forzado a abandonar a lingüística temporalmente: primeiro, por mor dunha viaxe de estudos a Roma (outubro de 1895-agosto de 1896); máis tarde, de volta xa en Santiago, porque se reclamou a súa cooperación na posta en marcha da Universidade Pontificia compostelá (outubro de 1896-xaneiro de 1897), que viña substituír o vello Seminario Central³. Porén, así que quedou libre de tarefas extraordinarias, regresou á súa ocupación predilecta. En calidade de responsable do ensino das linguas grega, hebrea e siríaca na Universidade Pontificia, decidiu dar ao prelo un *Programa de lenguas bíblicas con principios de gramática comparada* (1898)⁴. Era un folleto de só quince páxinas, mais nel aparecían xa –reducidas a simples epígrafes, como é obvio– algunhas das cuestións que trataría polo miúdo nas súas obras maiores:

1. «Introducción [a la ciencia del lenguaje]», prólogo a unha tradución dos *Principes généraux de linguistique indo-européenne* (1890) de Paul Regnaud (1838-1910), que viu a luz en 1900⁵. O texto de Regnaud enche apenas cincuenta páxinas, concisión que contrasta coa amplitude da introdución, onde se nos presenta o «estado actual de la Ciencia del Lenguaje», ao tempo que se resumen algunhas das súas «principales enseñanzas»⁶. Máis de cento trinta páxinas enche este capítulo preliminar⁷.

3. Para máis información sobre estes dous momentos da vida de Amor Ruibal, tan breves e tan intensos asemade, cf. J. L. Lemos Montanet, «Obra viva»..., *op. cit.*, pp. 101-133, 153-157.

4. Á. Amor Ruibal, *Programa de lenguas bíblicas con principios de gramática comparada. Estudios superiores*, Seminario Conciliar Central, Santiago de Compostela, 1898.

5. P. Regnaud: *Principios generales de lingüística indo-europea. Versión española, precedida de un estudio sobre la ciencia del lenguaje por el Dr. A. Amor Ruibal*, Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 2005 [*princeps*, 1900]. Nota: a partir de agora empregaremos as siglas «CL» para referirnos a este traballo (concretamente, á «Introducción» que asina Amor Ruibal).

6. CL, p. 1.

7. Unha desproporción deste calibre chama por forza a atención dos estudiosos. Conveñen todos en tomala como un indicio da verdadeira actitude de Amor Ruibal cara á obra de Regnaud. Don Ángel contemplaba os *Principes* como unha *percha* –digámoslo así– de que podía pendurar o seu traballo; vía neles «[un] pretexto [...] para exponer con amplitud sus propias ideas, que aún habían de ser objeto de ulterior [...]».

2. *Los problemas fundamentales de la filología comparada*, obra monumental que se publica en dous volumes durante o bienio 1904-1905⁸. Xuntos, os dous volumes suman máis de mil cen páxinas, o cal supón un inmenso esforzo para unha persoa que traballa en absoluta soildade, sen axuda de ningún tipo. Case sesenta anos terán que pasar para que outro lingüista español se atreva a escribir un tratado de índole semellante⁹.

desarrollo en *Los Problemas Fundamentales de la filología comparada*» (S. Casas Blanco, «Problemas...», *op. cit.*, p. 18; cf. tamén J. L. Lemos Montanet, «Obra viva»..., *op. cit.*, p. 170). Mais... por que razón elixiu a obra de Regnaud entre todas as que se lle ofrecían? Nun primeiro momento, a escolla de Amor Ruibal resulta sorprendente, pois Regnaud era unha figura marxinal na escena lingüística francesa: a presenza do seu nome nunha portada non era garantía de calidade (cando menos a ollos do público entendido). No caudal da producción glotolóxica en lingua francesa podíanse atopar títulos más axeitados *a priori*. Ai estaban, por exemplo, as *Notions élémentaires de grammaire comparée* (Durand, París, 1880⁸ [1ª edición, 1865]) de Émile Egger (1813-1885) ou ben o *Précis de grammaire comparée du grec et du latin* (Hachette, París, 1894⁹ [1ª edición, 1888]) de Victor Henry (1850-1907). Cómpre, pois, repetir a pregunta: que razóns había para elixir os *Principes*? Na nosa opinión, a más importante foi a brevidade da obra. O texto dos *Principes* era tan curto que cabía sumarlle a «Introducción a la ciencia del lenguaje» sen que o volume resultante fose demasiado grosos. Don Ángel sufragaba persoalmente a impresión da obra (cf. J. L. Lemos Montanet, «Obra viva»..., *op. cit.*, p. 170), e se cadra non estaba sobrado de fondos.

8. Á. Amor Ruibal, *Los problemas fundamentales de la filología comparada. Su historia, su naturaleza y sus diversas relaciones científicas. Primera Parte*, Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 2005 [*princeps*, 1904]; Á. Amor Ruibal, *Los problemas fundamentales de la filología comparada. Su historia, su naturaleza y sus diversas relaciones científicas. Segunda Parte*, Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 2005 [*princeps*, 1905]. Nota: a partir de agora empregaremos as siglas «PFFC I e «PFFC II» para referirnos a estes dous traballos.

9. Obviamente, estamos a pensar en Francisco Rodríguez Adrados, autor dunha *Lingüística estructural* (Gredos, Madrid, 1969) en dous volumes, que totalizan case mil páxinas. Certo é que seis décadas non discorren en van: entre a táboa de contidos de *Los problemas fundamentales de la filología comparada* e a de *Lingüística estructural* hai talvez más diferenzas ca semellanzas. Mais existe un trazo común ás dúas obras: a pretensión de «elevarse al grado máximo de generalidad», que diría Adrados (*Lingüística estructural*, *op. cit.*, 1969, p. 16). Nin Amor Ruibal nin Adrados pretendían estudiar a historia dunha determinada familia de linguas, nin describir a estrutura dun determinado idioma; o que se propoñían era resolver unha serie de problemas de teoría e método que interesaban (e interesan) a todos os lingüistas, calquera que sexa a especialidade en que se sitúen (romanística, xermanística, eslavística, etc.).

A publicación de *Los problemas fundamentales de la filología comparada* facía pensar que Amor Ruibal se achaba nos comezos dunha longa e frutífera carreira nos eidos da filoloxía e da lingüística. Mais, ao pouco de aparecer o segundo volume, suprimiuse o ensino de linguas bíblicas na Universidade Pontificia compostelá. A orientación da actividade docente de don Ángel experimentou, polo tanto, un cambio repentino e radical: «a partir de estos momentos, [...] se centrará en el campo jurídico»¹⁰. Modificouse tamén a temática das súas investigacións persoais, que desde entón versaron preferentemente sobre problemas xurídicos, teolóxicos e filosóficos. Canto á lingüística, o noso autor gardaría silencio ata a fin da súa vida, un silencio só interrompido de cando en vez para atender requirimentos de índole xornalística¹¹. En suma, salta á vista que, a partir de 1905, Amor Ruibal non dispuxo de tempo libre para o cultivo dos estudos lingüísticos. Só puidera dedicarse plenamente a eles durante uns poucos anos; anos, iso si, de traballo intenso e produtivo. Lembremos que non necesitou máis ca un lustro para escribir e publicar a «Introducción [a la ciencia del lenguaje]» e *Los problemas fundamentales de la filología comparada*, dúas obras excepcionais na España de principios do século xx. En cada unha das súas páxinas quedaba patente que o autor tiña un criterio ben formado e un bo coñecemento da producción científica de alén dos Pireneos, cualidades que non eran frecuentes entre os eruditos españois da época. No tocante ás ciencias (tanto ás exactas e naturais como ás da cultura), o século XIX –a súa primeira metade, sobre todo– fora para España un tempo de atraso, de illamento. Os españois que estaban ao corrente dos novos avances científicos, ou traballaban no estranxeiro¹², ou vivían como unha sorte de ermitáns,

10. Cf. J. L. Lemos Montanet, «*Obra viva*...», *op. cit.*, p. 188.

11. Para unha enumeración dos textos amorrubalianos de tema lingüístico que se publicaron na prensa galega, cf. S. Casas Blanco, «Problemas...», *op. cit.*, pp. 22, 25, 28. Grazas aos desvelos de José L. Lemos Montanet é posible acceder a eles facilmente, sen necesidade de pescudar nas hemerotecas. Cf. J. L. Lemos Montanet, «*Obra viva*...», *op. cit.*, pp. 197-206, 254-257, 287-294, 302-316.

12. O caso máis coñecido é, quizais, o de Mateo Orfila (1787-1853)... ou, como din algúns –e non sen motivo– «Mathieu Orfila» (cf., por exemplo, R. Taton, dir., *Historia general de las ciencias. Volumen III. La ciencia contemporánea. I. El siglo xix*, Barcelona, Destino, 1973 [orixinal en francés, 1961; tradución ao español por M. Sacristán], p. 771). De

escasos de alumnos e de medios materiais, e faltos de apoio por parte dos poderes públicos e da sociedade civil¹³. De aí que os seus esforzos resultasen case sempre pouco frutíferos. Así, se lle prestamos atención ao terreo dos estudos filolóxico-lingüísticos, que é o que nos compete, asistiremos ao fracaso dos ensaios de modernización impulsados por Pedro Felipe Monlau (1808-1871) e por Francisco García Ayuso (1845-1897). Arredor de 1900, ao público español seguía faltándolle un compás para orientarse en materia de ciencia da linguaxe. Por iso enxalzou autores que noutros países

«fundador de la Toxicología y de varias ramas de la Medicina legal» califica Marcelino Menéndez y Pelayo (1856-1912) a Orfila no seu «Inventario bibliográfico de la ciencia española» (en M. Menéndez y Pelayo, *La ciencia española (polémicas, proyectos y bibliografía. Tomo III*, Pérez Dubrull, Madrid, 1888³[1ª edición, 1877], p. 443). O que Menéndez Pelayo non di –por consabido, certamente, pero se cadra tamén por vergoñoso– é que Orfila levara a cabo todo o seu labor científico en París, de cuxa Facultade de Medicina chegaría a ser catedrático (1819) e mesmo decano (1831-1848) (cf. L. López-Ocón Cabrera, *Breve historia de la ciencia española*, Alianza Editorial, Madrid, 2003, pp. 240-241). E non é sorprendente que Orfila preferise traballar en Francia, porque o clima da España de Fernando VII (1784-1833) non era moi propicio para o cultivo das ciencias.

13. A tal punto chegaba o atraso científico de España, que xa nin sequera se lles ocultaba aos naturais do país. Sobre as causas e consecuencias do fenómeno debatíase con paixón, non xa no Ateneo de Madrid, senón nos xornais e nas revistas dirixidas ao grande público (*grande público* que, a dicir verdade, era bastante cativo por entón). Non houbo intelectual que non falase sobre a prostración das ciencias no país, propoñendo remedios más ou menos razonables, ou proclamando que había que perder a esperanza, en vista da acredita da incapacidade dos españois para o cultivo dos saberes científicos. Malia os ocasionais exabruptos dalgúns polemistas (lémbrese o unamuniano «¡Que inventen ellos!»), o inacabable debate sobre o pasado e o presente da ciencia en España tivo á fin repercuśóns positivas. Como dicía Santiago Ramón y Cajal (1852-1934), axudou a crear «un estado de conciencia nacional» que se traduciou en «leyes y órganos adecuados de acción» (S. Ramón y Cajal, *Reglas y consejos sobre la investigación científica. Los tónicos de la voluntad*, Espasa, Madrid, 2005 [1ª edición, 1897], p. 191). O principal deseo «órganos de acción» foi, sen dúbida, a Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas (fundada en 1907). Co seu programa de bolsas para viaxes ao estranxeiro, a Junta fixo unha decisiva contribución ao necesario proceso de «inoculación reiterada y metódica del germen del progreso científico» (S. Ramón y Cajal, *Reglas y consejos..., op. cit.*, p. 188). Nótese que, para que a inoculación se producise, había que enviar os mellores estudiantes a Francia, a Gran Bretaña, a Alemania... O que converte a Amor Ruibal nunha figura excepcional é que foi quen de asimilar os principios, os métodos e os resultados da lingüística de alén dos Pireneos sen apenas sair da súa Galicia natal. El non precisou de bolsas para *inocularse o xerme do progreso*.

non pasarián (con sorte) de medianías. Valla como mostra o caso do singular Julio Cejador y Frauca (1864-1927), que seguidamente pasamos a comentar.

Entre as moitas virtudes de que seguramente estaba adornado Cejador y Frauca, que na España de comezos do século xx pasaba por *autoridade*, non se atopaba a da probidade, como tam-pouco as da discreción e a humildade. Mais do que si estaba provisto don Julio —quizabes en exceso— era de afouteza, se non de desvergoña. Considérense, por exemplo, o seu xuízo sobre a controvertida cuestión da redutibilidade ou irredutibilidade de todas as linguas a un só tronco:

Las lenguas de las antiguas naciones, que bulleron en los asombrosos imperios de Asiria, Egipto y Roma, son menos filosóficas y menos ricas, a pesar de su más alto grado de cultura, que las de los míseros Esquimales, que las de los Indios de muchos valles americanos y que la de los caseros del Pirineo.

[...] ¿De qué prehistóricas civilizaciones proceden, pues, esas lenguas tan perfectas, habladas hoy por gentes sin cultura, sin tradiciones a veces que acusen un antiguo esplendor, y muchas de ellas de escasos alcances intelectuales?

Ya se ve que la solución del problema debe de estar en que esos pueblos y razas, hoy degeneradas, pertenecieron un día al tronco único de una sola familia humana, de cuya lenguas cada pueblo se llevó un girón más o menos precioso y lo ha modificado más o menos, de ordinario echándolo a perder.

Basta, efectivamente, echar una ojeada sobre todas esas y las demás lenguas, al parecer tan desemejantes, para cerciorarse de que proceden de un origen común.

No se trata de términos que han podido comunicarse las diversas naciones; se trata de los elementos gramaticales, que forman la trama esencial de los idiomas, de los personales y demostrativos, de los sufijos nominales, posesivos, verbales, que todos son unos en todas partes.

¿Qué cosa más endeble y más fácil de perderse que el sonido nasal (*n*), por ej., el menos consistente de los sonidos consonantes? Y, sin embargo, lo encontraremos al lado del núcleo paladial *g* para indicar la primera persona en todos los rincones más apartados del

globo: lo oímos de los labios del negro del Sudán lo mismo que de los del blanco civilizado...¹⁴

Contra o sentir da maioría dos estudosos, Cejador cre que «una ojeada» é abondo para convencerse da identidade orixinaria dos aparatos gramaticais de todas as linguas do mundo; e aínda máis: cre na posibilidade de reconstruir o arquetipo do que todas as linguas coñecidas procederían¹⁵. Qué contraste coa sobriedade de, por exemplo, Berthold Delbrück (1842-1922)! «Si ha habido una lengua común a todo el genero humano –escribía o insigne indoeuropeísta nas *Grundfragen der Sprachforschung*¹⁶–, lo ignoramos. Pero sabemos con certeza que por comparación no podemos reconstruirla». Entrementres, Cejador pretendía resolver o problema cunha «ojeada»... E non era este o seu único xesto de audacia. Atrevíase tamén, por exemplo, a dar por segura a filiación indoeuropea do etrusco, amparándose na soa autoridade de Luigi Lanzi (1732-1810) e de Wilhelm Corssen (1820-1875)¹⁷. Para poder avaliar xustamente esta postura cómpre saber que os labores etruscolóxicos de Corssen gozaban de pouco creto entre os entendidos¹⁸.

14. J. Cejador, *El lenguaje: sus transformaciones, su estructura, su unidad, su origen, su razón de ser, estudiados por medio de la comparación de las lenguas. Tomo I*, Imprenta La Minerva, Salamanca, 1901, pp. 19-20.

15. Cf. J. Cejador, *El lenguaje...*, op. cit., pp. 156 ss.

16. B. Delbrück, *Grundfragen der Sprachforschung mit Rücksicht auf W. Wundts Sprachpsychologie erörtert*, Trübner, Estrasburgo, 1901. O fragmento que estamos a citar tomámolo de H. Arens, *La lingüística. Sus textos y su evolución desde la Antigüedad hasta nuestros días*, Gredos, Madrid, 1976 [orixinal en alemán, 1955; tradución ao español por J. M.ª Díaz-Regaño López], p. 514.

17. Cf. J. Cejador, *El lenguaje...*, op. cit., p. 210.

18. Lémbrense, por exemplo, os comentarios que William Dwight Whitney (1827-1894) fixo ao pouco de publicarse o primeiro volume do *Über die Sprache der Etrusker* (Teubner, Leipzig, 1874): «[A]fter being assigned to almost every distant race on earth, [the Etruscan language] has recently (1874) even been declared Indo-European and Italic by scholars of high rank and authority; their opinion, however, is generally rejected» (*The Life and Growth of Language*, Appleton, Nova York, 1875, p. 188). E aínda máis significativas cas as de Whitney son as consideracións de Paul Kretschmer (1866-1956) sobre a proposta de Corssen. Kretschmer non era, abofé, escéptico sobre a posibilidade de descubrir conexións xenéticas remotas. Antes ben, cría na existencia de parentesco entre a familia lingüística indoeuropea e a que el denominaba «retotirsénica»

Polo que se refiere a Lanzi, mal se podía invocar o nome dun autor que nin sequera vivira para presenciar a publicación do *Über das Conjugationssystem* como Franz Bopp (1791-1867)¹⁹. En fin, como unha vez dixo Luis Michelena (1915-1987)²⁰, Cejador foi unha personaxe chea de contradicións: por unha banda, quería «adquirir [las] obras [...] de los patriarcas de la gramática comparada», para poder «enterarse del pensamiento “moderno” en materia de lengua»; por outra banda, estaba «decidido a no hacer el menor caso de ello». E, a pesar de todo isto, foi a Cejador a quen se lle encomendou o ensino de lingüística comparativa na *Escuela de Estudios Superiores do Ateneo de Madrid*²¹. Isto dá idea da grave situación que vivía a lingüística na España de 1900. O nivel dos estudos de filoloxía hispánica comezaba xa a elevarse grazas, sobre todo, ao esforzo de Ramón Menéndez Pidal (1869-1968). En troques, a lingüística comparativa e a lingüística xeral seguían á deriva. Nun escenario coma aquel, a figura de Amor Ruibal adquire unhas proporcións colosais... pero foron poucos os glotólogos que repararon nela. Voluntariamente recluído en Compostela, don Ángel non tiña facilidades para facerse un nome.

(cf. P. Kretschmer, *Introducción a la lingüística griega y latina*, CSIC: Instituto Antonio de Nebrija, Madrid, 1946 [orixinal en alemán, 1927; tradución ao español por S. Fernández Ramírez e M. Fernández-Galiano], p. 227), da cal formarían parte, ao seu xuízo, tanto o etrusco e o rético como as linguas dos pobos que habitaban na Hélade antes da chegada dos gregos, a saber: pelasgos, tirrenos (ou tirsenos), lélices e carios. Kretschmer sostiña que o preindouropeo e o prerretortsénico naceran da escisión dunha lingua máis antiga, que el chamaba «protoindouropea» (*Introducción...*, *op. cit.*, p. 228). Pois ben, a pesar desta inclinación por buscar conexións xenéticas dubidosas, Kretschmer recoñecía sen ambaxes que a obra de Corssen estaba «equivocada en su mayor parte» (*Introducción...*, *op. cit.*, p. 226), e sinalaba que non tardara en ser impugnada por Wilhelm Deecke (1831-1897). Velaquí un exemplo de probidade sen parangón na obra de Cejador.

19. F. Bopp, *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, Andreäischen Buchhandlung, Fráncfort do Meno, 1816.

20. L. Michelena, «Urquijo y la Sociedad de Estudios Vascos», en L. Michelena, *Lengua e historia*, Paraninfo, Madrid, 1985, p. 98.

21. Cf. Ateneo científico, literario y artístico de Madrid, *Escuela de Estudios Superiores, curso de 1903 a 1904: Lista de profesores y asignaturas – Programas – Memoria de Secretaría referente al curso de 1902 a 1903*, Establecimient Tipográfico Sucesores de Rivadeneyra, Madrid, 1903, p. 8.

1.2 A presenza da obra de Amor Ruibal na historiografía da lingüística española: brevíssimo panorama

Sendo tan extraordinarios os méritos do Amor Ruibal lingüista, o seu esquecemento ulterior resultaba especialmente inxusto. Contra aquela grande inxustiza rebelábase Montero Díaz: «[B]ien vale la pena un estudio de conjunto sobre [su obra lingüística], que determine su significación en la historia del pensamiento lingüístico español contemporáneo»²². Mais, por desgraza, non era unha tarefa doada. Aquel terreo de investigación estaba case virxe: as únicas fontes de que se dispunha eran as primarias, circunstancia que complicaba moito as cousas. Por suposto, tal penuria bibliográfica tiña unha razón de ser, que soubo ver Montero Díaz²³. Don Ángel era un sacerdote, e sacerdotes eran tamén a maioría dos estudosos do seu herdo intelectual. Eles sentíanse inclinados a conceder atención preferente aos seus escritos filosóficos e teolóxicos, deixando nun segundo plano os de tema lingüístico. Era un caso de *deformación profesional*, por dicilo dalgunha maneira.

Moitos anos tiveron que transcorrer para que se producise un cambio na situación, un cambio que, polo demais, sería bastante tímido. Cara á fin da década dos sesenta publicáranse algúns artigos que pretenden rescatar do esquecemento o Amor Ruibal lingüista, ata daquela eclipsado –xa o dixemos– polo filósofo e polo teólogo²⁴. Cómpre dicir que os seus autores (José Barral Sánchez, Secundino Hernández, Javier Pikaza) eran relixiosos coma don Ángel. Curiosamente, son os homes de Igrexa –e non os lingüistas de carreira– quen promoven a recuperación da obra lingüística amoruibaliana... se de *recuperación* se pode falar, cousa que, ao noso ver, non está moi clara, pois aqueles beneméritos estudiosos ficaron sós. Non acharon quen continuase o seu labor, de tal xeito que os

22. S. Montero Díaz, «La obra lingüística... », *op. cit.*, p. 56.

23. Cf. S. Montero Díaz, «La obra lingüística... », *op. cit.*, p. 55.

24. J. Barral Sánchez, «La fase glotológica semítica, en Amor Ruibal», *Compostellanum*, XIV/1, 1969, pp. 517-529. S. Hernández, «La definición del lenguaje en Amor Ruibal. Afinidades y analogías con Saussure», en *Diálogos sobre Amor Ruibal. Jornadas de estudio en Poyo* [Publicaciones del Monasterio de Poyo, 25], Editorial Revista Estudios, Madrid, 1970, pp. 43-54. J. Pikaza, «Notas introductorias al pensamiento lingüístico de Amor Ruibal», *Compostellanum*, XV/3, 1970, pp. 421-454.

traballos lingüísticos de don Ángel seguireron a ser mal coñecidos. Mal coñecidos, sobre todo, por parte da comunidade dos filólogos e dos lingüistas españoles (en rigor, os máis obrigados a mostrar interese). Hai, si, un pequeno feixe de excepcións honrosas, como o xa citado Luis Michelena. Nun artigo en homenaxe a Julio de Urquijo e Ibarra (1871-1950), artífice da *Revista Internacional de Estudios Vascos*, o gran vascólogo subliñou de forma incidental as excelencias de *Los problemas fundamentales de la filología comparada*. Despois de mencionar o «atraso español [...] en materia de lingüística comparada», Michelena escribe estas palabras de eloxio: «Es aquí [scil. en España] fenómeno casi único una persona informada como Á. Amor Ruibal, *Los Problemas Fundamentales de la filología comparada. Su Historia, su Naturaleza y sus Diversas Relaciones Científicas*²⁵. Mais esta observación é unha illa no océano. Michelena non puido ou non quixo estudar polo miúdo a obra lingüística do noso autor, e non houbo persoa disposta a facelo no canto del. De feito, poderíase afirmar que ningún lingüista reparou naquelhas dúas liñas que Michelena lle dedicara a don Ángel²⁶.

Se nin sequera un Michelena foi quen de espertar a curiosidade dos lingüistas e dos filólogos, mal podían conseguilo Barral, Hernández e Pikaza, alleos á profesión. Cómpre ter en conta, ademais, que os seus traballos saíron á luz en publicacións moi minoritarias, con escasa difusión fóra dos círculos eclesiásticos. Quizais a historia fose diferente se visen a luz na *Revista de Filología Española*, en *Emérita*, na *Revista Española de Lingüística*... mais non se adianta nada con conjecturas desta caste. Hai que se ater ao que efectivamente aconteceu e non especular sobre o que puido suceder de seren outras as circunstancias. Agrádenos ou non, o certo é que os traballos dos tres autores citados apareceron na revista *Compostellanum* e nun volume da colección de *Publicaciones del Monasterio de Poyo*. E nin esta nin aquela –hai que remarcalo– contaban cun público versado en lingüística. Os seus lectores típicos

25. L. Michelena, «Urquijo y...», *op. cit.*, p. 104 n. 18.

26. Para unha fugacísima alusión, cf. J. Gutiérrez-Cuadrado, «L'introduction de la philologie comparée dans les universités espagnoles (1857-1900)», *Histoire, Épistémologie, Langage*, IX/2, 1987, p. 160.

podían coñecer, sen dúbida, o nome dalgúns lingüistas *modernos* como Ferdinand de Saussure (1857-1913), Charles Bally (1865-1947) ou Karl Vossler (1872-1949). Canto a un William Dwight Whitney, un Archibald H. Sayce (1845-1933), un Hermann Paul (1846-1921) e outros ilustres representantes da lingüística preestrutural, é probable que non oísen mencionar xamais os seus nomes. Dada esa falta de información (e de formación) do seu público potencial, Barral, Hernández e Pikaza non tiñan plena liberdade de movementos. Víanse forzados a ficar no plano das xeneralidades, a evitar os debates de carácter técnico, que podían resultar impenetrables para o lector profano. De aí que descoidasen o estudio dos vínculos entre Amor Ruibal e os grandes lingüistas do século XIX. E de aí tamén que preferisen centrarse na comparanza entre as súas ideas lingüísticas e as de Saussure. Se querían seducir un público de leigos, se querían facer atractivo o estudio da obra lingüística amoruibaliana, non tiñan alternativa. Despois de todo, a pouco que soubese da ciencia da lingüaxe, o lector oiría falar algunha vez das dicotomías saussurianas²⁷...

27. Hai que preguntarse, por certo, se don Ángel sabía das ideas do *último* Saussure, do Saussure que impartiou leccións de lingüística xeral na Universidade de Xenebra (cursos 1906-1907, 1908-1909 e 1910-1911). Semella que non, o cal non deixa de resultar un tanto irónico, tendo en conta a énfase que se adoita poñer no cotexo das ideas amoruibalianas coas saussurianas. Desde logo, na soberbia biblioteca de don Ángel (cf. S. Casas Blanco, «El catálogo de la biblioteca de don Ángel Amor Ruibal», en *Pensamiento*, XXV/100, 1969, pp. 371-402; «El catálogo de la biblioteca de don Ángel Amor Ruibal (continuación)», *Pensamiento*, XXVI/101, 1970, pp. 33-71) atopápanse senllos exemplares do *Cours de linguistique générale* (Payot, Lausana/París, 1916) e do *Récueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure* (Payot & Ce, Lausana, 1922). Sucede que, tal como testemuña Secundino Hernández, Amor Ruibal non chegou a consultar ningunha das obras en cuestión. Hernández fundamenta esta aseveración nun «registro personal realizado en [la] biblioteca particular [de Amor Ruibal], legada por su familia al Seminario de Santiago de Compostela» («La definición...», *op. cit.*, p. 52). No transcurso de tal rexistro puido comprobar que os dous volumes en cuestión estaban «intonso» («La definición...», *op. cit., ibid.*). Eu, pola miña parte, podo dicir que o do *Cours* e o *Recueil* non é un caso illado. Na biblioteca de Amor Ruibal hai moitos libros de lingüística publicados durante os anos 1910-1930, mais a maioría deles non chegaron a abrirse. Demóstrase así que o noso autor conservaba o seu vello interese pola disciplina, pero non disponía de tempo abondo para se dedicar a ela. Antes de pechar esta nota debo expresar a miña gratitud cara a don José L. Lemos Montanet, director da Biblioteca do Instituto Teolóxico Compostelán, que me permitiu examinar os fondos que pertenceran a Amor Ruibal. De non ser pola súa liberalidade, non podería eu hoxe complementar as observacións de Secundino Hernández.

1.3 A vertente historiográfica da obra lingüística de Amor Ruibal: conveniencia de estudala polo miúdo

1.3.1 Empatía e erudición: Amor Ruibal como historiador

Sostiña José Ortega y Gasset (1883-1955) que «[n]inguna idea es sólo lo que ella por su exclusiva apariencia es»²⁸. Coas ideas –proseguía Ortega– ocorre, pouco máis ou menos, o mesmo que cos textos. Estes son sempre «fragmento[s] de un contexto», e, polo tanto, non teñen sentido cabal cando delos arrincamos; aquellas son parte de «complejo[s] de ideas» que actúan a modo de escenario e, ao mesmo tempo, de pano de fondo²⁹. Cada idea, así pois, «se singulariza sobre el fondo de otras [...] y contiene dentro de sí la referencia a éstas»³⁰. Axuizada ensinanza que, polo xeral, foi esquecida ou ignorada polos autores dos contados traballos que estudan a obra lingüística de Amor Ruibal. Como xa dixemos, tenderon a proxectar as ideas lingüísticas de don Ángel sobre unha pantalla conformada por aquellas que circulaban trinta ou corenta anos despois de que *Los problemas fundamentales de la filología comparada* saíse dos prelos. Tanto é así que esqueceron a necesidade de confrontalas coas que eran usuais no bienio 1904-1905³¹. Estes anos son para eles un *terminus a quo*, e non un *terminus ante quem*. Así e todo, nalgúns ocasiós amosan darse conta de que *Los problemas fundamentales* é, en certo xeito, un exercicio de «crítica retrospectiva»³². Non podía ser doutra maneira, pois, nas súas páxinas, Amor Ruibal anda constantemente a volver a vista atrás: mira xa ao pasado máis remoto, xa ao máis recente, e edifica un verdadeiro compendio de historia da lingüística, que é o primeiro escrito por un autor español³³. En

28. J. Ortega y Gasset, «Ideas para una historia de la filosofía», en J. Ortega y Gasset, *Origen y epílogo de la filosofía, y otros ensayos de filosofía*, Alianza Editorial, Madrid, 1989, p. 162.

29. J. Ortega y Gasset, «Ideas para...», *op. cit.*, p. 162.

30. J. Ortega y Gasset, «Ideas para...», *op. cit.*, p. 162.

31. Así pois, dispuxeron as ideas de don Ángel sobre un escenario que non era o que naturalmente lles correspondía, co conseguinte menoscabo da súa intelixibilidade.

32. Esta fórmula non a cuñamos nós; procede do título dunha obra de Diego Catalán (*Lingüística ibero-románica. [Vol.] I. Crítica retrospectiva*, Gredos, Madrid, 1974).

suma, a dimensión historiográfica de *Los problemas fundamentales de la filología comparada* salta á vista, e atreveríamonos a afirmar que só un lector completamente ignaro podería deixar de advertila. Singularmente grave sería a inadvertencia no caso do primeiro volume. Case todo el está dedicado a estudar a evolución da lingüística, segundo pode comprobar calquera persoa que o follee durante uns minutos (nun sequera é preciso lelo con calma para decatarse). Nós imos comprobalo deseguida, facendo un breve percorrido polo seu índice de contidos; isto axudaranos, ademais, a familiarizarnos con algunas das ideas nucleares do pensamento lingüístico amorrubaliano.

Comeza o primeiro volume de *Los problemas fundamentales* cun capítulo que ostenta o título de «Preliminares generales de la ciencia del lenguaje». Nas súas páxinas, o noso autor tenta descubrir a *differentia specifica* da «filología comparada», isto é, o trazo que a distingue doutras modalidades do «estudio de las lenguas», como

33. A menos, claro está, que opinemos que constitúen unha historia da lingüística os bosquexos que nos deixou o infortunado Francisco García Ayuso (*El estudio de la filología en su relación con el sanskrit*, Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneyra, Madrid, 1871, pp. 219-239; *Ensayo critico de gramática comparada de los idiomas indo-europeos: sanskrit, zend, latín, griego, antiguo eslavo, litáuico, godo, antiguo alemán y armenio. Tomo I*, Administración de la Enciclopedia Católica, Madrid, 1886, pp. 1-49).

Así e todo, tamén se podería suxerir que *Los problemas fundamentales de la filología comparada* non é unha verdadeira *historia da lingüística*, senón unha *introducción histórica á lingüística*, que non é o mesmo. Co termo *introducción histórica* referimonos a obras que, malia se revestiren de roupaxes historiográficas (de mellor ou peor calidade, segundo o coidado que poña o autor), teñen unha finalidade basicamente propedéutica. Dentro deste xénero cabe incluir títulos como *Nya vägar inom språkforskningen* (Svenska Bokförl., Estocolmo, 1959), de Bertil Malmberg (1913-1994), *La linguistica strutturale* (Einaudi, Turín, 1966), de Giulio C. Lepschy, *An Introduction to General Linguistics* (Holt, Rinehart & Winston, Nova York, 1967), de Francis P. Dinneen (1923-1994), ou *Storia, problemi e metodi di la linguistica romanza* (Liguori, Nápoles, 1968), de Alberto Várvaro. Mais hai que gardarse de exacerbar as similitudes que existen entre estas obras *Los problemas fundamentales de la filología comparada*. O noso autor harmoniza a disección das doutrinas e métodos de investigación co estudo da súa xénesis, e iso mesmo fan tamén Malmberg, Lepschy, Dinneen e Várvaro. Agora ben, existe unha diferenza de non pouca importancia: don Ángel non escribe para satisfacer as necesidades dun público formado maioritariamente por estudiantes. Así o demostra, en primeiro lugar, o número de páxinas que enche. Ademais, *Los problemas fundamentales* cubre un lapso de tempo moito más amplo do que abranguen as obras de Malmberg, Lepschy, e Várvaro.

son a «glótica» (ou «lingüística») e a «filología general»³⁴. Abstracción feita de certas discrepancias terminolóxicas, o parecer de don Ángel vén coincidir *grosso modo* cos que no século anterior expresaran os máis dos seus colegas. Cando viu a luz o primeiro volume de *Los problemas fundamentales*, xa pasaran seis décadas desde que Franz Bopp (1791-1867) dixera que o seu obxectivo era estudar as lingua «pour elles-mêmes, c'est-à-dire comme objet et non comme moyen de connaissance»³⁵, unha fórmula certamente feliz que se convertiría na divisa dun novo tipo de estudos das linguas, ben diferente do filólogo á antiga usanza. Como máis adiante había indicar August Schleicher (1821-1868), a filoloxía tradicional contempla a lingua como instrumento: «[elle] se sert de la langue comme d'un organe pour étudier la vie intellectuelle et morale d'une nation»³⁶. Quere isto dicir que hai filoloxía alí onde hai literatura (tomando o termo no seu sentido máis amplo, de xeito que abranga tanto as belas letras como a prosa doutrinal e científica en todas as súas formas). A lingüística, pola contra, só se interesa pola lingua como tal; mellor dito: pola súa contextura fonética e gramatical. Non lle compete á lingüística, pois, estudar a vida literaria, artística, científica, política, etc., da comunidade de falantes. «Nous n'avons point –escribirá Schleicher– une philologie des idiomes américains, parce que leurs peuples n'ont ni histoire ni littérature proprement dites». E, por suposto, o feito de que tales pobos carezan de historia e literatura *propriamente ditas* non supón atranco ningún desde o punto de vista da investigación lingüística: «[C]ela n'empêche pas ces idiomes d'être des objets éminemment importants pour la linguistique»³⁷.

34. Cf. PFFC I, pp. 15-18.

35. F. Bopp, *Grammaire comparée des langues indo-européennes, comprenant le sanskrit, le zend, l'arménien, le grec, le latin, le lithuanien, l'ancien slave, le gothique et l'allemand. Tome Premier*, Imprimerie Impériale, París, 1866 [orixinal en alemán, 1833; tradución ao francés por M. Bréal], p. 8.

36. A. Schleicher, *Les langues de l'Europe moderne*, Ladränge/Garnier, París, 1852 [orixinal en alemán, 1850; tradución ao francés por H. Ewerbeck], p. 2.

37. A. Schleicher, *Les langues...*, op. cit., p. 2. Cómpre advertir que o tradutor non é responsable do uso do termo *lingüística*, que naquel tempo ofendía moitos oídos por causa do seu carácter híbrido (a raíz é latina; o sufixo, grego). Foi Schleicher quen, na versión orixinal (*Die Sprachen Europas in systematischer Uebersicht*, König, Bonn, 1850, p. 2), resolveu

Pola mesma vía discorre don Ángel, áinda que el non utiliza o termo «lingüística» para designar o estudo das linguas en si mesmas e por si mesmas. El prefire «filología comparada», de acordo coas tradicións francesa e británica³⁸. Canto aos nomes de «lingüística» e «glótica», o noso autor asignallos ao estudo práctico das linguas, isto é, a aquel que ten o obxectivo de «conocer[las] gramatical y lexicográficamente [...] para [poder] leer y escribir [en ellas]»³⁹. A filoxaría comparada difire tamén da chamada «filología general» (ou simplemente «filología», sen adxectivo ningún). Consiste esta última no estudo das linguas en calidade de «instrumento y medio de una literatura», co obxectivo de seguir a través desta «el desarrollo de la vida intelectual histórica de un pueblo [...] o de una civilización entera»⁴⁰. Frente á filoxaría xeral e á lin-

empear «Linguistik» no canto do máis común «Sprachwissenschaft», que el mesmo utilizara anteriormente (cf. A. Schleicher, *Sprachvergleichende Untersuchungen. I. Zur vergleichenden Sprachengeschichte*, König, Bonn, 1848, pp. 27-28). Máis adiante (cf., por exemplo, A. Schleicher, *Die deutsche Sprache*, Cotta, Stuttgart, 1860, p. 120), Schleicher había cambiar o híbrido «Linguistik» polo puramente heleno «Glottik», que xamais faría fortuna.

38. Velaquí o testemuño do indoeuropeísta italiano Domenico Pezzi (1844-1905): «On a donné, on donne encore souvent à la science du langage le nom de *philologie* ou de *philologie comparée*. C'est ainsi qu'elle a été parfois appelée en France et en Angleterre, mais jamais en Allemagne» (*Introduction à l'étude de la science du langage*, Sandoz & Fischbacher, París, 1875 [orixinal en italiano, 1869; tradución ao francés por V. Nourrisson], p. 7). Segundo o exemplo de Schleicher, Pezzi prefire reservar o termo *filoxaría* para o estudo das civilizacións a través dos seus monumentos literarios (cf. *Introduction...*, *op. cit.*, p. 7). Polo que se refire ao estudo das linguas, debería denominarse *ciencia da linguaaxe, glótica* ou quizais *lingüística* (cf. *Introduction...*, *op. cit.*, pp. 10-11).

Dito isto, convén facer unha puntualización. A finais do século XIX, os lingüistas que traballaban nos países anglófonos comenzaron a servirse do termo *ciencia da linguaaxe* (*science of language* ou *linguistic science* en inglés) para designar exclusivamente o que hoxe nós chamamos *lingüística xeral*. Así mesmo reservaban o termo *filoxaría comparativa* (*comparative philology*) para referirse ao estudo comparativo dos idiomas dun único tronco lingüístico, sexa este o indoeuropeo, o ugrofinés, o semítico, o dravídico, etc. (para unha mostra desta nova práctica, cf. F. Max Müller, *The science of language. Founded on lectures delivered at the Royal Institution in 1861 and 1863*, Longmans, Green & Co., Londres, 2 vols., 1891 [1ª edición, 1861-1864], pp. VII-VIII; W. D. Whitney, *The life...*, *op. cit.*, pp. 315-319). Nos PFFC percibese de cando en vez a influencia deste uso terminolóxico de fin de século. Así, por exemplo, don Ángel menciona nunha ocasión un problema cuxa resolución «importa por igual al que estudia los problemas generales de la Ciencia del lenguaje, como al que cultiva los más concretos de la Gramática comparada» (PFFC I, p. p. 73).

39. PFFC I, p. 15.

40. PFFC I, pp. 15-16. Porén, na nosa exposición darémoslle ao termo *lingüística* o sentido que hoxe se lle adoita conferir, e non o que Amor Ruibal lle asignou hai cen anos.

güística érguese, pois, a filoloxía comparada, ciencia á que compete «el examen científico de las lenguas en sí mismas», co fin de comparalas, clasificalas e descubrir «las leyes de su existencia y evolución»⁴¹.

Logo de deslindar a filoloxía comparada dentro do seu *genus proximum*, Amor Ruibal procede a detallar a súa configuración interna, isto é, a indicar cales son as subdisciplinas en que se divide. Como son tres «[los] órdenes de fenómenos que se distinguen en el lenguaje: [...] fonéticos, [...] morfológicos, y [...] semánticos, o semasiológicos»⁴², poderíase presentar a filoloxía comparada coma unha ciencia tripartita. A fonética, a morfoloxía e a semántica (ou semasioloxía) serían as primeiras divisións que no seu seo cabería establecer. Mais don Ángel inclínase por unha solución diferente. Non divide a disciplina consoante as ordes de fenómenos que se estudan, senón de acordo co alcance –por así dicilo– das cuestiós ás que cómpre dar resposta. Pois ben, ao seu xuízo son dous os «problemas generales» que deben abordar e resolver os que se dedican á filoloxía comparada: «el primero, qué cosa sea el lenguaje objetivamente considerado en el espacio y en el tiempo; y el segundo, por qué el lenguaje es lo que es en el tiempo y en el espacio»⁴³. Infírese disto que a filoloxía comparada consta, en primeira instancia, de dúas subdisciplinas principais, ou, como di Amor Ruibal, de dúas «partes»: a «filosófica», que busca «las razones del ser mismo de las lenguas», e mais a «descriptiva», que se ocupa das linguas «en su ser»⁴⁴. Con todas estas consideracóns enche don

41. PFFC I, p. 16.

42. PFFC I, p. 28.

43. PFFC I, p. 29.

44. PFFC I, p. 29. Neste punto, Amor Ruibal segue a Pezzi case *ad pedem litterae*: «Nôtre [science] –escribe Pezzi– doit [...] se proposer et tenter de résoudre les deux problèmes suivants: 1º Qu'est ce que le langage? 2º Pourquoi est-il ce qu'il est? [...] A ces deux devoirs correspondent deux parties de la science: la première a pour objet le langage considéré dans son être; la seconde étudie le langage considéré dans les raisons de son être. La première partie pourrait s'appeler *descriptive*, la deuxième *philosophique*» (*Introduction...*, *op. cit.*, pp. 11-12).

A lectura da obra de Pezzi pode axudar, polo demais, a comprender cabalmente cal é a misión da *parte descriptiva* e cal a da *parte filosófica*; unha axuda que, na nosa opinión, é moi valiosa, porque don Ángel non se expresou neste punto con tanta claridade como cabería desxiar. Segundo Pezzi a caracteriza, a parte *descriptiva* é, *grosso modo*,

Ángel as páxinas iniciais do segundo capítulo, titulado «Constitutivos y naturaleza de la ciencia del lenguaje»⁴⁵.

Establecidas xa as liñas divisorias no campo da filoloxía comparada, o noso autor trata de descubrir a súa «naturaleza», é dicir, cal é «el lugar que científicamente le corresponde»⁴⁶. Trata, pois, de determinar a posición que a filoloxía comparada ocupa no *globus intellectuialis*, como diría Wilhelm Dilthey (1833-1911)⁴⁷. Para iso debe dar resposta a unha pregunta que xa fixera correr ríos de tinta: a filoloxía comparada, pertence ao conxunto das ciencias *históricas* (ou *da cultura*) ou sitúase, pola contra, no ámbito das ciencias *naturais*? Ao responder, Amor Ruibal afástase da posición de autores como August Schleicher,

un achegamento á diversidade lingüística do noso mundo, co dobre obxectivo de coñecela e –se así se pode dicir– de inventariala. Con outras palabras: consiste en «l'étude des idiomes, c'est-à-dire des moyens, extraordinairement nombreux, par lesquels le genre humain, dans la diversité des races et dans la succession du temps, a exprimé la pensée» (*Introduction...*, op. cit., p. 12). Canto á parte *filosófica*, ten como punto de partida o aglaiante espectáculo da diversidade (previamente revelado pola *descriptiva*), desde o cal se eleva ata a visión da unidade íntima, esencial, de todas as linguas, do patrón común que nelas se manifesta: «[la partie philosophique] doit décrire les phénomènes recueillis et classés par la première, non pas comme des faits purement fortuits, comme des jeux du hasard, mais bien comme des formes dans lesquelles devait se réaliser l'idée du langage, comme une conséquence logique du concept du langage humain» (*Introduction...*, op. cit., p. 16).

Antes de pechar esta nota, faremos unha advertencia sobre o sentido que o termo *descriptiva* ten en boca de Amor Ruibal, para evitar malentendidos: esa parte *descriptiva* da que se fala en *Los problemas fundamentales* non se debe identificar coa nosa lingüística ou gramática descriptiva. As palabras de don Ángel ao respecto non deixan lugar a dúbidas: «la parte *descriptiva* abarca la *gramática comparada* y la *gramática histórica*» (PFFC I, p. 30). Como a maioría dos autores formados no século XIX, o noso autor coida que unha simple descripción non merece a consideración de traballo científico. El subscribiría de principio a fin –cremos– o famoso ditame de Hermann Paul, segundo o cal a gramática descriptiva só pode ser un instrumento para familiarizarse «with the instinct of a foreign language» (H. Paul, *Principles of the History of Language*, E. Sonnenschein & Co., Londres, 1889 [orixinal en alemán, 1880; tradución ao inglés por H. A. Strong], p. 11), ou unha «basis for [the] historical contemplation [of a language]» (H. Paul, *Principles...*, op. cit., p. 8).

45. PFFC I, pp. 27-70.

46. PFFC I, p. 32.

47. W. Dilthey, *Introducción a las ciencias del espíritu*, Alianza Editorial, Madrid, 1980 [orixinal en alemán, 1883; tradución ao español por J. Marias], p. 61.

F Max Müller (1823-1901) e Abel Hovelacque (1843-1896), que inclúen a ciencia da lingua entre as da natureza. Coidan estes autores que a estrutura gramatical das linguas xorde, se desenvolve e dexenera sen que a vontade humana interveña en absoluto. A gramática, que é a cerna da lingua, non se ve nunca alterada por causa dos falantes. Estes poden, sen dúbida, introducir voces foráneas a esgalla, pero non cambiar as «tendances organiques» do idioma, como di Hovelacque⁴⁸. Xa que logo, a gramática (a diferenza de, por exemplo, o dereito, a relixión, a ciencia e a arte) non é un produto do espírito humano, senón un elemento da natureza humana, de onde se infire –conclúen estes autores– que a ciencia das formas gramaticais é unha das *Naturwissenschaften*⁴⁹.

Segundo o noso autor, a argumentación dos lingüistas *naturalistas* está fundada sobre un malentendido. É certo que a estrutura das linguas non se modifica a impulsos da vontade do individuo illado. Mais isto non implica que se ache fóra do alcance da vontade humana. O que ocorre é, simplemente, que a evolución da lingua é

48. A. Hovelacque, *La linguistique. Histoire naturelle du langage*, Schleicher Frères, París, 1880 [1ª edición, 1876], p. 10. Deste xeito prosegue Hovelacque a súa exposición: «[Les langues] sont [...] ce que leur nature veut qu'elles soient. [...] L'anglais, par exemple, chez lequel se sont introduits un si grand nombre d'éléments étrangers, n'en demeure et n'en demeurera pas moins jusqu'à son extinction une vraie langue germanique; le basque est dans un cas analogue: ses emprunts constants à deux langues romanes n'altéreront jamais son caractère particulier». Ideas moi semellantes pódense atopar en Schleicher (*Les langues...*, op. cit., p. 38) e mais en Max Müller (*The science...*, op. cit., vol. I, pp. 81-87).

Especialmente significativa é a maneira en que Schleicher enuncia a doutrina: «Une langue peut avoir emprunté beaucoup de mots sans altérer son *essence vitale*» (cursivas engadidas). 49. Con estas palabras expresába Schleicher: «Tout ce qu'il y a dans la langue de *naturel*, c'est-à-dire provenant de l'essence naturel de l'Homme, et mis en dehors de l'influence de la volonté, c'est la science des formes, elle appartient à la linguistique. Tout ce qui [...] dépend de la pensée et de la volonté individuelles, la syntaxe, et encore plus le style, sont du domaine de la philologie» (A. Schleicher, *Les langues...*, op. cit., p. 4). Salta á vista que o texto está corrupto entre o segundo «c'est» e o punto e seguido. Non obstante, adivínase que o que Schleicher tiña *in mente*: correspondelle á lingüística o estudo de *todo o que na lingua hai de natural*; a lingüística é unha ciencia das formas porque son estas, as formas gramaticais, o elemento da lingua que dimana da *esencia natural do home*.

50. Cousa que xa sinalara Whitney: «the community [is the] final tribunal which decides whether anything shall be language or not» (W. D. Whitney, *The life...*, op. cit., p. 150). Noutras palabras, o individuo propón, pero é a comunidade a que dispón. Polo demais hai unha sorte de harmonía pre establecida entre todos os membros da comuni-

resultado da acción da comunidade no seu conxunto⁵⁰. Ademais, o *status* dos idiomas non é en absoluto excepcional, xa que non existe ningún feito social que o individuo poida moldear ao seu capricho. Así o sinala Amor Ruibal: «[E]l desarrollo y dirección de los principales fenómenos [...] que revisten carácter social no depende de la acción individual inmediata ni está subordinada [sic] al libre ejercicio de la voluntad privada». Se sostivésemos que as lingua son organismos naturais, entón deberíamos sostener tamén que o son as sociedades. Mais nin Schleicher nin «los que le siguen»⁵¹ afirman tal cousa, co cal quedan reveladas a súa falta de consecuencia e a debilidade das súas teses. A lingua, en fin, non é un organismo, sen prexuízo de que ás veces se poida falar dela como se o fose, para poñer de manifesto que constitúe «un todo capaz de ser estudiado en sí mesmo»⁵². A reflexións desta índole dedica don Ángel a maior parte do segundo capítulo, cuxo título xa coñecemos⁵³.

Nos capítulos que vimos de revisar, Amor Ruibal terza en debates de gran calado; tal é a importancia destas discusións que, para situar a don Ángel na escena da lingüística de principios do século xx, abonda con coñecer a postura que nelas adopta. Non obstante o cal, eses dous capítulos non ocupan máis de setenta páx-

dade, de sorte que ningún deles *propoñerá* a adopción de innovacións aberrantes: «[E]ach individual feels, in the main [sic, por *mind*], the governing force of the same motives which sway the minds of his fellows. He does not himself incline, any more than they would incline to allow him, to abandon the established habits of speech and go off upon a tangent, toward some new and strange mode of expression» (W. D. Whitney, *The life...*, op. cit., p. 150). Coincide, en esencia, coa doutrina de Amor Ruibal, ainda que este crea que Whitney é máis *individualista* ca el (cf. PFFC I, pp. 45-46).

51. PFFC I, p. 28. Estas palabras de don Ángel traen á nosa memoria unhas liñas de García Ayuso: «[S]i las formas lingüísticas y sus mutaciones están fuera de los alcances de la voluntad individual, no lo están menos las costumbres, creencias y preocupaciones» (*Ensayo crítico...*, op. cit., p. XXIII). E un pouco más adiante: «Hecho notorio es que la marcha y fenómenos de la historia no dependen de voluntades individuales. ¿Diría Schleicher que la historia es algún organismo natural? Sentado está y fuera de duda que la lengua no lo es, y sí algo espiritual [...], cuya historia es [...] objeto de la filología comparada» (*Ensayo crítico...*, op. cit., p. XXIII).

52. PFFC I, pp. 52-53. Isto é, que a exposición das súas transformacións fonéticas e gramaticais pode levarse a cabo sen referencia ningunha ás vicisitudes do pobo que a fala.

53. PFFC I, pp. 32-70.

nas. O resto do volume, ata completar un total de trescentas setenta e seis, destínase a expoñer a «[e]volución histórica y sistemática de la ciencia del lenguaje»⁵⁴. Abofé que o reparto non é equilibrado! O noso autor é consciente desa falta de proporción e sente a necesidade de xustificala (polo menos tacitamente). Así, a piques xa de emprender a viaxe polo pasado da disciplina, insiste na necesidade de realizala, coma se sospeitase que os lectores somos reticentes a seguiilo no periplo). «[A]ntes de entrar en el examen de los problemas lingüísticos –escribe– [...] importa no poco parar la atención en el cuadro que nos ofrece la historia [de la ciencia del lenguaje]»⁵⁵. Importa, si, por ser unha vía óptima para iniciarse na lingüística actual: quien estuda a historia da disciplina apercíbese da existencia de «diversos métodos» e aprende a «fijar la importancia que [...] han tenido en sí mismos para la ciencia»⁵⁶. A historia da ciencia constitúe unha vacina eficaz contra todas as formas de dogmatismo, contra todos os enfoques unilateralistas, idea esta que –dito sexa de paso– reaparece nalgunxs modernos historiadores da lingüística⁵⁷.

Nas breves liñas que estamos a comentar, Amor Ruibal anuncia un trazo definitorio da súa praxe historiográfica: a morosidade, a exactitude, a minuciosidade, o gusto por «parar a atención», como diría el mesmo. Amor Ruibal é, si, unha persoa que se complace en «parar a atención» durante os seus percorridos polo pasado. El non se conta entre eses estudiosos que pensan que «ce qui est antérieur au XIXe siècle, n'étant pas encore de la linguistique, pou[rrait] être expédié en

54. PFFC I, p. 71. Son, pois, trescentas seis páxinas de historia. A estas habería que engadir, cando menos, as primeiras cento dezasete páxinas do segundo volume. Nelas bosquéxase unha historia dos estudos comparativos desde a era de Hervás e Johann Chr. Adelung (1732-1806) ata os anos 1875-1885, durante os cales se desenvolve a disputa entre *paleogramáticos* e *neogramáticos*.

55. PFFC I, p. 71.

56. PFFC I, p. 74.

57. Cf., por exemplo, Konrad Koerner: «[L]inguistic historiography, by promoting the experience of the development of one's own discipline, promotes skill in the judgement of novel or opposite theories and thus at the same time safeguards us against uncritically accepting excessive claims in support of one particular linguistic theory» («The importance of linguistic historiography and the place of history in linguistic science», en K. Koerner, *Toward a historiography of linguistics. Selected essays*, John Benjamins, Ámsterdam/Filadelfia, 1978, p. 67).

quelques lignes»⁵⁸. E velaí por que é unha figura excéntrica –por así dicilo– no panorama historiográfico de principios do século xx. Como decontado comprobaremos, a maior parte dos seus colegas crían que esos máis de dous mil anos podían liquidarse, se non en dez ou vinte liñas, si nun feixe de páxinas. Abonda con facer uns rápidos recontos para convencerse de que, pola atención que concede á lingüística anterior ao xix, *Los problemas fundamentales de la filología comparada* é unha excepción entre as historias publicadas no período 1900-1930.

Consideremos primeiro a ben acollida obra de Vilhelm Thomsen (1842-1927)⁵⁹. Aos séculos anteriores á entrada en escena (1818) do seu conterráneo Rasmus Rask (1787-1832), que «señala el tránsito a una [nueva] Era», Thomsen asignalles cincuenta e unha páxinas⁶⁰. É un reparto pouco proporcionado, abofé: os dous primeiros milenios de historia da disciplina reciben un trinta por cento do total da obra; os últimos douscentos, un setenta por cento. E hai estudosos que se amosan ainda más mesquinos. É o caso, por exemplo, de Otto Jespersen (1860-1943) e Carlo Tagliavini (1903-1982). Á lingüística anterior ao século xix, Jespersen concédelle só trece páxinas sobre oitenta e unha: un quince por cento do espazo que dedica a facer un resumo da historia da lingüística⁶¹. Tagliavini xulga suficientes trinta e unha páxinas... sobre un total de trescentas sesenta e dúas, ou sexa, menos do dez por cento⁶². O contraste co noso autor non pode ser máis acusado.

58. M. Grammont, «[Compte rendu de] A. Grégoire, *Petit traité de linguistique*, Dessaïn, Liège, 1915», *Revue des Langues Romanes*, LX, 1918-1920, p. 439.

59. Aludimos, por suposto, a V. Thomsen, *Historia de la lingüística*, Labor, Barcelona, 1945 [orixinal en danés, 1902; tradución ao español por J. de Echave-Sustaeta].

60. Cf. V. Thomsem, *Historia...*, op. cit., pp. 11-62.

61. Cf. O. Jespersen, *Language. Its nature, origin and development*, George Allen & Unwin, Londres, 1922, pp. 19-31. Estas trece páxinas forman parte dun capítulo de carácter historiográfico («History of Linguistic Science») que, como indicamos, ocupa un total de oitenta e unha (pp. 19-99).

62. Cf. C. Tagliavini, *Introduzione alla Glottologia. Volume I. Lingua e linguaggio – Storia ed evoluzione della linguistica – Le lingue e i problemi della loro classificazione – Premesse psicologiche*, Riccardo Patron, Boloña, 1966³ [1ª edición, 1936], pp. 19-50. Con estas trinta e unha páxinas principia a sección «Storia ed evoluzione della linguistica», a cal, segundo acabamos de advertir, ocupa un total de trescentas sesenta e dúas (pp. 19-380).

Mais a diferenza entre Amor Ruibal e estoutros estudosos non é só cuantitativa, senón tamén cualitativa. Cando se achega ao herdo dos antigos, don Ángel faino cun talante singular e dá mostras dunha amplitude de miras pouco común. Ninguén máis afastado ca el dos que se contentan con vagar polo pasado á maneira de quincalleiros, recollendo por aquí e por alí todo canto consideran *pintoresco*. En van esperaremos deste xénero de autores unha reconstrución global da evolución da ciencia. No que atinxo ás etapas más remotas, apenas fan outra cousa ca ofrecer un inventario de curiosidades e anécdotas. Abofé que non deixarán pasar a ocasión de mencionar o *experimento* aquel co que Psamético I (c. 663-609 a. C.), rei de Exipto, quixera determinar cal era a máis antiga das linguas; e tam-pouco a de citar as etimoloxías *κατ' ἀντίφρασιν* de Marco Terencio Varrón (c. 116-27 a. C.) e San Isidoro de Sevilla (c. 560-635); nin a de comentar xocosamente as ocorrencias de Goropius Becanus (1519-1572), quen fixo do neerlandés a lingua que se falara no Edén; ou a de ridiculizar os esforzos de Étienne Guichard (*floruit* c. 1606) para probar a orixe hebraica das voces gregas e latinas por medio de adicións, substraccións e transposicións de letras. Nas obras destes autores apréciase, en suma, unha desmedida afección por destacar o que é «shockingly irrelevant to [their] approaches», como diría Robert H. Robins (1921-2000)⁶³. De feito, son magníficos

63. R. H. Robins, *A Short History of Linguistics*, Indiana University Press, Bloomington e Londres, 1968² [1ª edición, 1967], p. 3. Non fai falla dicir que esta afección propicia inxustizas más ou menos graves, como a que se comete con Varrón. Pola forza do costume, Tagliavini atribúelle a Varrón algunas etimoloxías que non figurán en *De lingua latina* (cando menos, nas partes que se conservan). «Sappiamo –di Tagliavini– che l'aberrazione etimologica degli antichi culminò con la spiegazione *κατ' αντίφρασιν* o progressio *ad contrarium*, di cui fa uso anche Varrone, come: *lucus a non lucendo, canis a non canendo; bellum, quod res bella non sit; Parcae, quia nulli parcunt; caelum... quod est caelatum, aut contrario nomine, celatum, quod apertum est, ecc.*» (C. Tagliavini, *Introduzione...*, *op. cit.*, p. 31). Pois ben, o certo é que, de todas as explicacións *κατ' αντίφρασιν* que cita Tagliavini, só a última é xenuinamente varroniana (cf. M. T. Varrón, *De lingua latina*, Anthropos, Barcelona, 1990, p. 14). Por outra banda, e malia que Tagliavini dea a entender o contrario, non se ofrece en *De lingua latina* ningunha explicación de *lucus* nin de *Parcae*. Canto aos nomes *canis* e *bellum*, é ben doado comprobar que Varrón non os explica *κατ' αντίφρασιν* (*De lingua latina*, *op. cit.*, p. 55, pp. 77, 249). Isto é unha simple mostra dos riscos que corre quen estuda unha porción do pasado da ciencia desde a convicción de que foi un tempo en que a ignorancia e o erro reinaban sen oposición.

exemplos do que algúns teóricos⁶⁴ denominan «historia para trabajar», ou sexa, unha historia que non se concibe como achegamento desinteresado ao pasado, senón como medio de adoutrinamento dos científicos do futuro, e como instrumento para lexitimar a corrente e/ou a situación en que se inscriben o autor e o seu público.

Moi, moi diferente –xa o dixemos– é a actitude coa que Amor Ruibal se aproxima ao pasado da ciencia da linguaxe. El é comprensivo, mesmo nos casos en que se cre obrigado a emitir un xuízo condenatorio. Valla como exemplo o exame que fai da ciencia etimolóxica grega e romana. Ao seu entender, botarles unha ollada ás etimoloxías de Varrón ou de Sexto Pompeo Festo (*floruit c. 100 d. C.*) é abondo para decatarse de «la distancia a que se hallaba la lingüística antigua de los confines de la verdad, a pesar de los insignes varones que la han cultivado»⁶⁵. É unha condena rotunda, si, pero unha condena que se dita logo de facer un minucioso estudo dos criterios que presidían a investigación etimolóxica na Antigüidade⁶⁶. O noso autor, polo tanto, fai un auténtico esforzo por facernos intelixible o *modus operandi* de gregos e romanos, sen que iso o impida denunciar os extravíos a que se viron arrastrados. Don Ángel quere que entendamos os etimoloxistas gregos e romanos, inda que non poidamos aprobar os resultados do seu labor. Por iso non se conforma con citar dúas ou tres etimoloxías más ou menos cómicas. O cal proba, por certo, que posúe en alto grao unha das calidades que se poden e se deben esixir a todo historiador: a empatía ou «compre-

64. Cf. H. Kragh, *Introducción a la historia de la ciencia*, Crítica, Barcelona, 1989 [orixinal en inglés, 1987; tradución ao español por T. de Lozoya], pp. 148 ss.

65. PFFC I, pp. 217-218.

66. Sinala don Ángel (PFFC I, pp. 216-217) que gregos e romanos recoñecían, *grosso modo*, catro tipos de explicación etimolóxica, os cales se corresponden con outros tantos tipos de procedementos lexicoxénicos: (a) *κατά μίμησιν*: o nome, en virtude da súa constitución fonética, reproduce algunha das propiedades da cousa denominada; (b) *κατά ὄμοιότητα*: o novo nome fórmase a imitación dun nome preexistente porque a cousa que se quere denominar se asemella á cousa que estoutro designaba; (c) *κατ' αναλογίαν*: o novo nome fórmase a imitación dun nome preexistente porque a cousa por denominar mantén unha relación de contiguïdade coa cousa que estoutro designaba; (d) *κατ' ἀντίφρασιν*: o nome alude a unha propiedade da que a cousa carece por denominar. Cómpre reiterar que, en tempos de Amor Ruibal, resultaba de todo punto excepcional que se lle prestase tanta atención a doutrina tan caduca. O máis frecuente era que se fixesen un ou dous comentarios despectivos (falando, por exemplo, de *aberraciones etimológicas*) para pasar decontado a outro asunto.

sión imaginativa de las mentes de las personas que le ocupan», como diría Edward H. Carr (1892-1982)⁶⁷.

Ata agora mencionamos o que se acha no *haber* de Amor Ruibal. Agora debemos falar do seu *debe*. Este consiste, sobre todo, na falta de axilidade expositiva: a cadencia da prosa do noso autor é morosa, cando non exasperantemente lenta. Sirvan como proba os capítulos que dedica á lingüística grega e latina. Hai que ler decenas de páxinas antes de atopar un exame da doutrina grammatical propiamente dita. Entrementres, don Ángel tece unha densa crónica⁶⁸ dos estudos lingüísticos entre os helenos e os romanos, inzada de autores e títulos. Especialmente puntilloso é ao contabilizar os gramáticos e lexicógrafos latinos. Diríase que non hai estudo -sexá grande, mediano ou pequeno, e consérvense ou non manuscritos da súa obra- que poida escapar ao seu escrutinio. Cítaos a todos: desde o vello Espurio Carvilio (s. III a. C.), «el primero que abrió en Roma escuela grammatical latina»⁶⁹ ata Prisciano de Cesarea (s. VI), «que compuso en Constantinopla su importantsísima obra *Institutionum [sic] grammaticarum [libri XVIII]*»⁷⁰, pasando por Varrón, Marco Verrio Flaco (s. I), Nonio Marcelo (ss. III-IV), Elio Donato (s. IV), Mario Victorino (s. IV), etc., etc., etc. Ao cabo de case cincuenta páxinas, o capítulo chega á súa fin... e ainda non chegou para don Ángel o momento de disertar sobre, por exemplo, o debate entre anomalistas e analoxistas, ou sobre o número e características dos *μέρη λόγου* na tradición grammatical alexandrina! Antes de se adentrar nesas materias, o noso autor embárcase

67. E. H. Carr, *¿Qué es la historia?* Ariel, Barcelona, 2001 [orixinal en inglés, 1961; traducción ao español por J. Romero Maura], p. 99. Decontado, Carr introduce unha puntualización: «digo “comprensión imaginativa”, y no “simpatía” por temor a que se crea que ello implique acuerdo» (E. H. Carr, *¿Qué es...?*, op. cit., p. 99). O exemplo de Amor Ruibal móstranos, precisamente, que é posible ser *comprehensivo* sen renunciar ao exercicio da crítica.

68. PFFC I, pp. 97-139. Por *crónica* entendemos unha compilación de «faits atomiques» (P. Swiggers, «La méthodologie de l'historiographie de la linguistique», *Folia Linguistica Historica*, vol. IV, n.º 1 (1983), p. 62), isto é, un cúmulo de información biobibliográfica que constitúe «un stade préliminaire (mais utile) dans l'historiographie de la linguistique» (P. Swiggers, «La méthodologie...», op. cit., p. 62).

69. PFFC I, p. 124.

70. PFFC I, p. 137.

nun longo excuso sobre a «compenetración lingüística greco-romana»⁷¹, que talvez tería mellor acomodo nun tratado de historia externa das linguas clásicas.

No devandito estudo sobre a «compenetración lingüística greco-romana», don Ángel pretende, unha vez máis, abraiarnos coa súa erudición. E conségueo. Brota da súa pluma un inesgotable e violento torrente de noticias, e o lector vese arrastrado ao longo de oito séculos, sen apenas tempo para asimilar toda a información que recibe. Describéselle primeiramente o progreso do helenismo nos círculos cultos da Roma republicana; en cada páxina comparecen unha morea de persoeiros das letras e da política: Fabio Píctor (s. III a. C.), que escribiu (en lingua grega) a primeira historia de Roma; Livio Andrónico (s. III a. C.), que verqueu en versos saturnios a *'Οδύσσεια* de Homero; o ditador Lucio Sila (138-78 a. C.), que deu licenza aos diplomáticos estranxeiros para dirixirse en grego ao Senado... Presencia despois o lector, xa na época imperial, á penetración do latín no dominio lingüístico grego, e novamente aparecen ante os seus ollos unha infinidade de homes de letras e de estado: Augusto (63 a. C.-14 d. C.), fundador do Principado, que asentou veteranos do seu exército na cidade grega de Patras; o famoso erudito e historiador Plutarco de Queronea (45-125), que, cando era un ancián, pasou o traballo de aprender o latín para poder ampliar o horizonte das súas pescudas; Constantino «o Grande» († 337), que falou en latín ante os bispos das Igrexas orientais reunidos no Concilio de Nicea (325)... A viaxe remata con Xustiniano I (483-565), emperador de Oriente (527-265), en cuxo reinado ocorreu a primeira gran vitoria da reacción helenizante: a adopción do grego como lingua de uso exclusivo nos tribunais de xustiza. E só despois deste itinerario de oitocentos anos comeza Amor Ruibal a disertar verbo da «[n]aturaleza de la glotología greco-romana»!⁷².

Mais non sucede tan só que a exposición avance moi lentamente. Desexoso de suscitar o asombro do seu público, don Ángel sementa a obra de extensas notas en que fai incursións nos

71. PFFC I, pp. 141-159.

72. PFFC I, pp. 161-226.

terreos más diversos. Tanto pode trazar unha breve historia da literatura sánscrita⁷³ como enumerar as versións da *Biblia* que circulaban en Oriente e Occidente nos últimos tempos da Antigüidade⁷⁴; tanto pode matinar sobre a «cuestión homérica»⁷⁵ como aquilar o papel de Averroes (1126-1198) na difusión da filosofía aristotélica durante o medievo⁷⁶. Semellante exhibición de sabedoría pode resultar ás veces un pouco molesta, pero cumpre un obxectivo que, como vimos de sinalar, debeu de ser de capital importancia para Amor Ruibal: marabillar o lector. De bo ou de mal grado, quen le estas páxinas ten que recoñecer que os defectos de don Ángel son, por estranxo que pareza, a mellor proba de que posuía dúas virtudes moi valiosas: en primeiro lugar, unha erudición inmensa; en segundo lugar, unha prodixiosa capacidade de traballo. Diríase, en fin, que don Ángel leu todo o que se podía ler na España do seu tempo, e que foi quen de memorizar todo canto leu. Nada escapaba da súa penetrante mirada, tal como apunta Javier Pikaza:

Griegos, hindúes y semitas, todos entran en sus páginas. De la misma manera aparecen en ellas todas las corrientes modernas, desde Hervás y Panduro hasta el último de los autores europeos o americanos que publican un par de años antes de la edición de su obra. El valor histórico de este estudio ha sido, en muchos de sus detalles, superado por el tiempo. Sin embargo, no sabemos que en España, y aun fuera de ella, se haya hecho desde entonces un intento de ese género⁷⁷.

As palabras de Pikaza encerrán, sen dúbida, un acendido eloxio de Amor Ruibal, pero non só iso. Certo é que Pikaza pondera a exhaustividade dos capítulos historiográficos de *Los problemas fundamentales de la filología comparada...* mais, ao mesmo

73. PFFC I, pp. 80-89 n.

74. PFFC I, pp. 283-289 n.

75. PFFC I, pp. 114-116 n.

76. PFFC I, pp. 245-251 n.

77. J. Pikaza, «Notas introductorias...», *op. cit.*, p. 426; para outros testemuños de admiración, cf., por exemplo, J. Barral, «La fase...», *op. cit.*, pp. 518-519; S. Hernández, «La definición...», *op. cit.*, p. 51.

tempo, fai notar a súa obsolescencia. Hai catro décadas, cando saíron do prelo as liñas que vimos de citar, áinda era esta unha tese discutible. Á fin e ao cabo, unha gran parte das historias da lingüística das que entón se dispoña eran claramente inferiores a *Los problemas fundamentales*: inferiores en número de páxinas, en extensión do marco cronolóxico, e/ou en grao de precisión.

Ora ben, nas tres décadas seguintes tiveron lugar transformacións profundísimas que viñeron facer bo o xuízo de Pikaza. Desde comezos dos anos setenta, o estudo da historia da lingüística tornouse cada vez máis absorbente. Compatibilizalo con outras ocupacións xa non era tan doado coma antes: para acadar resultados perdurables, non había máis camiño ca a dedicación exclusiva. A historiografía non tardou en alcanzar o rango de especialidade independente e dotouse axiña de canles propias para o comercio de ideas⁷⁸. Aquela floración foi un poderosísimo estímulo para a investigación, ao incrementar (ata extremos nunca antes coñecidos) as expectativas de difusión dos traballos: xa non había que loitar por un mínimo oco nas revistas de orientación xeneralista. A producción historiográfica medrou e diversificouse aceleradamente. Manterse ao corrente de todos os avances que se producían na disciplina chegou a ser unha tarefa superior ás forzas dun único estudososo. Desde aquel momento, a *impotencia* do individuo non fixo máis ca agravarse: «even the most competent and conscientious scholar –afirmaba Robins hai uns poucos anos– cannot expect to have first-hand knowledge of everything that is now being written»⁷⁹.

De feito, a historiografía deixou de ser unha especialidade única e indivisa para converterse nun conxunto de campos de

78. As primeiras foron *Historiographia linguistica* (1973-), publicada pola editorial John Benjamins (Ámsterdam) e *Histoire, Épistémologie, Langage* (1979-), publicada pola Société d'Histoire et d'Épistémologie des Sciences du Langage (París). Ao cabo duns anos habían engadirse o *Bulletin of the Henry Sweet Society* (1984-), publicado pola Henry Sweet Society for the History of Linguistic Ideas, e as *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft* (1991-), publicadas polo Studienkreis Geschichte der Sprachwissenschaft (Münster).

79. P. Swiggers, «“Ask not for whom the bell tolls. It tolls for thee”. General linguistics, the history of linguistics and the responsibilities of language students. An interview with Professor Robert H. Robins», *Orbis*, 39, 1996-1997, p. 206.

investigación cuxos vínculos se fan máis febles de día en día. De aí que a elaboración de *summas* como *Los problemas fundamentales* non estea xa ao alcance dun investigador que traballe en solitario. Nin sequera un Amor Ruibal redivivo podería realizala. Hoxe as grandes obras son, case sen excepción, de autoría colectiva; son o resultado da colaboración de amplos equipos de especialistas, e calquera delas contén máis e mellor información da que se encerraba nas páxinas de *Los problemas fundamentales*⁸⁰.

1.3.2 Beneficios que se poden extraer dunha relectura das páxinas históricas de Amor Ruibal

O tempo, en suma, deulle a razón a Pikaza: na súa faceta historiográfica, a grande obra de Amor Ruibal ficou obsoleta. Contra a fin da década dos sesenta aínda podía prestar útiles servizos, mais iso non foi óbice –insistimos– para que envellecese ao cabo de poucos anos, de tal xeito que a súa consulta se tornou estéril para o lector que procurase unha reconstrucción rigorosa da evolución dos estudos lingüísticos⁸¹. Difícil, moi difícil sería hoxe atopar alguén que recomendase ler *Los problemas fundamentales* como medio para achegarse ao pasado das ciencias da linguaxe. Por fortuna, dispoñemos de textos que son máis eruditos e tamén más diáfanos, o cal é unha proba de que a historiografía da lingüística está a gozar de boa saúde. Moi preocupante sería que unha obra aparecida no bienio 1904-1905 continuase louzá despois dun século, porque denotaría unha parálise absoluta da investigación. Mais, como xa dixemos, as cousas marchan razoablemente ben, así que a consulta das páxinas historiográficas de *Los problemas fundamentales* deixou de ser ineludible. Lonxe de continuar louzás, murcharon sen remedio.

80. Hogano contamos con tres grandes compilacións historiográficas, a saber: (a) *Histoire des idées linguistiques* (3 volumes, 1989-2000) publicada pola editorial Pierre Mardaga (Liexa) e dirixida por Sylvain Auroux; (b) *a History of Linguistics* (4 volumes, 1994-1998) publicada pola editorial Longman (Londres) e dirixida por Giulio C. Lepschy; (c) *a History of the Language Sciences* (2 volumes, 2000-2001), publicada pola editorial Walter de Gruyter (Berlín) e dirixida por Sylvain Auroux.

81. Unha puntualización: cando afirmamos que a consulta de *Los problemas fundamentales* deixou de ser proveitosa, referímonos ás seccións de contido histórico, e non á obra na súa totalidade e baixo todos os seus aspectos.

Estariamos enganados, con todo, se crésemos que a devan-dita caducidade menoscaba o mérito do noso autor. O envellece-miento non é un accidente que lles acaece a *Los problemas fundamentales*, senón o destino de todo labor científico. No reino das artes, as obras mestras poden conquistar unha perenne xuven-tude; no das ciencias, en cambio, non hai traballo que non estea condenado a perecer. Labor brillante, xa que logo, non é aquel que permanece por máis tempo na sección de *frecuentes* das bibliotecas, senón, precisamente, o que leva no seu seo a semente doutros tra-ballos que o volverán inservible. Como ben apuntou Max Weber (1864-1920), «todo “logro” científico implica nuevas “cuestiones” y ha de ser superado y ha de envejecer»⁸², lei que se cumpre inexor-a-blemente en todas as provincias do vasto reino da historiografía. A estes efectos, é indiferente que o obxecto de estudio sexa a transfor-mación da organización económica e política, a xénese das relixións universais de salvación, a evolución do pensamento filosófico ou a constitución dos saberes científicos. Mientras que a disciplina histo-riográfica teña cultivadores que a conserven viva, non haberá tra-ballo de investigación que non estea condenado a envellecer. Ata tal punto é así, que a historiografía non se erixiu en ciencia en tanto que os estudiosos non tomaron conciencia da caducidade dos seus tra-ballos; isto fixéreronlo notar, entre outros, Charles Seignobos (1854-1942) e Charles-V. Langlois (1863-1929):

Puede decirse [...] que hasta 1850 [...], la historia ha seguido siendo, para los historiadores y para el público, un género literario. De ello es prueba excelente que los historiadores tenían entonces la costumbre de reeditar sus obras, con varios años de intervalo, sin variar nada en ellas, y que el público lo toleraba. Ahora bien, toda obra científica debe ser incansablemente refundida, revisada, puesta al corriente. Los sabios propiamente dichos no tienen la pretensión de dar a sus obras una forma *ne varietur*, ni de ser leídos por la pos-terioridad. No aspiran a la inmortalidad personal; les basta con que los resultados de sus investigaciones, rectificados o aun transformados

82. M. Weber, *El político y el científico*, Alianza Editorial, Madrid, 1967 [orixinal en ale-mán, 1919; traducción ao español por F. Rubio Llorente], p. 198.

por investigaciones ulteriores, se incorporen al conjunto de los conocimientos que constituyen el patrimonio científico de la humanidad. [...] Sólo las obras de arte gozan de eterna juventud. Y el público se da bien cuenta de ello. No se le ocurriría a nadie estudiar la historia natural en Buffon, cualesquiera que sean los méritos de este estilista. Pero el mismo público estudia gustoso en [Augustin] Thierry [1795-1856], en [Thomas Babington] Macaulay [1800-1859], en [Thomas] Carlyle [1795-1881] y en [Jules] Michelet [1798-1874], aun cuando evidentemente [sus obras] no están al nivel de los conocimientos adquiridos. Claro está que, para muchas gentes, la forma, en historia, supera al fondo, y que la obra histórica es siempre, no exclusiva pero sí principalmente, obra de arte⁸³.

Semella pouco probable que os lingüistas acudan a *Los problemas fundamentales* para recrearse co estilo de Amor Ruibal. Á fin e ao cabo, o noso autor non quería, non podía, e non debía ser un artista da prosa como foran Emilio Castelar (1832-1899) ou Menéndez y Pelayo. Cando o primeiro volume viu a luz, xa había tempo que se empezaran a evitar os excesos ornamentais nas obras de erudición ou ciencia. Pasenxo, abríase paso un estilo novo, «sobrio, sencillo, sin afectación, sin [...] otras preocupaciones que el orden y la claridad»⁸⁴. Consonte esta tendencia, a prosa amorrubaliana carece, polo común, de adobíos oratorios... sen que por iso poida cualificarse de lixeira nin de fluída. Son contadas as ocasións en que don Ángel deixá voar a pluma ata alturas excesivas nunha obra científica⁸⁵. Fóra desas poucas

83. C.-V. Langlois e C. Seignobos, *Introducción a los estudios históricos*, Editora Universitaria, La Habana, 1965 [orixinal en francés, 1898; sen nome do tradutor], pp. 270-271. Os dous preceptistas franceses opónense, por suposto, á concepción da historiografía como xénero literario. Eles afirman rotundamente que a máxima aspiración do historiador moderno (é dicir, do historiador científico), «no es agradar, ni dar preceptos prácticos para guiarlse en la vida, ni conmover, sino saber simplemente» (*Introducción...*, *op. cit.*, p. 271), e chaman a atención sobre as insuficiencias da simple educación literaria que recibiron os historiadores franceses da primeira metade do século (*Introducción...*, *op. cit.*, pp. 46-47, 56-57).

84. S. Ramón y Cajal, *Reglas y consejos...*, *op. cit.*, p. 144.

85. Velaquí unha mostra: «Al traspasar las fronteras de los viejos procedimientos glotológicos y llegar a los umbrales de la Ciencia del Lenguaje, un nombre respetable, el de Hervás [y] Panduro, se nos presenta cerrando el periodo antiguo y abriendo la

pasaxes, escribe sen afectación, como era de lei. Mais nunca chega o seu estilo a ter a tersura de, por exemplo, o de Gaspar Melchor de Jovellanos (1744-1811) no *Informe en el expediente de ley agraria*⁸⁶. Non é posible, polo tanto, contemplar *Los problemas fundamentales* como obra de arte, como «instrumento de gozo, a causa de su calidad artística», que diría Weber⁸⁷. Daquela cómpre preguntarse se, para o lector dos nosos días, as páxinas historiográficas do noso autor carecen de interese. Acaso haberá que pensar que non teñen nada que nos ensinar? De certo que non. Hoxe son tan valiosas como podían selo no amencer do século pasado. Sucede que a razón de ser do seu valor non é a mesma. Para comprendermos en que consistiu este cambio, nós, lectores do século XXI, só temos un camiño, un camiño que a primeira vista parece tortuoso (se non equivocado): poñérmonos no lugar dos nosos antecesores de hai un século. Intentaremos, xa que logo, situarnos no intre en que se puxo á venda a grande obra de don Ángel.

Ante os ollos dun lector de principios do século pasado, as seccións historiográficas de *Los problemas fundamentales* –dixémoslo xa– non estaban superadas; antes ben, ofrecíanlle unha gran suma de información actualizada e fidedigna sobre a evolución da lingüística nos dous mil anos anteriores. Era por iso, obviamente, polo que podía xulgalas interesantes. O cal implica que daquela existía unha completa harmonía entre a intención do autor e o uso que o público facía da obra. Ao escribir as páxinas en cuestión, Amor Ruibal pretendera reconstruír a historia dos estudos lingüísticos, para despois facela discurrer ante a atenta mirada do lector. O lector, pola súa parte, só percibía no texto aquela reconstrucción que don Ángel lle estaba a presentar. O texto aparecíaselle, polo tanto, como fonte de informa-

nueva era lingüística, y sintetizando en su labor verdaderamente extraordinaria los ideales de la Filología comparada al enseñorearse del poliglotismo para vaciar en moldes científicos los materiales acumulados durante siglos, e, imprimiendo en ellos el sello que llevan los productos de una inteligencia creadora, presentarlos en formas regulares dentro de la unidad de un sistema» (PFFC II, pp. 1-2). Bótase de menos algún punto e seguido que fraccione o parágrafo.

86. G. M. de Jovellanos, *Informe de la Sociedad Económica de esta Corte al Real y Supremo Consejo de Castilla en el expediente de ley agraria*, Sancha, Madrid, 1795.

87. M. Weber, *El político...*, op. cit., p. 199.

ción sobre os tempos (anos, décadas, séculos) anteriores á súa composición. Con outras palabras: cando saíu á luz, o texto valía polo que nel se dicía aberta e francamente. Mais agora, pasados tantos anos desde a súa publicación, o texto vale polo que nel se *subdi*⁸⁸, isto é, polo que nel se descobre ao ler entre liñas. E que é iso que se descobre, que tanto valor posúe? A pegada do tempo en que o texto se escribiu, unha pegada que, por suposto, non se atopa só en *Los problemas fundamentales*, senón en calquera escrito con vocación histórica.

Evocando a Walter Benjamin (1892-1940)⁸⁹ podemos decir que calquera escrito sobre o pasado é, na realidade, un palimpsesto. Se o lemos baixo a luz adecuada, se lle aplicamos os reactivos axeitados, acharemos un *texto latente* –se así se pode decir– sobre o que repousa o *texto patente*, ou sexa, o que se le a simple vista. O *texto latente* está constituído, *grosso modo*, por un cúmulo de experiencias e de coñecementos que o autor comparte cos seus coetáneos. Estas experiencias e coñecementos son a garantía de que a obra non perderá todo o seu valor co paso dos anos; cando deixemos de lela polo que *di*, pasaremos a lela polo que *subdí*. Marc Bloch (1886-1944) describiu con suma precisión estes procesos de desprazamento do interese:

[H]asta en los testimonios más decididamente voluntarios, lo que nos dice el texto ha dejado de ser, hoy, el objeto preferido de nuestra atención. Nos interesamos [...], y con mayor ardor, por lo que se nos deja entender sin haber deseado decirlo. ¿Qué descubrimos de extraor-

88. Expresión que tomamos en préstamo de Ortega (cf. J. Ortega y Gasset, «Ideas para...», *op. cit.*, p. 161), a quen lle debemos un interesante feixe de comentarios sobre o *dicir escrito* e o acto de ler (cf. «Comentario al Banquete de Platón», en J. Ortega y Gasset, *Historia como sistema y otros ensayos de filosofía*, Alianza Editorial, Madrid, 1981, pp. 125-145). Algunhas das reflexións orteguianas parecen extraídas dun moderno tratado de pragmática.

89. O que temos *in mente* son unhas palabras con que Benjamin, ao seu xeito, nos fai recordar que *toda historia é historia contemporánea*: «Los acontecimientos que rodean al historiador, y en los que este toma parte personalmente, están en la base de su exposición como un texto escrito en tinta invisible. La historia que somete al lector viene a representar algo así como el conjunto de las citas que se insertan en este texto, y son tan sólo estas citas las que están escritas de un modo que todos pueden leer» (*apud* J. Fontana, *La historia de los hombres: el siglo xx*, Crítica, Barcelona, 2002, p. 202).

dinario en [Louis de Rouvroy, *Duc de*] Saint-Simon [1675-1755]? ¿Sus informaciones [...] sobre los acontecimientos de su tiempo, o la extraordinaria luz que las *Memorias* arrojan sobre la mentalidad de un gran señor de la corte del Rey Sol [i. e., Luis XIV (1638-1715)]? Entre las vidas de santos de la alta Edad Media, por lo menos las tres cuartas partes son incapaces de enseñarnos algo sólido acerca de los piaños personajes cuyo destino pretenden evocar; mas si, al contrario, las interrogamos acerca de las maneras de vivir o de pensar correspondientes a las épocas en que fueron escritas –cosas [...] que la hagiografía no tenía el menor deseo de exponernos– las hallaremos de un valor inestimable. En nuestra inevitable subordinación al pasado, condenados, como lo estamos, a conocerlo únicamente por sus rastros, por lo menos hemos conseguido saber mucho más acerca de él que lo que tuvo a bien dejarnos dicho⁹⁰.

Mutatis mutandis, cabería afirmar que cos capítulos historiográficos de *Los problemas fundamentales* ocorreu o mesmo que coas *Mémoires*⁹¹ do Duque de Saint-Simon. Iniciaron a súa vida como textos sobre a historia da lingüística, e concluírona como textos para a historia da lingüística. Con outras palabras: de constituiren, ante todo, fontes *indirectas* (para o estudo da evolución da disciplina ata mediados do século XIX), pasaron a constituir, ante todo, fontes *directas* (para o coñecemento da situación dos estudos lingüísticos no amencer do século XX, e da personalidade científica de Amor Ruibal)⁹². É precisamente esta última faceta a que aquí nos interesa.

90. M. Bloch, *Introducción a la historia*, FCE, México D. F., 1952 [orixinal en francés, 1949; tradución ao español por M. Aub], p. 53.

91. L. de Rouvroy, *Mémoires de M. le Duc de S[aint-]Simon, ou l'observateur véridique sur le règne de Louis XIV et sur les premières époques des règnes suivants*, Buisson/Mossy, París/Marsella, 7 vols., 1788-1789.

92. Esta distinción entre fontes *directas* e *indirectas* coincide, en liñas xerais, coa que se adoita establecer entre fontes *primarias* e *secundarias* (cf. J. Aróstegui, *La investigación histórica: teoría y método*, Crítica, Barcelona, 2001 [1ª edición, 1995], pp. 383-384). Mais cómpre advertir que, en rigor, toda fonte é ambivalente. Quere isto dicir que un único texto funcionará como fonte directa ou como fonte indirecta, segundo cales sexan o «tipo de investigación que se emprenda» (J. Aróstegui, *La investigación...*, op. cit., p. 383) e mais o lapso temporal que separe a data de redacción da data en que o historiador se dispón a empregalo. Semella que, polo xeral, tanto máis prolongado é ese lapso, tanto maiores son as probabilidades de que o texto se converta en fonte directa.

Nós pretendemos contemplar eses capítulos de temática histórica en calidad de fontes directas; pretendemos, xa que logo, buscar pegadas de Amor Ruibal e do seu tempo nas páxinas que aquel dedicou a evocar épocas anteriores. Mais non é posible seguir esas pegadas a través de todas e cada unha das catrocentas vinte e tres páxinas en que don Ángel explora e reconstrúe o pasado da lingüística. Unha empresa de semellantes dimensións está máis aló do alcance das nosas forzas; ademais, levala a cabo requiriría un espazo e un tempo dos que non dispoñemos arrestando. Verémonos, así pois, obrigados a reducir o noso campo de observación. Axiña veremos ata que punto.

Examinaremos, en primeiro lugar (§ 2), a visión global que da evolución da lingüística tiña o noso autor, isto é, a súa *filosofía da historia (da lingüística)*. Logo de rematarmos ese conciso estudo das ideas xerais de Amor Ruibal como historiador, abordaremos unha cuestión de detalle, un asunto aparentemente menor (§ 3). Cal? O achegamento que en *Los problemas fundamentales* se fai á personalidade científica de Lorenzo Hervás y Panduro (1735-1809), un labrioso e diligente erudito que, exiliado en Italia⁹³, edificou unha monumental enciclopedia dos saberes humanos⁹⁴ na que a lingüística –isto é o que xustifica a súa presenza nas páxinas de *Los problemas fundamentales*, e nas deste traballo– ocupaba unha posición privilexiada⁹⁵. Somos conscientes de que a idoneidade desta

93. A partir de 1767, ano en que Carlos III decretou a expulsión da Compañía de Jesús de todos os dominios da monarquía hispánica, para liquidar o seu case monopolio da universidade e o seu total control da Inquisición.

94. Referímonos, obviamente, á *Idea dell'Universo*. Formada por vinte e dous tomos publicados ao longo de catorce anos (1778-1792), a *Idea dell'Universo* é un minucioso percorrido polo medio natural e pola cultura do xénero humano. Segundo José Luis Abellán, esta obra fai de Hervás «uno de los más altos exponentes de la ciencia española de[] último tercio del siglo XVIII», a pesar da escasa orixinalidade dalgúnha das súas partes (J. L. Abellán, *Historia crítica del pensamiento español. Tomo 3. Del Barroco a la Ilustración*, Madrid, Espasa-Calpe, 1981, p. 716).

95. Os tomos XVII-XXI son de asunto predominantemente glotolóxico. De entre todos eles, os más coñecidos son o primeiro e o último, que se titulan *Catalogo delle Lingue* (1784) e *Saggio Pratico delle Lingue* (1787), respectivamente (para unha relación completa e precisa dos títulos dos cinco tomos, cf. E. Coseriu, «Lo que se dice de Hervás», en VV. AA., *Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach. Volumen III*, Universidad de Oviedo, Oviedo, 1978, pp. 38-39). Do *Catalogo delle lingue* existe

escolla podería ser discutida. Sendo tantos e tan celebrados os lingüistas sobre os que don Ángel diserta, que razóns de peso hai para elixir a Hervás? Abofó que non nos guiou o capricho. Se escollemos a Hervás é porque, para o noso autor, foi máis ca un lingüista brillante. Amor Ruibal ve en Hervás a un coloso da lingüística, a unha personaxe de importancia non inferior á de Franz Bopp, o home que cos seus escritos e o seu labor docente lograra «el establecimiento definitivo de estudios científicos en gramática comparada»⁹⁶. Non hai dúbida –diríanos don Ángel se puidésemos dialogar con el– de que Bopp merece ser saudado como pai de todas as xeracións de comparatistas que se sucederon ao longo do século XIX. Con todo, Hervás conta –engadiría– cun título que Bopp non pode disputarlle, e que non cede en valor a ningún dos que o sabio alemán atesoura: o de «iniciador de la ciencia glotológica»⁹⁷.

A ollos de don Ángel, Hervás foi, en efecto, o gonzo entre unha vella e unha nova era na evolución da ciencia da linguaxe: «Al traspasar las fronteras de los viejos procedimientos glotológicos y llegar a los umbrales de la Ciencia del Lenguaje, un nombre respetable, el de Hervás y Panduro se nos presenta cerrando el período antiguo y abriendo la nueva era lingüística»⁹⁸. Don Lorenzo convértese, en certo xeito, na figura máis destacada da historia da ciencia da linguaxe. Coma un deus Xano, mira cara ao pasado e cara ao futuro, de tal xeito que vén ser un compendio vivo de todo o proceso histórico da disciplina. De aí que, para estudar a concepción amorruibaliana da historia da lingüística (sen excesivo dispendio de tempo e de papel), non haxa mellor opción ca estudar o tratamento que don Ángel lle dá á figura de Hervás.

unha versión en castelán, considerablemente ampliada: *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas, y numeración, división y clases de estas según la diversidad de sus idiomas y dialectos*, Imprenta de la Administración del Real Arbitrio de Beneficencia, Madrid, 6 vols., 1800-1805.

96. PFFC II, p. 31.

97. PFFC II, p. 2.

98. PFFC II, pp. 1-2.

2 A HISTORIA DA LINGÜÍSTICA E A SÚA FILOSOFÍA: A VISIÓN AMORRUIBALIANA DA EVOLUCIÓN DA DISCIPLINA

2.1 Que entendemos por filosofía da historia?

Seis anos antes da publicación do primeiro volume de *Los problemas fundamentales de la filología comparada*, saían á luz unhas palabras que parecían ser a acta de defunción da chamada *filosofía da historia*. Escribíranas Charles Seignobos e Charles-V. Langlois, autores ambos aos que xa tivemos a ocasión de coñecer. A filosofía da historia –afirmaban Seignobos e Langlois– é cultivada por homes que «en su mayor parte, no son historiadores de profesión»⁹⁹, de xeito que non ten en conta os progresos da historiografía ao longo dos últimos corenta ou cincuenta anos. Craso erro, pois foron os anos en que se consumou a súa transformación en verdadeira ciencia, logo de tanto tempo reducida a ser un simple entretemento (sofisticado, iso si) para as clases cultas. Mentre os especialistas se dedicaban a descorrer os veos que ainda agochaban amplísimas rexións do pasado, os filósofos da historia, impertérritos, seguían a especular sen medida e cunha ousadía certamente digna de mellor causa. Non é estranxo, xa que logo, que só levantasen «construcciones abstractas [que] inspiran [...] una desconfianza invencible»¹⁰⁰. E conclúyan: «la Filosofía de la historia, no habiendo sido cultivada solamente por personas bien informadas, prudentes, de inteligencia fuerte y sana, está desacreditada»¹⁰¹.

Moi lonxe estaban xa os días en que co nome de *filosofía da historia* se aludía a unha empresa progresiva; os días en que Voltaire (1694-1778), canso de ler obras que só prestaban atención ás datas de nacemento e falecemento dos príncipes e reis, ás batallas en que tomaran parte e aos tratados que asinaran, insistía na necesidade de que algúen escribise a historia *en philosophie*¹⁰². Urxía construír unha nova

99. C.-V. Langlois e C. Seignobos, *Introducción...*, op. cit., p. 9.

100. C.-V. Langlois e C. Seignobos, *Introducción...*, op. cit., p. 9.

101. C.-V. Langlois e C. Seignobos, *Introducción...*, op. cit., p. 10.

102. Nestes termos denunciaba Voltaire a unilateralidade e a parcialidade da historiografía convencional: «Me parece, leyendo las historias, que la tierra no ha sido hecha más que para algunos soberanos y para aquéllos que han servido sus pasiones; casi todo lo demás queda abandonado. Los historiadores se asemejan, en esto, a algunos

historia que o fose do xénero humano, unha historia atenta aos adiantos das ciencias e das artes, á marcha do comercio e da industria, aos cambios dos usos e dos costumes... Aquel ambicioso proxecto ía valerlle a Voltaire os eloxios dalgúns adáis do «profesionalismo»¹⁰³. Emporiso, poucos anos despois da súa morte, o termo *filosofía da historia* pasou a referirse a unha tarefa diferente. Non se trataba xa de ampliar o territorio do historiador, de liberalo da súa usual devoción polos ricos e poderosos. O que se pretendía era adoptar un novo enfoque, mirar cara ao pasado cuns ollos más penetrantes, para ver máis aló dos feitos brutos. «Lo verdadero no se halla en la superficie visible»¹⁰⁴: esta era a máxima que presidía aquel xénero de investigacións. A nova filosofía da historia consistía, ante todo, na busca dun fío condutor na historia da humanidade. Dito doutro xeito: consistía en mostrar a «racionalidad subyacente en el curso de los acontecimientos», de tal forma que se faga visible «el plan según el cual se ha[n] producido»¹⁰⁵. Dicía Georg W. F Hegel (1770-1831)¹⁰⁶ que só aquel tratamento da historia podía redimir a realidade histórica do desprezo con que adoitava ser tratada, canto arrincaba de raíz «la ilusión de que el mundo sea una loca e insensata cadena de sucesos». Se descubrimos a trama que se agocha baixo a aparente desorde dos feitos –di Hegel–, ficará demostrado que no ámbito da historia hai un espazo para a necesida-

tiranos de los que nos hablan; sacrifican el género humano a un solo hombre» (*apud* J. Fontana, *Historia: análisis del pasado y proyecto social*, Crítica, Barcelona, 1999 [1ª edición, 1981], p. 65 n.).

103. «En el siglo XVIII se inaugura un segundo período. Los «filósofos» concibieron la historia como el estudio, no ya de los sucesos en sí, sino de los hábitos de los hombres. De donde llegaron a interesarse, no solamente por los hechos de orden político, sino por la evolución de las ciencias, de las artes, de la industria, etc., y por las costumbres. Montesquieu [1689-1755] y Voltaire personificaron estas tendencias. El *Ensayo sobre las costumbres* [Essay sur l'histoire générale et sur les moeurs et l'esprit des nations, depuis Charlemagne jusqu'a nos jours, s. n. s. l., 7 vols., 1756] es el primer bosquejo, y en algunos respectos la obra maestra, de la historia considerada de esta suerte» (C.-V. Langlois e C. Seignobos, *Introducción...*, *op. cit.*, p. 268).

104. G. W. F. Hegel, *Lecciones sobre la filosofía de la historia universal*, Alianza Editorial, Madrid, 1980 [orixinal en alemán, 1837; traducción ao español por J. Gaos], p. 45.

105. W. H. Walsh, *Introducción a la filosofía de la historia*, Siglo xxi, México D. F., 1961 [orixinal en inglés, 1961; traducción ao español por F. M. Torner], p. 143.

106. G. W. F. Hegel, *Lecciones...*, *op. cit.*, p. 78.

de (por máis que, a primeira vista, a continxencia reine en solitario). Ademais, a procura desa trama confirelle dignidade á investigación histórica; de non ser por ese esforzo, a historiografía non pasaría de ser a «mera satisfacción de una curiosidad juguetona»¹⁰⁷.

Entendida como disciplina especulativa, a filosofía da historia semella incompatible co *documentalismo* propio da historiografía profesional. Con todo, sitúase nun plano diferente do que lle corresponde a esta última, de xeito que non ten por que existir conflito. Mesmo cabería a posibilidade dunha relación fluída e cordial, dado que –sáibano eles ou non– o filósofo da historia e o historiador *puro* se precisan mutuamente. Por unha banda, construír unha filosofía da historia obriga a tomar en consideración os datos, aínda que só sexa como materiais para encher un esquema establecido *a priori*. Por outra banda, renunciar a toda idea preconcibida implica incapacitarse para a recollida de datos. Quen non teña presupostos sobre o sentido último da historia e sobre a identidade das súas forzas motrices nin sequera saberá por onde iniciar as pescudas. Existe, polo tanto, unha base para o entendemento recíproco. Mais o certo é que os filósofos da historia e os historiadores *puros* se miraron sempre con gran receo, como proban, por exemplo, as palabras de Langlois e Seignobos que hai pouco citabamos. Este non é, porén, o momento oportuno para estudar esas controversias. Abondará con deixarmos claro que, cando o noso autor utiliza o termo *filosofía da historia*, este cobra o seu segundo sentido: cómpre, pois, interpretalo à la Hegel, e non à la Voltaire. Don Ángel aspira tamén a descubrir a *racionalidade subxacente no curso dos acontecimentos, o plan* que se manifesta no proceso histórico da ciencia da linguaxe. Mal fariamos, por certo, en tachar de quimérico ese empeño, pois ainda latexa nos modernos ensaios de elaboración de «[m]odels for an understanding of the history of linguistics»¹⁰⁸.

107. W. von Humboldt, «Necesidad general de la humanidad de dar cuentas a sí misma cada cierto tiempo de las transformaciones de su carácter», en W. von Humboldt, *Escritos de filosofía de la historia* [traducción ao español por J. Navarro Pérez], Tecnos, Madrid, 1997, p. 22.

108. K. Koerner, «Models in linguistic historiography», en K. Koerner, *Practicing linguistic historiography. Selected essays*, John Benjamins, Ámsterdam/Filadelfia, pp. 47-59.

2.2 A evolución da lingüística segundo Amor Ruibal. Os tres momentos: empírico, filosófico e sintético histórico

Cóntase o noso autor entre os historiadores que explicitan a súa filosofía no preciso instante en que empezan a escribir. Os lectores non poden, pois, chamarse a engano. Coñecen os supostos desde os cales está escrita a obra, así que están en condicións de facer unha lectura máis atenta, máis vixiante. Amor Ruibal non quere enganar a ninguén. Con toda a claridade e franqueza de que é capaz, expón a súa interpretación do devir histórico da filoloxía comparada. E, a dicir verdade, o seu máximo afán é persuadir de que tal interpretación posúe sólidos fundamentos: a ese obxectivo, e non a outro, responden os centos e centos de páxinas que dedica a indagar no pasado da disciplina. Non estamos a lanzar unha suposición gratuíta. El mesmo di que non se propón construír «una narración minuciosa de^[1] completo proceso histórico de la ciencia del lenguaje»¹⁰⁹. Realizar semellante tarefa requiriría demasiado tempo; amais, os seus froitos non se poderían «encerrar en cortas líneas y pequeño espacio»¹¹⁰.

Certo é que, ao final, esas curtas liñas de que nos fala Amor Ruibal se converten en máis de catrocentas follas, que conteñen unha narración sumamente minuciosa. Así e todo, sería un erro desprezarmos a súa declaración de intencións. Os resultados foron diferentes do que cabía esperar, pero iso non impide crer na sinceridade das súas palabras. O noso autor tan só se propuña «llegar al concepto de la filosofía de la historia lingüística»¹¹¹; ese, e non outro, era o «objeto exclusivo» de todas as «disquisiciones» que enchían aquel primeiro volume¹¹². Ora ben, cal pode ser a misión desa *filosofía da historia da lingüística*? Será o mesmo Amor Ruibal quen resolva as nosas dúbihdas, no decurso dunha reflexión sobre os motivos que poden conducir a estudar o pasado da disciplina:

109. PFFC I, p. 72.

110. PFFC I, p. 72.

111. PFFC I, p. 72.

112. PFFC I, p. 72.

Entre los fines que pueden perseguirse al trazar el cuadro de la historia lingüística, es sin duda uno de los principales fijar con claridad la importancia que los diversos métodos seguidos han tenido en sí mismos para la ciencia y el [lugar (?)] que corresponda a cada uno en orden al conjunto y a la influencia total en el objeto común a que tienden. De esta suerte, al par que la narración, aparece el porqué de la historia que ella constituye, y la trabazón armónica en las varias fases que la componen, que es la parte filosófica de la misma. Con este criterio habremos de ocuparnos aquí de esta materia¹¹³.

Nas liñas que vimos de citar, don Ángel dinos que a filosofía da historia da lingüística ten dúas obrigas: por unha banda, desvelar a razón de ser do proceso histórico da ciencia; por outra banda, amosar como se foi desenvolvendo por etapas o proceso, ata chegar á súa culminación, á consumación dos tempos, se así se pode decir. Para Amor Ruibal, a evolución da ciencia da linguaxe ten un porqué, ten un sentido. Todo o proceso, desde os seus comezos, é unha longa preparación para o «[a]dvenimiento»¹¹⁴ do comparatismo. Se establecemos un paralelismo co calendario litúrxico, poderíamos afirmar que esos dous milenios de historia son semellantes ao *tempus adventus*; son o limiar dunha era nova e más venturosa; unha era que, a diferenza das que a procederon, non vai pasar. Vén de novo á mente o nome de Hegel, que condensaba toda a historia universal nunha única liña: «La historia universal es el progreso en la conciencia de la libertad»¹¹⁵, progreso que tiña a súa meta definitiva na enteira e veradeira aplicación do principio cristián segundo o cal «el hombre es libre como hombre»¹¹⁶. No esquema hegeliano, a realización dese principio nas nacións xermánicas ocupa un posto moi similar ao que Amor Ruibal lle asigna no seu ao «advenimiento de la filología comparada». Mais, regresando xa á filosofía da historia de don Ángel, lembremos que vía o proceso histórico como unha sucesión de fases *harmonicamente trabadas*: a sánscrita, a grecorromana, a semítica, etc. A medida que se van sucedendo

113. PFFC I, p. 74.

114. PFFC II, p. 1. Non parece que o emprego desta palabra sexa casual.

115. G. W. F. Hegel, *Lecciones...*, op. cit., p. 68.

116. G. W. F. Hegel, *Lecciones...*, op. cit., p. 67.

unhas a outras, van remudándose no poder –por así dicilo– dous métodos que son diferentes, pero conciliables. Trátase dos métodos «filosófico» e «empírico»¹¹⁷, que don Ángel caracteriza así:

Podemos distinguir en el estudio de los idiomas tres momentos: momento *empírico*, momento *filosófico abstracto*, y momento *sintético histórico*. El primero y el segundo dan origen a dos métodos contrapuestos [...]: uno parte de los hechos, otro de las ideas; uno clasifica las formas lingüísticas, otro compone categorías lógicas; uno se esfuerza en fijar los tipos del pensamiento, hecha abstracción de la palabra, otro inquierte los tipos de la palabra, sin atender a las abstracciones del pensamiento.

El método filosófico fue más de los griegos que de los indios; el empírico, más de los indios que de los griegos. El método filosófico fue más de los antiguos que de los modernos; el empírico, más de estos que de aquellos [...].

El momento que hemos dicho *sintético histórico* corresponde al método en que se realiza la fusión de los dos métodos antes dichos, en la medida conveniente a la realidad psico-física de las lenguas, o sea a la realidad histórica de ellas. Es el procedimiento histórico propiamente tal¹¹⁸.

Ao lermos estas palabras vólvenos á memoria –outra vez!– o nome de Hegel, que tamén contemplaba a historia como o sucesivo despregarse de elementos que son simultáneos «[en] el absoluto presente»¹¹⁹, ou sexa, de elementos *idealmente* simultáneos. «[S]iempre nos ocupamos del presente –di Hegel– cuando nos ocupamos del pasado [...]. El espíritu sigue teniendo, en su fondo actual, los momentos que parece tener detrás de sí»¹²⁰. Subscribiría o noso autor estas palabras do filósofo alemán? Coidamos que si. Para don Ángel, a exploración da historia da ciencia da linguaxe non é un pasatempo de eruditos, senón unha vía para iniciarse na disciplina, e mesmo para afondar nela. Ao recrear na súa mente a evolución da lingüística, o estudiante (ou estudos) fórmase como

117. PFFC I, p. 29 n.

118. PFFC I, pp. 29-30 n.

119. G. W. F. Hegel, *Lecciones...*, *op. cit.*, p. 149.

120. G. W. F. Hegel, *Lecciones...*, *op. cit.*, p. 149.

lingüista. O estudo do pasado da historia prepárao para afrontar os problemas actuais da disciplina, e revéllalle os métodos que ten ao seu alcance e as virtudes que cada un deles encerra. Como apunta Amor Ruibal, trazar «el cuadro de la historia lingüística» supón descubrir «la importancia que los diversos métodos seguidos han tenido en sí mismos para la ciencia», así como «el [lugar (?)] que corresponde a cada uno en orden al conjunto y la influencia en el objeto común a que tienden»¹²¹. O pasado e o presente da ciencia –parece suxerir don Ángel– non se enfrentan como puro erro e pura verdade. Se o pasado fose puro erro (se non tivese «derecho a haber sido», que diría Ortega¹²²), daquela non se extraería ningún proveito da súa exploración. No canto de llella recomendar aos neófitos, habería que llella vetar. Mais o pasado non se debe condenar con lixeireza. É lícito tachalo de «conjunto de errores» sempre e cando se introduza deseguida esta puntualización: non se trata de errores sen más, de simples errores, senón de errores necesarios, de errores que son fitos no camiño cara a verdade¹²³. Por iso é insututivo –insistimos– o estudo da historia.

Fagamos unha breve recapitulación: quen se mergulla no pasado da disciplina advirte como foron aparecendo por separado os métodos que hoxe se amosan fundidos nunha unidade superior. Polo tanto ao revivir na súa mente o proceso histórico, o historiador recolle un por un todos os ingredientes que compoñen o tempo en que lle tocou vivir, e iso supón un notable incremento da súa capacidade para comprendelo. Mais hora é xa de descubrir cales eran, a xuízo de Amor Ruibal, os *ingredientes* do momento científico no que el se formara e traballaba, é dicir, cales eran os métodos cuxa fusión ocasionara a abraiente primavera lingüística do século XIX. Don Ángel responde sen vacilar. Se a ciencia da lin-

121. PFFC I, p. 74.

122. J. Ortega y Gasset, «Ideas para...», *op. cit.*, p. 193.

123. Para unha exposición máis pormenorizada deste punto de vista, cf. J. Ortega y Gasset, «Origen y epílogo de la filosofía. I [El pasado filosófico]», en J. Ortega y Gasset, *Origen y epílogo de la filosofía, y otros ensayos de filosofía*, Alianza Editorial, Madrid, 1989, pp. 11-34.

guaxe vivira cen anos de gloria, era por causa da harmonización de dúas antiquísimas correntes, que se ignoraran reciprocamente ata o ano 1800, pouco máis ou menos:

Desde los comienzos de los estudios glotológicos [...], aparecen dos diversas tendencias en la dirección de las investigaciones [...]. Una práctica y experimental, y otra de principios especulativos y abstractos. Estas tendencias, representadas por los dos pueblos que en la antigüedad han cultivado los estudios gramaticales (indios y griegos), debían encontrarse un día y adunarse en feliz consorcio para realizar los descubrimientos de la Gramática comparada, siquiera antes de ellos muchos siglos hubieran de correr sin resultado alguno para la ciencia¹²⁴.

Nestas liñas non se indica en que data se produciu a reunión entre a tendencia *práctica e experimental* e a de *principios especulativos e abstractos*, mais o certo é que apenas resulta necesario. Quen lese as páxinas anteriores deste terceiro capítulo sabe que o feliz suceso tivo lugar nas primeiras décadas do século XIX. Para maior garantía de que era isto o que pensaba don Ángel, cabe acudir ao primeiro capítulo do segundo volume da obra, onde volve aparecer a tese da fusión das dúas correntes. Logo de percorrermos a historia enteira dos estudos lingüísticos, podemos constatar –diría Amor Ruibal– que o coñecemento non progresou por simple acumulación. Séculos enteiros transcorreron sen que se desen pasos firmes cara á meta, esta meta que, finalmente, se cruzou hai unha centuria. É indiferente que centremos a nosa atención na filoloxía india, na grega, na romana, na xudaica, na árabe ou na renacentista: «en ninguna de ellas [descubriremos] el empuje necesario para los estudios de la Filología comparada»¹²⁵. O da lingüística non foi, en suma, un desenvolvemento lineal. O que se conseguiu logrouse grazas a unha súbita explosión; unha explosión que non tivo lugar ata o momento en que «las dos tendencias con que aparecen los estudios lingüísticos en sus comienzos» se atoparon e

124. PFFC I, p. 77.

125. PFFC II, p. 32.

uniron «en feliz consorcio»¹²⁶. Velaquí a presentación sumaria dos logros que, segundo don Ángel, se derivaran daquel providencial encontro de tendencias:

Con ese momento histórico [scil. o momento en que se produce o «feliz consorcio»] llegaron juntamente grandes descubrimientos científicos y no pocos problemas que la nueva ciencia debía discutir y resolver. Desde entonces se ha podido rehacer la historia universal de las lenguas y aquilaratar muchos puntos de comunidad de ideas y de religiones que hasta ahora habían pasado inadvertidos; el mapa etnográfico se ha modificado, como ya adivinaba Hervás, y se ha hallado que pueblos, como el persa y el griego, que mutuamente se repelían con el común dictado de *bárbaros*, están estrechamente ligados ante la Filología y la historia; y, por el contrario, pueblos que se creían afines como el helénico y el egipcio, aparecen separados por valla infranqueable. Se ha podido estudiar la evolución histórica de las lenguas en sus primeros movimientos, pesar todas sus formas, examinar científicamente sus flexiones, y presentar de una manera sistemática la contextura así de cada idioma como de grupos determinados de ellos¹²⁷.

126. PFFC II, p. 32.

127. PFFC II, pp. 32-33. O noso autor segue de cerca a Michel Bréal (1832-1915). De feito, citao de maneira case literal. Velaquí o que dicía Bréal corenta e un anos antes, nunha lección pronunciada no *Collège de France*, ante un auditorio formado por estudiantes noveis: «La méthode comparative, appliquée à l'étude des langues, a renouvelé la carte ethnographique du globe. Elle a découvert des liens de parenté entre des peuples qui, comme les Grecs et les Perses, se traitaient l'un l'autre de barbare, et elle a constaté une diversité d'origine entre des nations qui, comme les Grecs et les Égyptiens, se croyaient étroitement unies» (M. Bréal, «De la méthode comparative dans l'étude des langues», en M. Bréal, *De la grammaire comparée à la sémantique. Textes de Michel Bréal publiés entre 1864 et 1898*, Peeters, Louvain, 1995, p. 78). As coincidencias saltan á vista, e semella que non poden ser casuais. Este non é, polo demais, un caso illado. Nos primeiros capítulos do segundo volume de *Los problemas fundamentales de la filología comparada* obsérvase unha dependencia moi intensa respecto de autores como Bréal, Delbrück ou Antoine Meillet (1866-1936), entre outros. Así, por exemplo, a maior parte do que Amor Ruibal di sobre Rasmus Rask (cf. PFFC II, p. 30 n.) é simple tradución do que Meillet escribira dous anos antes (cf. A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, Hachette, París, 1915⁴ [1ª edición, 1903], p. 447). Desgraciadamente, non contamos co tempo preciso para afondar no problema das fontes de don Ángel. Polo de agora, abondará con apuntar que os capítulos históricos de *Los problemas fundamentales* son moito menos orixinais do que nun principio se podería supoñer.

Salta á vista que os éxitos que sinala don Ángel son aqueles dos que tanto se gababa a lingüística do XIX. Se tales éxitos chegaron xuntamente co *feliz consorcio* do método empírico co filosófico, daquela non hai discusión posible: o afortunado suceso ocorreu, como xa temos dito, nos primeiros anos do século XIX, ou talvez nos últimos do XVIII. De todo o que levamos dito séguese que Amor Ruibal ten unha concepción bipartita –por así dicilo– da historia da lingüística. El recoñece, en primeiro lugar, unha etapa *larvaria*, que comezou centos de anos antes da nosa era, e que rematou nos arredores do ano 1800. A esta dilatada etapa sucédea, en segundo e –polo de agora– último lugar, un período de esplendor que arrinca da descuberta do sánscrito e se prolonga ata os primeiros anos do século XX.

Así pois, foi a lingua sagrada da antiga India, «agente misterioso» que fixo «llegar un rayo de luz hasta las más oscuras [...] regiones del pasado histórico»¹²⁸, o elemento que levou os lingüistas por un camiño de triunfos sen precedentes. Cun pouco de exageración, poderíase afirmar que o sánscrito entrou en escena, como un *deus ex machina*, para liberar a ciencia da linguaxe da «anarquía»¹²⁹ á que semellaba condenada sen remedio. «El sánscrito –escribe o noso autor¹³⁰– venía a sustituir los antiguos procedimientos [...] con la general ventaja de [...] sepultar para siempre métodos aislados y sin principios[, de] abrir horizontes nuevos[, y de] franquear sendas desconocidas». Deixou expedito o camiño cara á clasificación científica das linguas; un camiño que ningúén percorrerá por enteiro ata aquel momento, e que ultimamente estaba a tornarse menos practicable... por mor da abundancia de información! En efecto, nos inicios do século XIX, os eruditos europeos empezaban a sentirse abafados polo peso dos datos que se recolleran na centuria anterior. Os esforzos de Antoine Court de Gébelin (1725-1784), de Peter S. Pallas (1741-1811), de Johann Chr. Adelung e Johann S. Vater (1771-1826)¹³¹, comezaban a ser

128. PFFC I, p. 73.

129. PFFC II, p. 9.

130. PFFC II, p. 11.

131. Responsables de tres vastísimas compilacións de datos sobre as linguas do mundo coñecido; respectivamente: *Monde primitif analysé et comparé avec le monde moderne*, Boudet & Valleyre, París, 9 vols., 1773-1782; *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*,

contraproducentes. A maioría dos estudiosos tiñan constancia da necesidade de pór orde naquel *maremagnum* de datos, pero ningún deles sabía como cumpría facelo. A ciencia adoecía de falta de métodos fidedignos e, ás veces, eran peores os remedios que se ideaban ca a doença que se quería curar: «los sistemas de clasificación excoxitados para reducir las lenguas a un tronco común hacían cada día más inverosímil la existencia de centro único alguno»¹³². E foi naquel crítico momento cando os sabios europeos deron coa lingua sánscrita, que rescatou a ciencia da linguaxe do lamazal onde estaba a afogar:

El sánscrito, la lengua mejor conservada de la familia, ha venido a transformar la poliglotía [...] en ciencia verdadera y de principios; «fue, dice Max Müller, como la chispa eléctrica que hizo cristalizar en formas regulares los elementos flotantes de la lengua, reunidos en las inmensas obras de Hervás y de Adelung»¹³³.

Opina don Ángel que, para captar a importancia daquela faísca, debemos parar mentes en que se andou máis camiño no decurso dos cen anos posteriores ao chispazo do que nos dous mil

Schnoor, San Petersburgo, 2 vols., 1787-1789; *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in der nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*, Vossische Buchhandlung, Berlín, 4 vols., 1806-1817.

132. PFFC II, p. 9.

133. PFFC II, p. 9. A tradución do noso autor é, quizais, demasiado libre. Isto é o que escribira Müller: «Languages seemed to float about like islands on the ocean of human speech; they did not shoot together to form themselves into larger continents. This is a most critical period in the history of every science, and if it had not been for a happy accident, which, like an electric spark, caused the floating elements to crystallise into regular forms, it is more than doubtful whether the long list of languages and dialects, enumerated and described in the works of Hervas and Adelung, could have long sustained the interest of the student of languages. This electric spark was the discovery of Sanskrit, the ancient language of the Hindus» (*The science..., op. cit.*, vol. I, p. 162). Non se trata, pois, de que «cristalizasen en formas regulares los elementos flotantes [sic] de la lengua». O que Müller di é que os idiomas, antes separados como illas no océano, se reuniron de súpeto para formar continentes, isto é, familias lingüísticas, e que foi a descuberta do sánscrito o reactivo que desencadeou a cristalización desas novas agrupacións ante os ollos dos investigadores.

que o precederan. Iluminadas pola luz que chegara do Oriente, dúas ou tres xeracións de estudosos completaron empresas que os seus devanceiros apenas deran comezado; empresas que, segundo Amor Ruibal, «siglos ha debieran haberse llevado a feliz término de una manera pausada y gradual», tendo en conta a «antigüedad»¹³⁴ da ciencia da linguaxe. Apréciasi aquí un sutil cambio de posición. O pasado xa non é rescatado; xa non se nos presenta como cadea de errores necesarios, senón como confusa morea de errores puros, de errores sen xustificación e sen paliativos de ningún tipo. Afirma agora o noso autor que «cuando apareció Bopp»¹³⁵ non existía na lingüística nada digno de sobrevivir; o edificio da disciplina estaba en ruínas: «los antiguos procedimientos de comparación lingüística habían caído en [...] universal descrédito, sin que ningún método nuevo hiciese sentir en sustitución su ascendiente definitivo»¹³⁶. Só o sánscrito –apunta Amor Ruibal unha e outra vez– podía proporcionar o estímulo necesario para saír do marasmo; só o sánscrito brindaba aos estudosos:

[1º] Un instrumento de precisión [para] analizar los cambios fonéticos y apreciar la cronología lingüística, fijando al mismo tiempo [...] el tipo primitivo de los idiomas, [ofreciendo] cada lengua en su verdadera relación con las demás, y [acabando así] con toda derivación de semejanza externa y puramente convencional. [2º] Un término de comparación de supremacía indiscutible para poder ajustar a él el examen de las lenguas, [para poder] contrastar las leyes que regulan su respec-

134. PFFC I, p. 73.

135. PFFC II, p. 26.

136. PFFC II, p. 26. Novamente ponse de manifesto canto lle debe Amor Ruibal a Bréal. Neste caso don Ángel amplifica unha idea de que o mestre francés lle brindara un borrador, por así dicilo. Na xa citada lección do *Collège de France*, Bréal dixera que os ensaios de clasificación xenealóxica e investigación etimolóxica feitos no XVIII –os de Charles de Brosses (1709-1777), por exemplo– non fracasaran por falta de erudición. O que lles faltaba aos autores do século XVIII era [*nota bene*] «un terme de comparaison pour classer les faits qu'ils avaient observés, et un instrument de précision pour rendre les observations plus sûres et plus complètes» («De la méthode...», *op. cit.*, p. 72). Coida Bréal que só a «découverte» podía proporcionar «l'un et l'autre» («De la méthode...», *op. cit.*, p. 72).

tiva contextura gramatical y explicar la parte léxica de ellas, [y para poder dar] a su vez la norma para la clasificación de idiomas¹³⁷.

Comprobamos, en suma, que o noso autor fai moitas concesións ao que hoxe se adoita chamar a «fable convenue»¹³⁸ ou a «légende dorée»¹³⁹ do comparativismo. A *lenda dourada* é unha crónica das orixes da gramática comparada que presenta estas como cuase-milagrosas: a nova ciencia nace nun instante, dotada xa de armadura, coma Atenea da cabeza de Zeus. Non existen lazos que a unan con ningún xénero anterior de investigación lingüística. Supón, polo tanto, unha ruptura total co pasado¹⁴⁰.

Resulta estranxo que asuma esta *lenda* unha persona coma Amor Ruibal, que trataba de poñer en valor os máis de vinte séculos anteriores á *descuberta* do sánscrito. Se na lingüística precomparativa non existía nada que merecese sobrevivir, como é posible que se reconñezan nela –separados, iso si– os dous métodos que, unidos, definen a ciencia actual? Consciente quizais desa contradición interna, o noso autor tenta fortalecer a súa filosofía mediante unha crítica da que propón Max Müller¹⁴¹. Mientras que don Ángel nos invita por veces a pensar en Hegel, Müller baséase principalmente no exemplo de William Whewell (1794-1866), filósofo británico «al que [...] se ha llamado el primer historiador moderno de la ciencia»¹⁴². Müller confesa que foi a través da lectura de Whewell como aprendeu a recoñecer a existencia de «a certain uniformity in the history of most sciences»¹⁴³. Ao estu-

137. PFFC II, p. 11.

138. Cf., por exemplo, A. Morpurgo Davies, *History of Linguistics. Volume IV: Nineteenth-century linguistics*, Longman, Londres, 1998, p. 15.

139. S. Auroux, «Émergence et domination de la grammaire comparée», en S. Auroux, ed.: *Histoire des idées linguistiques. Tome III: L'hégémonie du comparatisme*, Pierre Mardaga, Sprimont, 2000, pp. 9 ss.

140. Se tivésemos que resumir a *lenda* nun par de liñas, recorreríamos a esta fórmula lapidaria de Sayce: «What has been termed the discovery of Sanskrit by Western scholars put an end to all th[e] fanciful playing with words and created the science of language» (*op. cit.*, p. 38).

141. Cf. F. Max Müller, *The science...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 2 ss.

142. H. Kragh, *Introducción...*, *op. cit.*, p. 19.

143. Cf. F. Max Müller, *The science...*, *op. cit.*, vol. I, p. 2.

darmos a evolución das ciencias positivas –di Müller– descubrimos antes ou despois un patrón de desenvolvemento común a todas elas:

There are three marked periods or stages in the history of every one of them, which we may call the Empirical, the Classificatory, and the Theoretical. However humiliating it may sound, every one of our sciences, however grand the present titles, can be traced back to the most humble and homely occupations of half-savage tribes. It was not the true, the good and the beautiful which spurred the early philosophers to deep researches and bold discoveries¹⁴⁴.

No eido da lingüística, o período empírico correspóndese coa xénese e consolidación da gramática «in the usual sense of the word», isto é, concibida como «the merely formal [...] analysis of language»¹⁴⁵. A gramática, así entendida, abrangue multitud de tarefas: clasificar os sons dunha lingua en particular, fixar a súa representación gráfica, recoñecer as principais clases de palabras, etc. Nun principio, todas elas realizanse a fin de satisfacer necesidades de orde práctica: depurar un texto (himno relixioso, lei, poema) que se cre corrupto e garantir a súa recta interpretación mediante glosas e comentarios; aprender un idioma estranxeiro... O período clasificatorio ten a súa orixe na insatisfacción que a simple gramática empírica acaba por producir. Unha insatisfacción que non é sorprendente, dadas as limitacións daquel xénero de investigación; considérese, por exemplo, que nin sequera o tratado máis acabado de análise gramatical, a gramática do indio Pāṇini (*floruit* s. v a. C.), pode ensinarnos nada sobre «the real nature and natural growth of language»¹⁴⁶. A través da gramática empírica descubrimos que tales verbos rexen tal caso, que o expoñente de tal caso pode ser este ou estoutro (en función da forma que posúa o tema do substantivo), etc. «[P]actical rule[s]», en suma, comenta Müller¹⁴⁷. Mais nós aspiramos a descubrir o porqué das regras. Non nos conformamos con saber «when to say *rex*, and when

144. F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, pp. 2-3.

145. F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, p. 92.

146. F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, p. 125.

147. F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, p. 129.

to say *regem*»¹⁴⁸. Queremos tamén coñecer «why the king as a subject should be called *rex*, and as an object *regem*»¹⁴⁹. A única explicación posible é a histórica, de xeito que, para satisfacermos a nosa curiosidade, cómpre que nos remontemos a estados lingüísticos anteriores. Mais acontece que, no caso do latín clásico –como noutrous moitos–, a consulta do rexistro escrito só permite recuar dúas ou tres centurias. Para achegarse máis á resposta só existe un camiño: tratar de reconstruír estadios máis remotos, confrontando a latina con outras linguas de idéntica orixe. Cando procedemos desa forma –escribe Müller¹⁵⁰– «we enter on the second or classificatory stage of our science; for genealogy [...] is the most perfect form of classification». A este estadio pertencen «the [...] labours of [Friedrich von] Schlegel [1772-1829], Humboldt, [James] Pritchard [1786-1848], Bopp, [Eugène] Burnouf [1801-1852], [Jacob] Grimm [1785-1863], [August] Pott [1802-1887], [Theodor] Benfey [1809-1881], [Adalbert] Kuhn, [1812-1881], [George] Curtius [1820-1885], Schleicher, and others»¹⁵¹.

Polo que se refire ao terceiro período, está aínda nos seus comezos. Caracterízase polo desenvolvemento da especulación sobre da orixe da linguaxe; especulación, si, posto que non temos datos que permitan resolver o problema coa mesma seguridade con que se resolven os relativos á clasificación das linguas. «Nothing would be more interesting –di Müller¹⁵²– than to know from historical documents the exact process by which the first man began to lisp his first words [...]. But this knowledge is denied [to] us». Xa o vello Bopp, consciente de que esa penuria de datos supuña unha limitación moi difícil de superar, renunciara a «pénétrer» no «mystère des racines», isto é, a procurar «la cause pour laquelle telle conception primitive est marquée par tel son et non par tel autre»¹⁵³.

148. F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, p. 129.

149. F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, 129.

150. F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, 135.

151. F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, p. 136.

152. F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, p. 478.

153. F. Bopp, *Grammaire comparée des langues indo-européennes, comprenant le sanscrit, le zend, l'arménien, le grec, le latin, l'ancien slave, le gothique et l'allemand. Tome premier*, Imprimerie Impériale, París, 1866 [orixinal en alemán, 1833], p. 1.

Non obstante, hai bastantes autores que non están dispostos a imitar ese exemplo de ascetismo, de renuncia á *cupiditas cognoscendi*¹⁵⁴.

Ata aquí o esquema de Müller. Como xa advertimos, Amor Ruibal críticao con dureza («[e]stá fuera de la verdad por todos conceptos»¹⁵⁵) porque non se basea no estudo da historia efectiva das diversas ciencias e porque ignora as particularidades de cada unha delas. Resulta, pois, «puramente convencional [y] arbitrari[o]»¹⁵⁶. Dá testemuño, amais, dun necio afán por «acomodar la Ciencia del lenguaje a la evolución de las ciencias naturales»¹⁵⁷. Necio, si, e por dúas razóns: a primeira, que a ciencia da linguaxe non pertence a ese grupo de disciplinas, nin se pode asimilar a elas; a segunda, que para estroutras ramas do saber humano tampouco non é valida a receita de Müller. Observación, clasificación e teorización coexisten en *todas* as fases da historia de *todas* as ciencias, por máis que o peso de cada un destes factores poida variar co paso do tempo. Son tres momentos necesarios do labor científico, pero non teñen por que corresponderse con senllos períodos históricos. Isto comprobouse, por exemplo, estudiando a historia da filoloxía comparada, na cal «se encuentran doctrinas que caracterizan al que [...] Müller llama período de la teoría en el período empírico, y viceversa»¹⁵⁸.

En defensa de Max Müller cabería dicir que el é ben consciente deses desaxustes; por iso di que «the three stages [...] appear generally in chronological order»¹⁵⁹. E non só iso. Cando empeza a describir as contribucións dos indios e os gregos á lingüística, fai notar que non todas elas son de carácter empírico. Os sabios da Hélade e da antiga India chegan ás veces más aló da simple análise gramatical; pregüntanse que é a linguaxe e cal é a súa orixe; nunha palabra: teorizan. Certo é que, por prematura, a súa teorización resulta deficiente:

154. Xorden así, por exemplo, diversas hipóteses sobre a orixe das raíces, como a do *bow-bow* (hipótese onomatopeica) e a do *pooh-pooh* (hipótese interxectiva). Cf. F. Max Müller, *The science..., op. cit.*, vol. I, p. 494 e ss.

155. PFFC I, p. 76.

156. PFFC I, p. 74.

157. PFFC I, p. 76.

158. PFFC I, p. 75.

159. F. Max Müller, *The science..., op. cit.*, vol. I, p. 20; cursivas engadidas.

[I]t is by no means uncommon that philosophical speculations, which properly belong to the last stage [...], were attempted long before the necessary evidence had been collected. Thus, we find that the science of language, in the only two countries where we can watch its origin and history —in India and Greece— rushes at once into theories about the mysterious nature of speech, and cares as little for the facts as the man who wrote an account of the camel without ever having seen the animal¹⁶⁰.

Constatamos, pois, que don Ángel é un tanto inxusto con Müller. Sería de desexar que mostrase maior xenerosidade, porque a súa propia proposta tamén pode suscitar algunas dúbidas e interro-gantes¹⁶¹. Mais este non é momento oportuno para examinalas unha por unha. Quede, pois, o asunto en suspenso, á espera de circunstancias propicias. Arestora cómpre ocuparse do autor que, segundo Amor Ruibal, se sitúa cun pé en cada unha das dúas eras en que se dividiría a historia da filoloxía comparada: Lorenzo Hervás y Panduro. Como o debuxa o noso autor? Ten don Ángel razóns de peso para lle atribuír un posto de tal importancia? A estas e a outras preguntas semellantes trataremos de responder nas seguintes páxinas.

3 HISTORIA E PROPAGANDA: AMOR RUIBAL ANTE A FIGURA DE HERVÁS Y PANDURO

3.1 *O retrato amorruibaliano de Hervás*

Vimos de sinalar que don Ángel distingue dúas grandes etapas no desenvolvemento da filoloxía comparada, dúas etapas que difiren tanto pola súa duración como polo valor das súas achegas á ciencia. Durante a segunda, que apenas conta cen anos de vida, fixéronse avances extraordinarios na recolección e no tratamento de datos, así como na resolución de problemas de índole teórica.

160. F. Max Müller, *The science..., op. cit.*, vol. I, p. 88.

161. Velaquí un exemplo. Amor Ruibal está convencido de que a fusión da tradición empírica (india) coa especulativa (grega) foi motor dos progresos da ciencia da lingua-xe durante o século XIX. Mais esta tese non está exenta de puntos febles. Recordemos o vello aforismo: *nemo dat quod non habet*. Sendo como eran estritamente *idiosincráticas* as tradicións india e grega, ¿como o seu contacto abondaba para facer brotar unha gramática que era comparativa e histórica? Moito habería que discutir ao respecto...

Resultou, pois, máis fecunda ca a primeira, malia ser moito más breve: cen anos fronte a máis de vinte séculos que transcorreran «sin resultado alguno para la ciencia». A xuízo do noso autor, a idade aurea comezou no derradeiro cuarto do século XVIII, un período dominado pola figura do xesuíta conquense Lorenzo Hervás y Panduro. En Hervás –escribe don Ángel¹⁶²– descubrimos «al iniciador de la ciencia glotológica, al legislador primero de la lingüística, [al] universal maestro de la gramática comparada». Foi Hervás –prosegue¹⁶³– o primeiro lingüista europeo que escoitou a voz de Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), que proclamara a necesidade de «ordenar las clasificaciones lingüísticas, y de buscar un medio de relacionar [...] las lenguas más lejanas, o marcar sus diferencias». Hervás atopou o medio que Leibniz invitara a buscar, ao servirse da comparación das formas gramaticais para determinar a filiación das linguas, e desbotar o recurso á «semejanza léxica externa»¹⁶⁴. Tan importante é, en fin, a obra hervasiana, que ela soa nos autoriza a esixir para a filoloxía comparada o título de «ciencia [...] propiamente española»¹⁶⁵. Xusta reclamación que, por desgraza, os españois non adoita-mos facer, pola sinxela razón –laméntase don Ángel– de que non

162. PFFC II, p. 2.

163. PFFC I, p. 365. Amor Ruibal está a pensar nas ideas que Leibniz verterá na «*Brevis designatio meditationum de originibus gentium, ductis potissimum ex indicio linguarum*» (en *Miscellanea Berolinensis*, I, 1710, pp. 1-16). Naquel opúsculo, o filósofo alemán afirmaba que o progreso do coñecemento da historia antiga da humanidade só podía vir da man dun estudo comparativo de todas as linguas do mundo coñecido. Cumpría, polo tanto, reunir axiña os materiais necesarios para tal empresa, a saber: diccionarios exhaustivos (ou, cando menos, listas de vocábulos básicos), e antoloxías de textos (a ser posible, traducións dos Dez Mandamentos, o Nosopai e mais o Credo, coa fin de facilitar o cotexo). Atendendo a estas consideracións, Müller fai de Leibniz o grande impulsor do desenvolvemento do *protocomparativismo* no século XVIII: «The new interest in languages, which Leibniz had called into life, did not die again. After it had once been recognised as a desideratum to bring together a complete Herbarium of the languages of mankind, missionaries and travellers felt it their duty to collect lists of words and draw up grammars wherever they came in contact with a new race» (F. Max Müller, *The science...*, *op. cit.*, vol. I, p. 153). Cabería preguntarse, polo demais, se Müller non sobreestimará un tanto o impacto da *Brevis designatio* na evolución dos estudos lingüísticos durante o Setecentos.

164. PFFC II, pp. 5-6.

165. PFFC I, p. 338.

sabemos apreciar os grandes homes que a nosa patria enxendrou. Non, Hervás non foi un profeta na súa terra, como non o foran o dominico Raimundo Martí (c. 1220-1284), pioneiro dos estudos islámicos e hebraicos, Francisco Sánchez de las Brozas (1523-1601), e tantos outros...¹⁶⁶. Case olvidado no seu país natal, só no estranxeiro achou Hervás homes que o estimasen como merecía: «[el] sabio [Nicholas] Wiseman [1802-1865], Max Müller desde su cátedra de Oxford, y luego el eruditísimo [Martin] Haug [1827-1876]»¹⁶⁷.

Non foi o noso autor, porén, o primeiro lingüista español que fixo de Hervás o artífice da gramática comparada. Décadas antes, García Ayuso xa afirmara que o erudito xesuíta fora «[el] verdadero fundador de los estudios filológico-comparativos»¹⁶⁸. Ansioso por demostrar que Hervás fora un home adiantado ao seu tempo, García Ayuso mergullárase no imponente *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas* (1800-1805), obra que poucas lerón de veras na España do século XIX. García Ayuso insistía, sobre todo, na novidade do método que Hervás usara para «conocer la afinidad o diferencia de las lenguas conocidas y reducirlas a determinadas clases», un método que consistía, basicamente, na observación do seu «artificio gramatical»¹⁶⁹. Foi o emprego deste método o que evitou que Hervás cometese «[los] errores gravísimos en que cayeron otros filólogos de la época»¹⁷⁰, filólogos que seguían a confiar no mero cotexo de listaxes de palabras como instrumento para establecer a filiación dos idiomas.

Encendido pola paixón patriótica, García Ayuso chega ao extremo de suxerir que a obra de Hervás fora impudicamente saqueada por algúns autores de alén dos Pireneos. Non é proba en contra desta suposición o feito de que fosen os lingüistas estranxeiros

166. PFFC II, p. 2.

167. PFFC II, pp. 2-3.

168. F. García Ayuso, *Ensayo crítico...*, op. cit., p. 18 n. 1. Cf. tamén F. García Ayuso, *El estudio...*, op. cit., p. 252.

169. L. Hervás, *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas, y numeración, división y clases de estas, según la diversidad de sus idiomas y dialectos. Volumen I. Lenguas y naciones americanas*, Administración del Real Arbitrio de Beneficencia, Madrid, 1800, p. 23.

170. Cf. F. García Ayuso, *Ensayo crítico...*, op. cit., pp. 14-15.

ros os primeiros en homenaxear a Hervás. É certo que o foron, pero pecaron de mesquinos: «[l]os elogios que [...] le tributaron no corresponden a su altísimo mérito»¹⁷¹. Esa mesquindade, non podería ser unha estrataxema para disuadir da lectura dos textos hervasianos e asegurarse, así, de que ninguén ía descubrir como eles os aproveitaran? Téñase en conta, amais, que os escritos de don Lorenzo saíran á luz durante unha época de revolucións e guerras. Aqueelas circunstancias dificultaban a súa difusión, e, polo mesmo, facilitábanles o traballo aos suxeitos que quixesen servirse das súas obras sen recoñecer a débeda que con el contraíran:

Los preciosos trabajos de Hervás [...] como otros muchos de aquella época de turbulencias y guerras prolongadas, fueron apenas conocidos de algún literato que, aprovechando su contenido, no tuvo por conveniente revelar el origen de los conceptos y descubrimientos en ellos consignados.

[...] Hervás es el primer filólogo en el sentido que hoy damos a esta palabra, y cada vez que examinamos su *Catálogo* nos afirmamos más y más en esta creencia. No hubiéramos insistido en este punto [...] a no vernos a ello impulsados por [...] la injusta preferencia que filólogos extranjeros, especialmente alemanes, han dado a los trabajos de Adelung, nada superiores y sobre todo posteriores en algunos años a la publicación de todas las obras de Hervás. Bien sabemos que el erudito español tendrá contra sí el crimen de haber sido católico y jesuita; pero con igual imparcialidad defenderíamos su primacía en los estudios filológicos, si en sus escritos rindiera culto a Brahma¹⁷².

Aínda que o seu ton non é tan exaltado coma o de García Ayuso, Amor Ruibal amosa tamén –térmolo dito– un grande entusiasmo pola figura de Hervás. Ora ben, hai razóns para pensar que todos os seus fervores hervasianos nacían soamente do patriotismo. Dirémolo sen ambaxes: ao noso entender, nada hai que force a supor que don Ángel consultase o *Catálogo*, ou calquera outro dos escritos lingüísticos de Hervás. Do exame do inventario da súa biblioteca

171. F. García Ayuso, *Ensayo crítico...*, op. cit., p. 16.

172. F. García Ayuso, *Ensayo crítico...*, op. cit., p. 18.

persoal¹⁷³ despréndese, de feito, que non posuía exemplares de ningún deles. Certamente, non se pode edificar un veredicto sobre este único dato. Sempre cabería obxectar, por exemplo, que talvez accedeses aos traballos de Hervás durante a súa estadía en Roma, ou que ben puido recibilos en préstamo de mans dalgún erudito co que tivese amizade¹⁷⁴. Mais ocorre que o oco da biblioteca de Amor Ruibal non é o único elemento de xuízo favorable á nosa tese, nin o de máis valor. Maior importancia revisten, desde logo, algunas afirmacións erróneas que acerca de Hervás se fan en *Los problemas fundamentales*.

Entre todas elas sobresaen a de que o sabio xesuíta foi «misionero en las Indias de América» e tivo alí «ocasión de estudiar y comparar los innumerables dialectos de aquella región»¹⁷⁵. Máis adiante teremos ocasión de comprobar que Hervás xamais foi misioneiro, cousa que, polo demais, se podía descubrir cunha lectura atenta da introdución do primeiro volume do *Catálogo*. Porén, polo de agora imos limitarnos a mostrar como don Ángel ve naquela suposta viaxe a América a orixe da vocación lingüística de Hervás.

173. Amorosa e meticulosamente realizado por Saturnino Casas Blanco (1913-?), como xa sabemos (cf. *supra* n. 27).

Cómpre admitir, con todo, que a que fora biblioteca particular de don Ángel podía estar incompleta no momento en que se realizou o traballo de catalogación. A súa historia obriga a contemplar tal posibilidade. Logo de falecer o mestre, os seus herdeiros doáronlle os libros ao Seminario Conciliar de Santiago de Compostela, de tal xeito que houbo que trasladalos desde a residencia de Amor Ruibal á biblioteca do convento de San Martiño Pinario, sede da institución. E, por desgraza, con aquel traslado non remataron as peripecias da colección. Unha vez incorporada aos fondos do Seminario, foi disgregada: a maior parte das obras colocáronse nos andeis da sala de lectura, pero houbo algunas que durante moito tempo ficaron gardadas no soto da biblioteca do centro (cf. S. Casas Blanco, «El catálogo [1969]», *op. cit.*, p. 373). Posto que foron vitimas dunha mudanza, que despois se dispersaron, e que tardaron anos en reunirse de novo, «[n]o parece aventurado suponer que algunos de los libros [...] se hayan extra viado» (S. Casas Blanco, «El catálogo [1969]», *op. cit.*, p. 317 n. 5.).

174. Ningunha destas posibilidades pode desbotarse despreocupadamente. Cónstanos que, cando iniciou a viaxe a Roma (outubro de 1895), Amor Ruibal xa mostrara interese pola investigación lingüística (lembremos, por exemplo, a súa galardoada gramática do siríaco). Por outra banda, hoxe sabemos que remediaba as carencias da súa biblioteca por medio dun singular sistema de *préstamo interbibliotecario* (cf. J. L. Lemos Montanet, «Obra viva»..., *op. cit.*, p. 384).

175. PFFC II, p. 3 n. 1.

Amor Ruibal di, en efecto, que o contacto directo coa diversidade lingüística do Novo Mundo «despert[ó] en él [scil. en Hervás] la idea de un estudio sistemático de las lenguas»¹⁷⁶, e ofrecelle materiais abondos para comezar a facer realidade aquela idea. Ao cabo duns anos, exiliado xa en Roma, don Lorenzo puidera «agregar a los propios conocimientos los de otros ilustres religiosos allí reunidos»¹⁷⁷, que foran misioneiros en América, África ou Asia. Vendo que tiña nas súas mans un inmenso tesouro de información, Hervás comprendeu que estaba a ofrecérselle unha magnífica oportunidade para levar a termo o seu proxecto de *estudio sistemático*, e non quixo desaproveitala. Dedicou á empresa, pois, case todo o tempo que de vida lle restaba, gañándose así o título de «príncipe de la filología novísima»¹⁷⁸. Título ben merecido, xa que –recórdanos don Ángel– aquel home estaba dotado dunha clarividencia pouco común. Camiñaba moi por diante dos seus coetáneos, como demostra o feito de que anticipase algunas ideas do famoso Wilhelm von Humboldt (1767-1835). Si, por estrano que nos pareza, Hervás é un precursor de Humboldt, do profundo, do nebuloso Humboldt, tantas veces aclamado como «fundador de la lingüística general de los tiempos modernos»¹⁷⁹. Isto é, cando menos, o que nos asegura Amor Ruibal:

[S]i Guillermo [de] Humboldt estudió el iberismo, presentó la clasificación de idiomas en tres grupos, que responden a las tres partes del mundo, antiguo, nuevo y marítimo, como él dice, e hizo una clasificación de las lenguas americanas, mucho antes (y así lo hace constar Max Müller) había hecho todos esos estudios Hervás y

176. PFFC II, p. 3 n. 1.

177. PFFC II, p. 3 n. 1.

178. PFFC II, p. 4.

179. V. Thomsen, *Historia...*, *op. cit.*, p. 87. Opinión semellante expresa, por exemplo, Pezzi: «Guillaume de Humboldt peut être appelé le père de la philosophie du langage» (D. Pezzi, *Introduction...*, *op. cit.*, p. 96). Máis preto xa de nós, Leonard Bloomfield (1887-1949) afirma rotundamente que o seu *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues* (Königlichen Akademie der Wissenschaften, Berlín, 1836) é «the first great book on general linguistics» (L. Bloomfield, *Language*, George Allen & Unwin, Londres, 1935² [1^a edición, 1933], p. 18).

Panduro, y sentado acerca de los mismos puntos bases que han servido sin duda alguna a los trabajos del escritor prusiano¹⁸⁰.

Este encendido eloxio, co que don Ángel pecha o seu retrato de Hervás, vén precedido doutros non menos apaixonados. Cinco ou seis liñas máis arriba, por exemplo, preséntase de novo a Hervás como brillante continuador de Leibniz, baseándose no feito de que lle asestou o «golpe decisivo» á hipótese do «hebraísmo primitivo»¹⁸¹. Máis adiante haberá oportunidade de comprobar que dose de verdade conteñen todos estes asertos. Polo de agora, limitarémonos a chamar a atención sobre un afán ao que Amor Ruibal non renuncia en ningún momento: o de vincular o nome de Hervás con todos os avances que se producen na lingüística durante os anos finais do século XVIII e os primeiros do XIX. Ao noso parecer, un afán coma este non fai presaxiar nada bo. Mesmo antes de estudar a fondo a cuestión, un comeza a sospeitar que Amor Ruibal está a deixarse arrastrar por un patriotismo desmesurado. Deseguida poderemos comprobar que o exame atento das fontes primarias vén confirmar esas sospeitas.

3.2 Anotacións críticas sobre o retrato

Ata agora presentamos, nas súas liñas mestras, a reconstrución que Amor Ruibal fai da personalidade científica de Hervás. Chegou o momento de sinalarmos os que, ao noso xuízo, son os

180. PFFC II, p. 6. En nota a pé de páxina, don Ángel alíñase con García Ayuso (cf. *Ensayo crítico...*, op. cit., p. 19) para apuntar «la probabilidad de que Humboldt haya estudiado las obras de Hervás, a quien pudo [nota bene] tratar personalmente durante su estancia en Roma [como embajador do Reino de Prusia, durante os anos noventa do século XVIII], y leer sus obras allí, o cuando aquel célebre hombre de estado vino a España [ano 1800]» (PFFC II, pp. 6-7 n. 1). Sobre esta súxestión volveremos decontado.

181. PFFC II, p. 6. Tanto Max Müller (*The science...*, op. cit., vol. I, p. 150), como Pezzi (*Introduction...*, op. cit., p. 47) e Amor Ruibal (PFFC I, p. 365 n. 1) insisten en que Leibniz rexeitaba sen vacilacións a devandita hipótese. E todos tres citan, para demostrarlo, as seguintes palabras do filósofo, procedentes dunha das cartas que dirixiu ao seu amigo Wilhelm Ernst Tenzel (1659-1707), filólogo e historiador: «Linguam Hebraicam primigeniam dicere est ac dicere truncos arborum esse primigenios, seu regionem dari ubi trunci pro arboribus nascuntur. Talia fingi possunt, sed non convenient legibus naturae et harmoniae rerum, id est sapientiae divinae».

puntos fracos desa reconstrucción. Imos comezar polo final, é dicir, polas aseríóns de don Ángel sobre as conexións de Hervás con Leibniz e Humboldt. Que Hervás coñecía a obra lingüística de Leibniz é indubidable. De feito, aplaudiu o filósofo por «promov[er] útilmente los medios para hacer ventajoso el estudio de las lenguas»¹⁸². Non chega Hervás a detallar en que consistira ese labor «promocional» de Leibniz; de todos os xeitos, é probable que tivese *in mente* as súas invitacións á recollida de materiais, dirixidas a exploradores, a misioneiros e mesmo a príncipes¹⁸³. Con todo, o parecer de Hervás a propósito da «*Brevis designatio*» non é inequivocamente positivo. Como esbozo de agrupación das linguas segundo a súa procedencia, considéraa un completo fracaso. Está chea de errores, errores que el enumera cunha evidente satisfacción. Así, por exemplo, deplora a «*inclina[ción]* [de Leibniz] a confundir los esclavones con los hunos», sendo como eran «naciones de lenguas muy diversas»¹⁸⁴. Censura que «conjetur[el] que los íberos descendían de los celtas», cando «se diferenciaban tanto de aquellos cuanto se diferencian sus lenguas»¹⁸⁵. Pecha Hervás a súa valoración da obra cunhas palabras pouco afagadoras: «Estas y otras equivocaciones semejantes se leen en el discurso [...] de Leibnitcio»¹⁸⁶.

E que hai da actitude de Hervás verbo da hipótese hebraísta? É obvio que non lle dá un *golpe decisivo*. Antes ben, temeroso talvez de aproximarse ao campo da heterodoxia, procede con extrema cautela neste punto. En harmonía co que se di na Xénese¹⁸⁷, Hervás afirma que Deus confundiu en Babel «la lengua

182. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen I..., op. cit., p. 50

183. Disque lle enviou unha misiva ao mesmo Pedro I «o Grande» (1672-1725), tsar de Rusia (1682-1725), rogándolle que promovese o estudo de todas as linguas do seu vastísimo imperio (cf., por exemplo, F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, pp. 151-152; D. Pezzi, *Introduction...*, op. cit., p. 47 n. 3; PFFC I, p. 366 n.).

184. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen I..., op. cit., p. 50.

185. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen I..., op. cit., pp. 50-51.

186. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen I..., op. cit., p. 51.

187. «Erat autem terra labii unius, et sermonum eorumdem. Cumque proficiserentur de oriente, invenerunt campum in terra Sennaar, et habitaverunt in eo. Dixitque alter ad proximum suum: Venite, faciamus lateres, et coquamus eos igni. Habueruntque lateres pro axis, et bitumen pro caemento: et dixerunt: Venite, faciamus nobis civitatem et

primitiva que hablaban los hombres»¹⁸⁸ a fin de castigar a súa soberbia. E isto é todo canto ousa presentar como cousa segura. Xamais poderemos –di o abate– saber a ciencia certa se aquela lingua primitiva sobreviviou ou non á confusión de Babel:

La revelación, y la razón fundada en la observación experimental de los lenguajes de los hombres, nos dicen y demuestran haber aparecido entre estos diversidad de lenguas; y todo cuanto se puede pensar para decir que quedó o pereció la lengua primitiva, se contiene en la esfera de puras conjeturas. A esta esfera pertenecen también todas las reflexiones que se hacen para determinar cuál fuese la lengua primitiva que antiguamente hablaban los hombres. Todo lo conjecturable es opinable; y siendo puramente conjecturable el determinar si pereció o no la lengua primitiva, y cuál fuese ella, las conjeturas sobre estas dudas han dado lugar a diversas opiniones, de las que la más común defiende que la lengua primitiva no pereció, y que esta es la hebrea. Esta opinión es muy verisímil. [...] Moisés, escritor de cuanto la revelación enseña sobre la confusión de las lenguas, indica que la que habló Adán fue la hebrea, pues en ella señala las etimologías de varios nombres que este impuso.

Mas prescindiendo de que haya perecido o no la primitiva lengua, y de que ella sea dialecto de la hebrea, lo que jamás se podrá demostrar, es indudable que los progenitores de los hebreos hablaron la lengua de que han provenido los lenguajes que llamo dialec-

turrim, cuius culmen pertingat ad caelum: et celebremus nomen nostrum antequam dividamur in universas terras.

Descendit autem Dominus ut videret civitatem et turrim, quam aedificabant filii Adam, et dixit: Ecce, unus est populus, et unum labium omnibus: coeperuntque hoc facere, nec desistent a cogitationibus suis, donec eas opere compleant. Venite igitur, descendamus, et confundamus ibi linguam eorum, ut non audiat unusquisque vocem proximi sui. Atque ita divisit eos Dominus ex illo loco in universas terras, et cessaverunt aedificare civitatem. Et idcirco vocatum est nomen ejus Babel, quia ibi confusum est labium universae terrae: et inde dispersit eos Dominus super faciem cunctarum regionum» (*Liber Genesis*, 11, 1-9; *Biblia sacra, iuxta Vulgatam Clementinam* [edición de A. Colunga e L. Turrado], La Editorial Católica, Madrid, 1985⁷ [1ª edición, 1946], pp. 9-10).

188. L. Hervás, *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas, y numeración, división y clases de estas, según la diversidad de sus idiomas y dialectos. Volumen II. Lenguas y naciones de las islas de los mares Pacífico e Indiano austral y oriental, y del continente del Asia*, Administración del Real Arbitrio de Beneficencia, Madrid, 1801, p. 379.

tos hebreos, porque la afinidad clara que hay entre estos lenguajes demuestra que todos ellos provienen de una misma lengua¹⁸⁹.

Cremos evidente que aquí non se dá ningún golpe decisivo e que, polo tanto, don Ángel non estaba acertado nas súas apreciacións. Mais, por fortuna, este erro vese compensado por un acerto (parcial, só parcial) no que atangue á relación entre Humboldt e Hervás. Como xa sabemos, Amor Ruibal conjectura que Humboldt coñeceu e tratou a Hervás en Roma, posto que os dous estudosos residiron na Cidade Eterna a finais do século XVIII. A suposición é correcta. Disto dá testemuño o mesmo Humboldt na introdución ao «*Essai sur les langues du nouveau continent*» (1812)¹⁹⁰. Con esta obra (que non chegaría a rematar), o lingüista prusiano pretendía dar a coñecer os idiomas do Novo Mundo ao lector europeo, fornecéndolle «extractos completos de sus gramáticas y [...] diccionarios acompañados de un análisis razonado»¹⁹¹, co obxectivo último de «extender [sus] ideas sobre las lenguas en general»¹⁹². Malia non poder levar a cabo este proxecto, Humboldt si sinalou as fontes que pensaba utilizar. De entre todas elas, as de maior importancia eran, na súa opinión, «las memorias manuscritas que el abate Hervás había hecho redactar por los ex-jesuitas italianos y españoles, pero que nunca publicó»¹⁹³.

189. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen II..., *op. cit.*, pp. 379-380.

190. W. von Humboldt, «*Essai sur les langues du nouveau continent*», en W. von Humboldt, *Gesammelte Schriften, hrsg. von der koeniglich preussischen Akademie der Wissenschaften. Abt. 1. Werke. Bd. 3. 1799-1818*, Behr, Berlín, 1904, pp. 300-341. Manexamos a tradución ao español realizada por Justo Gárate (1900-1994): «*Ensayo sobre las lenguas del nuevo continente*», en W. von Humboldt, *Cuatro ensayos sobre España y América*, Espasa-Calpe, Bos Aires, 1951, pp. 155-203.

191. W. von Humboldt, «*Ensayo...*», *op. cit.*, pp. 162-163.

192. W. von Humboldt, «*Ensayo ...*», *op. cit.*, p. 162. Gárate cita unha nota de Albert Leitzmann (1867-1950), editor dos *Gesammelte Schriften*, na que se refire que Humboldt comezou a escribir o «*Essai*» en 1812, a petición do seu irmán Alexander (1769-1859), célebre xeógrafo e explorador («*Glosa de Leitzmann*», en W. von Humboldt, *Cuatro ensayos...*, *op. cit.*, pp. 204-205). Estaba previsto que o *Essai* se incorporase, coma unha sorte de suplemento lingüístico, á crónica dunha recente viaxe de Alexander polo Novo Mundo (*Voyages aux régions équinoxiales du Nouveau Continent, faites en 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 et 1804*, F. Schoell, París, 1814-1825).

193. W. von Humboldt, «*Ensayo...*», *op. cit.*, p. 163.

Humboldt puido consultalas grazas á xenerosidade de don Lorenzo: «[Hervás] me permitió sacar copia, durante mi estada [sic] en Roma»¹⁹⁴. Con isto queda demostrado que os dous sabios tiveran contacto persoal, tal e como Amor Ruibal supón. Ora ben, que tivesen contacto non implica que a débeda do prusiano para co español fose tan cuantiosa como se figuraba don Ángel. Segundo o noso autor, Hervás foi para Humboldt un provedor, non xa de simples materiais de traballo, senón de ideas. Ocorre que Humboldt non tiña en moi alta estima as achegas teóricas de Hervás; para el, o xesuíta era só un honrado obreiro da ciencia; non tiña rigor abondo no manexo da información, e, sobre todo, carecía de aptitudes para a reflexión:

Fue una feliz idea del padre Lorenzo Hervás, muerto en Roma en 1809, el interrogar, pocos años después de su expulsión, a los ex jesuitas venidos de América a Italia, acerca de las lenguas indias que muchos de ellos poseían perfectamente. Tan sólo hubiera sido de desear que ese hombre laborioso hubiera tenido más método en sus propias ideas, y sobre todo que hubiera escrito e impreso con más corrección las palabras extranjeras que cita. Por desgracia, he encontrado muchas inexactitudes en los artículos de sus numerosas obras, que he podido comparar con otros libros¹⁹⁵.

Moití mellor era, abofé, a opinión que a Hervás lle merecía o seu colega. Para o abade, «el literato señor barón de Humboldt, ministro del rey de Prusia en [la] corte romana»¹⁹⁶ era

194. W. von Humboldt, «Ensayo...», *op. cit.*, p. 163.

195. W. von Humboldt, «Ensayo...», *op. cit.*, p. 160. Nótese que Humboldt non alude á suposta estadía de Hervás en América. De feito, o que se infire das súas palabras é que o abate non puxo xamais os pés no Novo Mundo, e que, polo tanto, non coñecía de primeira man nin unha soa das linguas dos indíxenas. Os misioneiros eran outros, os ex xesuitas vidos de América a Italia. Sobre este asunto volveremos máis adiante.

196. L. Hervás, *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas, y numeración, división y clases de estas, según la diversidad de sus idiomas y dialectos. Volumen V. Continuación del tratado III (lenguas y naciones europeas) y de la parte dos (naciones primitivas: sus lenguas matrices y dialectos de estas)*, Administración del Real Arbitrio de Beneficencia, Madrid, 1804, p. 220.

un exemplo de probidade intelectual. Certos eruditos ingleses e franceses, sen saber unha soa palabra da lingua vasca, atrevíanse a impartir doutrina sobre as súas orixes, dando por segura a súa afinidade co bretón, co cárñico e co galés¹⁹⁷. Humboldt, pola contra, non falaba daquilo que descoñecía, nin se limitaba a reproducir ditames alleos. De aí que fixese algo que outros crían prescindible: «[V]iajando, se detuvo en Vizcaya hasta aprender el vascuence»¹⁹⁸. Opina Hervás que son homes coma Humboldt os que contribúen ao progreso do coñecemento. Como non seguen a cegas as opinións dos demás, como examinan por si mesmos os problemas, son quen de producir obras das que outros poden tirar partido:

[Humboldt] ha escrito diccionarios [del vascuence] de que ventajosamente me he servido al fin del presente tomo, y que, tenidos al empezar a escribirle, me hubieran ahorrado el gran trabajo material que he tenido para buscar la significación de millares quizá de palabras vascongadas en el [...] diccionario de [Manuel de] Larramendi [1690-1766], que está ordenado según la lengua española. El dicho señor barón está actualmente cogiendo los frutos de sus tareas en aprender el vascuence y escribir sus diccionarios, que va a comunicar a su nación con eruditos escritos¹⁹⁹.

Aquí temos unha proba máis do acerto de que don Ángel acertaba ao supor que Hervás e Humboldt non eran estráños o un para o outro... Mais esta proba éo tamén de que Amor Ruibal nunca leu con atención o *Catálogo*; se o lese, en efecto, non se contentaría con meras suposicións: afirmaría, e faríao con rotundididade. Chegados a este punto, temos motivos para sospeitar que, no que toca a Hervás, Amor Ruibal fala de *óidas*. Só así cabe comprender que titubee en circunstancias que reclaman un xesto tallante, e que se mostrase seguro de si cando lle conviña máis dubidar. Óptimo exemplo desta última actitu-

197. Cf. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen V..., *op. cit.*, pp. 214-217.

198. Cf. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen V..., *op. cit.*, p. 220.

199. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen V..., *op. cit.*, p. 220. O dicionario ao que Hervás alude é o *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latín* (Bartholomé Riesgo y Montero, San Sebastián, 1745, 2 vols.).

de é o que nos brindan as súas reflexións sobre o posto que corresponde a Hervás na prehistoria da tipoloxía lingüística²⁰⁰. Xa tivemos ocasión de ver como, para Amor Ruibal, o abade foi o auténtico artífice da famosa división das linguas en tres grupos. Humboldt sería só o máximo responsable da difusión dese esquema tripartito. Mais todo isto dista moito de estar claro. Nós cremos que, en rigor, Hervás non clasifica as *linguas*²⁰¹. Non. O que fai é bosquexar unha clasificación de procedementos lexicoxenésicos, ou –por dicilo cos seus termos– de «modo[s] de derivar palabras [a partir de las raíces]»²⁰². Si é certo, porén, que tal clasificación de modos de derivación é tripartita:

200. Etiqueta que –dito sexa de paso– non é utilizada por Amor Ruibal. Dous son para el os tipos principais de clasificación lingüística (cf. PFFC vol. II, p. 374): por unha banda, «[la] *genealógica*, que busca las afinidades [...] que permitan agrupar las lenguas por el orden de su procedencia»; por outra banda, [la] *morfológica*, que estudia la formación de los idiomas reuniéndolos o separándolos por las semejanzas o desemejanças de estructura». O que don Ángel chama *clasificación morfológica* vén sendo unha porción do que nós chamamos *clasificación tipológica*. Consiste, *grosso modo*, nunha repartición das linguas en grupos, en función da estrutura que nelas presenta a unidade *palabra*. Trátase, polo tanto, de determinar: se a *palabra* é de ordinario monomorfémica ou polimorfémica; se, no caso de que sexa polimorfémica, adoita formarse mediante modificación da raíz ou mediante adición de elementos de carácter *sinsemántico*; se son frecuentes ou infrecuentes os casos de *exponencia cumulativa*, etc.

O feito de que o noso autor fale de *clasificación morfológica* (e non de *clasificación tipológica*) proba a súa sintonía coa tradición do XIX (cf., por exemplo, F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, pp. 390-391; W. D. Whitney, «[Classification of languages]», en W. P. Lehmann, ed., *A reader in nineteenth century historical linguistics*, Indiana University Press, Bloomington/Londres, 1967, pp. 228-234; J. I. Baudouin de Courtenay, «On the tasks of linguistics», en J. I. Baudouin de Courtenay, *A Baudouin de Courtenay anthology*, Indiana University Press, Bloomington/Londres, 1972, pp. 136-138). Con todo, o aserto amorrubaliano de que «[la clasificación morfológica] siempre incluye [la genealógica], porque los vínculos morfológicos son necesarios donde existen los de familia» (PFFC II, p. 374) non suscitaría a aprobación de todos os grandes glotólogos do século anterior. Por desgraza, non temos tempo para afondar nesta cuestión.

201. A diferenza do que fará, por exemplo, Schleicher. Schleicher insiste, en efecto, na necesidade de determinar «quelles sont les divisions les plus générales, les classes des idiomes, les espèces constituant le genre *Langue*» (*Les langues...*, op. cit., p. 34). E chega a afirmar (*Les langues...*, op. cit., p. 30) que «les trois classes des langues (*monosyllabisme*, –*agglomération ou agglutination*, –*flexion*), ont leur analogie dans les trois clases des organismes naturels (*minéraux*, –*végétaux*, –*animaux*)».

202. L. Hervás, *Catálogo... Volumen II...*, op. cit., p. 82.

[C]omo de trescientas sílabas radicales se puede formar un idioma abundante de palabras? Se puede formar de tres modos. El primero es derivando de las sílabas nuevas palabras, los que se hacen [sic] añadiendo a aquellas una o más letras. Este es el modo con que los europeos, y la mayor parte de las naciones, perfeccionan sus respectivas lenguas, enriqueciéndolas con nuevas palabras derivadas. Así, de mandar en la lengua española se derivan *manda*, *mando*, *mandamiento*, *mandador*, *mandado*, *mandadero*, etc. [...] El segundo es juntando dos palabras radicales, como se juntan en *guarda-brazo*, *guarda-damas*, *guarda-frentes*, *guarda-fuego*, *guarda-infantes* [...]. Y el tercero es variando el acento de la vocal o vocales de una palabra, para que esta con la variación mude la significación, como la mudan las siguientes palabras españolas: *cortes*, *cortés*, *ingles*, *inglés*, *pérdida*, *perdida*, etc.²⁰³.

Segundo Hervás, o carácter dun idioma vén dado en parte pola frecuencia de uso de cada unha destas técnicas de formación de palabras²⁰⁴. Non existe ningunha lingua que se valla dunha soa técnica. As diferenzas que existen entre elas son, sobre todo, cuestión de máis ou menos (e non tanto de presenza ou ausencia): a técnica que no idioma A desempeña un papel crucial, fica nun segundo plano no idioma B, e viceversa. Así –apunta Hervás–, a lingua chinesa ignora o primeiro modo, recorre a miúdo ao segundo e explota ao máximo o terceiro. En cambio, as linguas de Europa utilizan adoito o primeiro, con menos frecuencia o segundo, e raramente o terceiro²⁰⁵. Entre esta concepción dos modos de derivar e a proposta tipolóxica de Humboldt obsérvanse, si, certas coincidencias. Mais o alcance destas é moi, moi limitado, como axiña veremos. Humboldt coincide con Hervás na medida en que non clasifica linguas, senón procedementos lingüísticos²⁰⁶. Agora

203. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen II..., op. cit., pp. 82-83.

204. Para Hervás, o xenio dun idioma radica principalmente en «la sintaxis con que se ordenan [las palabras]» (*Catálogo...* Volumen I..., p. 25). Esa maneira peculiar de dispoñer as palabras é o que noutras lugares denomina *artificio gramatical*.

205. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen II..., op. cit., p. 83.

206. Sobre este particular, cf. E. Coseriu, «Sobre la tipología lingüística de Wilhelm von Humboldt. Contribución a la crítica de lo tradicional en la historia de la lingüística», en E. Coseriu, *Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje. Estudios de historia de la lingüística*, Gredos, Madrid, 1977, pp. 142-184.

ben, Humboldt non se ocupa do mesmo xénero de procedementos. El clasifica as técnicas que os idiomas utilizan: (a) para formar a palabra, entendendo por palabra a fusión da designación dun concepto coa indicación da «categoría del pensar o del hablar»²⁰⁷ á que se adscribe; (b) para conectar as palabras entre si, con vistas a construír a oración. Humboldt suxire que, nos dous casos, unha tripartición é a división máis conveniente. No que se refire á formación da palabra, pode ocorrer que só se dea unha expresión sonora ao concepto, é dicir, que a lingua «sost[engal] rígidamente las palabras en forma de raíz»²⁰⁸. Ou ben, que a adscrición do concepto a unha categoría si se manifeste materialmente, sexa «por transformación interna [de la palabra-raíz]», sexa «por adición externa»²⁰⁹. Canto aos procedementos de conexión das palabras na oración, tamén son tres as técnicas existentes:

Las lenguas que, como el sánscrito, entretelen en la unidad misma de la palabra su relación con la frase, analizan esta última en aquellas partes en las que por su naturaleza la frase se presenta al entendimiento; partiendo de ellas construyen, pues, su unidad. Las lenguas que, como el chino, encierran cada raíz rígidamente y sin alteraciones en el círculo de la palabra, hacen en cierto modo lo mismo, y tal vez en un sentido aún más estricto, ya que sus palabras están ahí totalmente aisladas; sin embargo, en la construcción de la unidad de la frase estas lenguas sólo vienen en auxilio del entendimiento por medios mudos como la colocación de las palabras, o bien por medio de otras palabras igualmente aisladas. Existe también, si se reúnen las dos formas anteriores, una segunda alternativa opuesta a ambas, aunque, bien mirado, sería preferible considerarla como una tercera posibilidad de retener la unidad de la frase para la comprensión: la de considerar la frase en todas sus partes necesarias, no como un todo compuesto de palabras, sino como una verdadera palabra única²¹⁰.

207. W. von Humboldt, *Sobre la diversidad de estructura del lenguaje humano, y su influencia sobre el desarrollo espiritual de la humanidad*, Anthropos, Barcelona, 1990 [original en alemán, 1836; traducción ao español por A. Agud], p. 144.

208. W. von Humboldt, *Sobre la diversidad...*, *op. cit.*, p. 147.

209. W. von Humboldt, *Sobre la diversidad...*, *op. cit.*, p. 147.

210. W. von Humboldt, *Sobre la diversidad...*, *op. cit.*, p. 185.

E, como se pretendese deixar ben claro que non se trata dunha clasificación de linguas, Humboldt engade que «[l]a mayoría de las lenguas contienen rastros más o menos claros de los tres métodos»²¹¹. Isto supón –xa o sinalamos– unha coincidencia con Hervás. Emporiso, para nós pesa máis a disparidade dos procedementos que clasifican: lexicoxénicos, Hervás; gramaticais, Humboldt. De aí que non sigamos a don Ángel cando suxire que o abade inspirou a Humboldt a idea da «clasificación de idiomas en tres grupos». Mais esta non deixa de ser, ata certo punto, unha cuestión opinable. Non se pode dicir o mesmo, porén, da que nos ocupará a continuación: foi ou non Hervás misioneiro no Novo Mundo?

Sabemos xa que don Ángel cre que Hervás si predicou nas Américas, e sabemos tamén que Humboldt, pola súa parte, dá a entender o contrario. O feito de que Humboldt coñecese en persoa o abade invita a concederlle máis creto. Mais vai ser o mesmo Hervás quen resolva todas as dúbidas. Velaquí as palabras coas que o sabio xesuíta pon fin ao preito:

Yo [...] he procurado leer, y aun comprar [...] libros gramaticales de cuantas lenguas he tenido noticia. Esta me hizo conocer que de poco número de ellas había libros impresos, y que por tanto debía yo suplir las faltas de estos, consultando a los que hablaban o entendían los muchísimos lenguajes de que nada se ha impreso. Para esta consulta me han ofrecido mis circunstancias presentes la ocasión más ventajosa que hasta ahora ha habido en el mundo, y que difícilmente se logrará otra vez en los siglos venideros. Esta ocasión es y ha sido hallarme en Italia en medio de muchedumbre de jesuitas sabios, antes dispersos por casi toda la faz terrestre para anunciar el Evangelio, aun a las naciones más remotas y bárbaras, y ahora compañeros míos envueltos en la misma desgracia, que arrancándonos del seno de la patria nos ha arrojado a las playas de Italia.

211. W. von Humboldt *Sobre la diversidad...*, *op. cit.*, p. 186. O cal non lle impide decañtarse de que en cada lingua adoita haber un *método* que prevalece sobre os demás: «[A]llí donde uno de ellos alcanza un predominio claro y se erige en centro de todo el organismo, arrastra hacia sí el conjunto de la estructura de la lengua con un grado mayor o menor de cohesión. Ejemplos de predominio extremo de cada uno de ellos serían el sánscrito, el chino y [...] el mexicano» (*Sobre la diversidad...*, *op. cit.*, p. 186).

En ésta, rodeado yo de celosos y sabios misioneros de casi todas las naciones conocidas del mundo, he podido fácilmente consultar, a unos de palabra y a otros por escrito, pidiendo a cada uno las palabras que de la lengua de la nación de su misión pongo en mi vocabulario polígloto y en otros tomos, y alguna nota de su artificial gramática [sic, por *artificio grammatical*]²¹².

As liñas precedentes non podería escribíllas un home que foi misioneiro e tivo contacto directo coas nacións *remotas e bárbaras* da outra beira do mar. Só poden brotar da pluma dun erudito que non saíu xamais do seu gabinete. Dito doutro xeito: só poden brotar da pluma dun Lorenzo Hervás y Panduro. Hervás abandonou a súa España natal en 1767, para recalcar (coma tantos outros xesuítas, envoltos na mesma desgraza) nos Estados Pontificios. Mais, como non hai mal que por ben non veña, foi o seu exilio en Italia (e non un inexistente contacto persoal coas linguas do Novo Mundo) o que lle permitiu dedicarse á investigación lingüística. Só pola triste circunstancia da expulsión puido Hervás dispor de tantos e tan bos informadores: aquela era, tal como el mesmo dicía, *a ocasión más vantaxosa que ata entón houbera no mundo*. Hai quen, logo de citar o texto que vimos de reproducir, trata con dureza aos autores que sosteñen que Hervás estivo nas misións. Semellante aserto –din– é proba da súa escasa familiaridade coa obra hervasiana: nin sequera examinaron con calma os preliminares do primeiro volume do *Catálogo*²¹³! En defensa de don Ángel diremos que non foi o primeiro nin sería o último estudoso que

212. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen I..., *op. cit.*, pp. 73-74.

213. Apuntábaño Fernando Lázaro Carreter (1923-2004) hai máis de medio século: «[El] error biográfico [...] no tendría la menor importancia si no fuera sintomático de otro hecho más grave: la falta de atención con que se ha leído siempre el *Catálogo de las lenguas*, en cuyo prólogo queda bien clara la falsedad de esta idea» (*Las ideas lingüísticas en España durante el siglo XVIII*, Crítica, Barcelona, 1985 [1ª edición, 1945], p. 121). Ao cabo de máis de trinta anos, Eugenio Coseriu (1921-2003) reiteraba a denuncia, mais cun ton menos *diplomático*, por así o decir: «[P]ara saber que Hervás jamás estuvo en América [...], no se necesitan, en rigor, otras fuentes y otros testimonios que las obras del propio Hervás; y los autores que hablan de su permanencia en América demuestran por ello mismo, o que no las vieron en absoluto, o que sólo las consultaron parcial y muy superficialmente» («Lo que se dice...», pp. 52-53).

se enganase neste punto. Disque foi Adelung quen puxo o dato en circulación, ao consignalo no primeiro volume do *Mithridates*²¹⁴. Porén, o erro non se difundiu de súpeto: trinta anos despois de que o *Mithridates* saíse do prelo, ainda había eruditos que non aludían á suposta estadía de Hervás en América²¹⁵. Nós temos a sospeita de que o proceso de difusión comezou en 1861, cando Müller recolleu o *dato* na primeira serie das súas populares *Lectures*: «While working as a missionary among the polyglotous tribes of America, [Hervas'] attention was drawn to a systematic study of languages»²¹⁶. No que a Hervás atinxé, as *Lectures* foron a fonte en que beberon (directa ou indirectamente) case todos os estudiosos do Vello Mundo ao longo de cen anos²¹⁷. En España, por exemplo, acudiu a elles García Ayuso²¹⁸... e tamén o fixo o noso autor. Seguidamente ofreceremos un cotexo de textos que, ao noso entender, poñerá de manifesto a contía da débeda que Amor Ruibal contraeu con Müller. Estamos persuadidos de que, logo de examinalo, ficará fóra de dúbida que don Ángel tiña presente (quizais en exceso) a obra do lingüista xermano-británico:

Hervas lived from 1735 to 1809. He was a Spaniard by birth and a Jesuit by profession. While working as a missionary among the polyglotous tribes of America, his attention was drawn to a systematic study of languages²¹⁹.

214. Cf. E. Coseriu, «Lo que se dice...», *op. cit.*, pp. 50-51.

215. Cf. C. de Volney, *Discours sur l'étude philosophique des langues*, Baudouin Frères-Imprimeurs [&] Libraires, 1819, p. 27; N. Wiseman, *Twelve lectures on the connexion between science and revealed religion, delivered in Rome*, Londres, 1836, p. 31.

216. F. Max Müller, *The science...*, *op. cit.*, vol. I, p. 154.

217. Velaquí unha nómina, non exhaustiva, de autores que fan a Hervás misioneiro: D. Pezzi, *Introduction...*, *op. cit.*, p. 52; A. H. Sayce, *Introduction to the Science of Language*, Surjeet Publications, Nova Delhi, 1997 [princeps, 1880], p. 48; V. Thomsem, *Historia...*, *op. cit.*, 58; H. Pedersen, *Linguistic Science in the Nineteenth Century*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1931 [orixinal en danés, 1924; tradución ao inglés por J. W. Spargol], p. 10; H. Arens, *La lingüística. Sus textos...*, *op. cit.*, p. 204; G. Mounin, *Historia de la lingüística desde los orígenes al siglo xx*, Gredos, Madrid, 1968 [orixinal en francés, 1967; tradución ao español por F. Marcos], p. 152; J. de Dios Luque Durán e F. J. Manjón Pozas, *Introducción a la historia de la tipología lingüística*, Método, Granada, 1998, p. 23.

218. Cf. F. García Ayuso, *Ensayo crítico...*, *op. cit.*, p. 252.

219. F. Max Müller, *The science...*, *op. cit.*, vol. I, p. 154.

Había nacido Lorenzo Hervás y Panduro en España (en Cuenca) por el año 1735, y falleció en 1809. Entrado en la Compañía de Jesús y como misionero en las Indias de América, [Hervás] tuvo ocasión de estudiar y comparar los innumerables dialectos de aquella región, despertando en él la idea de un estudio sistemático de las lenguas²²⁰.

We cannot enter into the general scope of his literary labours, which are of the most comprehensive character. They were intended to form a kind of *Kosmos*²²¹, for which he chose the title of *Idea del Universo*²²².

Estas obras [scil. o *Catalogo delle lingue* e os demais traballos lingüísticos de Hervás], si bien publicadas separadamente, son parte del todo enciclopédico[,] especie de *Cosmos*[,] del sabio español, que conocemos con el nombre de *Idea dell'Universo*²²³.

If we compare the work of Hervas with a similar work which excited much attention towards the end of the last century, and is even now more widely known than that of Hervas, I mean Court de Gebelin's *Monde primitif*, we shall see at once how far superior the Spanish Jesuit is to the French philosopher. Gebelin treats Persian, Armenian, Malay, and Coptic as dialects of Hebrew; he speaks of Bask as a dialect of Celtic, and he tries to discover Hebrew, Greek, English and French words in the idioms of America. Hervas, on the contrary, though embracing in his catalogue five times the number of languages that were known to Gebelin, is most careful not to allow himself to be carried away by theories not warranted by the evidence before him²²⁴.

Plácenos repetir con [Müller] en sus *Lectures* que, si se compara la obra de Hervás con otra del mismo género que hizo extraordinario ruido en el siglo XVIII, el arriba citado *Monde Primitif*, etc., de Court de Gebelin, cuyo nombre hasta hace no mucho era más conocido que el mismo de Hervás, se ve inmediatamente la superioridad del jesuita español sobre el filósofo francés. Court de Gebelin considera al persa, al armenio, al malayo y al copto como dialectos del hebreo; habla del basco como de una rama céltica, y trata de descubrir palabras hebreas, griegas, inglesas y francesas en los idiomas de América. Hervás, al contra-

220. PFFC II, p. 3 n. 1.

221. *Kosmos* é o título abreviado do *opus magnum* de Alexander von Humboldt: *Kosmos: Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*, J. G. Cotta, Stuttgart, 1845-1858.

222. F. Max Müller, *The science..., op. cit.*, vol. I, p. 154.

223. PFFC II, p. 4 n. 1.

224. F. Max Müller, *The science..., op. cit.*, vol. I, p. 155.

rio, a pesar de comprender en su *Catálogo* cinco veces mayor número de lenguas de las que conoció Gebelin, tiene gran cuidado en no dejarse arrastrar por teorías aventuradas sin fundamento en los hechos²²⁵.

[Hervas] was one of the first to point out that the true affinity of languages must be determined chiefly by grammatical evidence, not by mere similarity of words. He proved, by a comparative list of declensions and conjugations, that Hebrew, Chaldee, Syriac, Arabic, Ethiopic, and Amharic are all but dialects of one original language, and constitute one family of speech, the Semitic. He scouted the idea of deriving all the languages of mankind from Hebrew. He had perceived clear traces of affinity between Chinese and Indo-Chinese dialects; also between Hungarian, Lapponian, and Finnish, three dialects now classed as members of the Turanian family. He had proved that Bask was not, as was supposed to be, a Celtic dialect, but an independent language, spoken by the earliest inhabitants of Spain [...]. Nay, one of the most brilliant discoveries in the history of the science of language, the establishment of the Malay and Polynesian family of speech [...], was made by Hervas long before it was worked out and announced to the world by Humboldt.

Hervas was likewise aware of the great grammatical similarity between Sanskrit and Greek, but the imperfect information which he received from his friend, the Carmelite missionary Fra Paolino da S. Bartolomeo [1748-1806], the author of the first Sanskrit grammar²²⁶ [...], prevented him from seeing the full meaning of this grammatical similarity²²⁷.

Hervás [...] desterró el procedimiento de semejanza léxica externa como medio único de investigación e introdujo el principio fecundísimo de etimología y formas gramaticales. Hervás trazó un cuadro casi perfecto de la familia semítica, sentó las bases para el conocimiento de la llamada familia turanía, descubrió la familia de las lenguas malayas y polinesias, clasificó antes que otro alguno las lenguas americanas, reconoció grandes analogías entre el griego y el sánscrito, llamando la atención sobre «la importancia de las lenguas y mitología del Indostán para entender la de los persas y griegos, y llevó sus investigaciones hasta la lengua céltica, que de tanta significación debía llegar a ser en la filología posterior²²⁸.

225. PFFC II, p. 3 n. 1.

226 Fr. P. da S. Bartolomeo, *Sidharubam, seu grammatica Samscradamica*, Typographia Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, Roma, 1790.

227. F. Max Müller, *The science..., op. cit.*, vol. I, pp. 155-157.

228. PFFC II, pp. 5-6.

Salta á vista –cremos– que Amor Ruibal segue de preto os pasos que Müller dera a mediados do século anterior. Da senda que aquel lle abrira só se afasta nun par de ocasións, e sen que o acompaña a fortuna, porque o fai para enxalar áinda máis a don Lorenzo. De aí que a aproximación do noso autor á obra do abade sexa menos lograda ca a de Müller, malia os defectos que esta última presenta. Cun só exemplo abonda para demostrar esta proposición. Sostén Amor Ruibal que Hervás «llam[ó] la atención sobre «la importancia de las lenguas y mitología del Indostán para entender la de los persas y griegos»», e que se deu de conta da existencia de «grandes analogías entre el griego y el sánscrito». Todo iso pode lerse no texto de Müller... mais tamén se pode ler nel que Hervás non captou «the full meaning of th[at] grammatical similarity». Don Ángel, patriota, prefire non o dicir. É mágoa, porque a Müller o asiste a razón. Hervás coi-daba que os pobos indostanos foron os mestres dos persas, dos exipcios e mais dos gregos, aos cales lles ensinaron as súas ciencias... e supersticións²²⁹. Moitos sabios da Hélade, dos que o más famoso é Apolonio de Tiana (s. I), viaxaron á India para se formar a carón dos brahmaña. Eses peregrinos –pensa o abade– tiveron que estudar a lingua sánscrita, de cuxas belezas e perfeccións tomarián nota. Sendo isto así, a ninguén debe sorprender que importasen aqueles caracteres do sánscrito que podían contribuír á mellorar a lingua grega. E así fican explicadas as analoxías entre os dous idiomas:

[C]omo hice ver en mis discursos sobre la dialéctica y metafísica en la historia de la vida del hombre [sic, por *Historia de la vida del hombre*]²³⁰, los griegos aprendieron de los indostanos, y no estos de los griegos, la metafísica. Aprendieron también muchas palabras samscredas que introdujeron en su lengua, y probabilísimamente perfeccionaron la inflexión de las palabras de esta. Los primeros nombres numerales, desde la unidad, que se usan en las lenguas griega y latina

229. Cf. L. Hervás, *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas, y numeración, división y clases de éstas, según la diversidad de sus idiomas y dialectos. Volumen II. Lenguas y naciones de las islas de los mares Pacífico e Indiano austral y oriental, y del continente del Asia*, Administración del Real Arbitrio de Beneficencia, Madrid, 1801, p. 169 e ss.

230. L. Hervás, *Historia de la vida del hombre*, Villalpando, Madrid, 1794-1799, 7 vols.

y en sus dialectos, son indostanos. [...] [Hay] fundamento grave para conjecturar que los griegos tomaron de [los indostanos] el diferenciar en los adjetivos los géneros con diversas terminaciones. La palabra griega *theos* (de la que proviene la latina *Deus*), y sus derivados, provienen de la lengua samscreta, en la que se dice *Devam*, Dios²³¹.

E cómpre sinalar que, a pesar do que Müller dá a entender, non nos achamos ante un erro derivado dunha simple falta de información. Malia que de segunda man, Hervás posuía un coñecemento razoablemente bo das linguas e culturas indostanas, tendo en conta que vivía na Italia de finais do século XVIII. Oíra falar, por exemplo, dun gramático chamado *Pania* (é dicir, Pāṇini), que fora quen a reducir a lingua sánscrita aos seus «elementos primitivos» (raíces) e «secundarios» (afixos), e a establecer as regras que presiden a súa combinación. «[U]n escolar que nada supiera sino la gramática —escribe Hervás, abraiado—, obrando según estas reglas, podría de una raíz o elemento primitivo sacar muchos millares de palabras propiamente *samskretas*»²³². É certo que toda esta erudición é case sempre de segunda man. Nada podería decir Hervás sobre Pāṇini se non tivese diante os escritos do tamén xesuíta Jean-François Pons (1698-1752), a quen cita *in extenso*²³³. Ten Hervás, non obstante, o notable mérito de ser un dos poucos europeos que se entretiñan con lecturas tales.

Canto á identificación de cognados, hai que admitir que o conquense non andaba por mal camiño. Enganábase ás veces, si, pero os seus errores ocasionais víanse compensados por unha dilatada relación de acertos, como, por exemplo, scr. *mahā* = gr. *mēgas*, scr. *nuā* = gr. *naus*, scr. *náva* = gr. *néos*, scr. *asmī*, *asi*, *asti* = gr. *eimí*, *eí ~ essí*, *estí*²³⁴. Nótese que Hervás, ademais de sinalar concordancias de vocabulario, anota

231. Cf. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen II..., p. 134.

232. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen II..., p. 130.

233. De feito, toda a descripción que Hervás fai da tradición grammatical sánscrita está tomada de Pons, cousa que o abade non oculta (cf. *Catálogo...* Volumen II..., p. 125, p. 131).

234. Cf. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen II..., pp. 134-135. No canto de emplegar os caracteres gregos, Hervás opta pola transliteración, un procedemento que tamén aplicará ás palabras sánscritas (talvez por simple comodidade, talvez por falta dos tipos necesarios). Nós respectamos a súa decisión, porque é unha obra súa a que estamos a citar.

varias similitudes que atinxen á cerna da gramática, como a que existe entre a serie sánscrita *asmī, asi, astī* e a grega *eimí, eí ~ essí, estí*. Esta que vimos de citar é, por certo, unha concordancia de *manual*, se así se pode dicir; unha concordancia que se aducirá unha e outra vez ao longo dos cen anos posteriores cando se trate de introducir ao lector nos arcanos da nova ciencia da linguaxe. Pois ben, malia que contaba con todas estas evidencias, Hervás non chegou sequera a intuír a identidade orixinaria do sánscrito e o grego. Extraeu, en troques, a conclusión de que noutra houbera unha masiva transferencia de elementos léxicos e gramaticais dun idioma ao outro, posibilitada por unha situación de contacto²³⁵. E non estamos, polo demais, ante un erro illado. Hervás adoita ver fenómenos de difusión onde hoxe vemos conservación independente, ou sexa, *parentesco*. Consultese, por exemplo, o volume do Catálogo no que se examinan as linguaas da «nación céltica»²³⁶.

Xa nas primeiras paxinas dese volume, Hervás sinala a existencia de varios paralelismos culturais entre os celtas da Galia e os pobos indostanos: apunta que, polas súas funcións e a súa posición na xerarquía social, a figura do druída é idéntica á do brahmán²³⁷; identifica a Teutates, o Mercurio dos galos, con «[el] dios [que] se llama [...] *Bud, Bodh* comúnmente en el Indostán, y *Budh, Budha* en el Nepal»²³⁸; sinala que tanto na Galia antiga coma na India do seu tempo rexe «[la] bárbara costumbre» de incinerar os servos aínda vivos xunto co cadáver dos seus amos²³⁹... Ademais destas coincidencias no plano cultural, existen, segundo Hervás, outras que atanguen ao plano idiomático, as cales consisten no feito de que «en el lenguaje de los celtas galos o franceses hay no pocas palabras que tienen clara afinidad con brahmánicas e indostanas de la misma significación»²⁴⁰. E non

235. Cf. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen II..., p. 134.

236. L. Hervás, *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas, y numeración, división y clases de éstas, según la diversidad de sus idiomas y dialectos. Volumen VI. Continuación del tratado III: Lenguas y naciones europeas. Y de la parte III: Naciones primitivas: sus lenguas matrices, y dialectos de éstas*, Administración del Real Arbitrio de Beneficencia, Madrid, 1805.

237. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen VI..., *op. cit.*, pp. 54-56.

238. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen VI..., *op. cit.*, pp. 52-53.

239. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen VI..., *op. cit.*, p. 58.

240. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen VI..., *op. cit.*, p. 60.

rematan aquí as coincidencias, porque tamén son moitas as voces latinas que son semellantes ás celtas e indostanas que posúen *a mesma significación*. Velaquí un feito sorprendente, pois os romanos e os indostanos, «establecidos en países muy distantes entre sí», nunca tiveron «comercio tal que pudiesen introducirse en el lenguaje de unos las palabras del lenguaje de los otros»²⁴¹.

De confiarmos en Amor Ruibal, en Max Müller e en tantos outros autores, daremos a estas observacións unha importancia desmesurada; mellor dito: un sentido que non teñen. Para nós, que vivimos e traballamos no século XXI, que acabamos de asistir ao bicentenario da publicación do *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier* de Friedrich von Schlegel²⁴², non hai lugar á dúbida. A falta de contacto entre os romanos e os indostanos deixa unha soa posibilidade, unha soa porta aberta: para explicar a existencia de *afinidadades* entre tantas palabras latinas, celtas e sánscritas, cómpre supor que o vocabulario do latín, o das linguas celtas e o do sánscrito son tres ríos que manan da mesma fonte. Ocorre que Hervás contempla as cousas dunha forma diferente. El non se considera obrigado a andar polo camiño que nós percorremos; para el, só para el, hai unha hipótese alternativa:

Siendo clara y evidente la afinidad de muchas palabras latinas con las brahmánicas, y no pudiendo haber provenido esta afinidad del trato o comercio de los latinos e indostanos, es necesario decir que dicha afinidad de palabras latinas y brahmánicas consiste en que una nación intermedia, o que ha tratado con indostanos y latinos, ha comunicado o dado a estos palabras que tenían de aquellos. Esta nación es puntualmente la céltica. En el lenguaje de los celtas galos o franceses hay no pocas palabras que tienen clara afinidad con brahmánicas e indostanas de la misma significación, como se demostrará después con el índice que se pondrá de ellas²⁴³.

Los dialectos célticos están llenos de palabras que son comunes a los lenguajes del Indostán, y que en gran parte se hallan en el idioma latino.

241. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen VI..., *op. cit.*, p. 60.

242. F. von Schlegel, *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde*, Mohr und Zimmer, Heidelberg, 1808.

243. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen VI..., *op. cit.*, p. 59. O índice ao que se refire Hervás atópase na p. 361.

Los romanos no estuvieron jamás en el Indostán, ni los indostanos han estado en ningún país del imperio romano, y menos en Italia; por lo que, no sin maravilla, en los años pasados se han publicado discursos en que se hallaban palabras comunes a los idiomas indostano y latino; y de este misterio se descubre y halla ciertamente la causa en la transmigración de los celtas desde oriente, en que estaban inmediatos a la nación indostana, a occidente, en que confinaban con los que usaban la lengua latina²⁴⁴.

Ao noso xuízo, estas palabras fan ver que Hervás non vivía no mesmo mundo en que habían de vivir Bopp, Rask e toda a súa proxeñie. A razón de ser dos seus erros non radica tanto na carencia de datos canto na interpretación que fai daqueles que posúe. A historia da lingüística comparativa no século XIX é, en boa medida, a dos esforzos por distinguir entre o parentesco *orixinario* (o parentesco propriamente dito) e o *adquirido por contigüidade*²⁴⁵. Pois ben, a pesar das súas célebres e celebradas palabras sobre a inspección do *artificio gramatical* como medio seguro para establecer filiations, Hervás está á marxe de toda esa loita que se ha prolongar durante varias décadas. E iso é tanto coma dicir que está á marxe do comparatismo no sentido máis estrito do termo.

3.3 As causas dun fracaso: por que Amor Ruibal deforma a figura de Hervás

Do visto ata agora pódese extraer unha conclusión: Amor Ruibal, como Max Müller, é pouco convincente na súa valoración do legado hervasiano. De feito, é menos convincente ca Müller, porque tenta esconder algúns erros dos que este se decatou. Semella razoable achacar este proceder a un exceso de celo patriótico, mais sen descoñecer o papel que desempeñaron as conviccións relixiosas. A don Ángel tiña que resultarlle atractiva a posibilidade de facer de Hervás, relixioso coma el, o en iniciador dunha nova era na historia da lingüística. Se lograba persuadir o público de que o fora, conseguiría un triunfo para a causa da Igrexa nun momento en que estaba necesitada deles...

244. L. Hervás, *Catálogo...* Volumen VI..., *op. cit.*, pp. 141-142.

245. Retomando a terminoloxía de «los lingüistas italianos adictos al pensamiento de [Gramadio I.] Ascoli [1829-1907]» (R. Jakobson, «Sobre la teoría de las afinidades fonológicas entre las lenguas», en R. Jakobson, *Ensayos de lingüística general*, Ariel, Barcelona, 1984 [original en francés, 1963; traducción ao español por J. M.ª Pujol e J. Cabanes], p. 200 n. 2).

cando menos entre os lectores de obras como *Los problemas fundamentales de la filología comparada*. Desde mediados do século XIX, a relixión aparecía como obstáculo para o progreso de todas as ciencias, sen que a da linguaxe constituíse unha excepción. Ao dicir dalgúns, a *Biblia* exercera unha influencia nefasta no terreo da lingüística, porque conducira os eruditos a unha rúa cega: inculcáralles a insensata idea de que a lingua dos nosos primeiros pais fora a hebrea, e fixéralles crer que dela brotaran todas as demais, por causa da confusión de Babel. Abel Hovelacque, por exemplo, falaba con desdén dos «derniers tenants de la sainte Écriture», que se empeñaban en «assigner à toutes les langues une origine commune» e «les rattacher plus ou moins directement à la prétendue langue du premier des Juifs»²⁴⁶.

Contra teses coma as de Hovelacque (supostamente demolidoras para a fe da Igrexa), Amor Ruibal argúe, por unha banda, que non é na *Torá*, senón no *Talmud*, onde se afirma que a hebrea foi a lingua en que Adán puxo nome ás criaturas²⁴⁷; e, por outra banda, que en todo o que toca á cuestión da *lingua adamica* hai diversidade de pareceres entre os Padres e Doutores da Igrexa. Non se pode negar –concede o noso autor²⁴⁸– que foron moitos, e de moita sona, os que fixeron do hebreo o idioma do noso pai común: San Xerome (c. 340-420), San Xoán Crisóstomo (347-407), Santo Agostiño (354-430)... Porén, non faltou quen o incluíse entre os idiomas *posbabélicos*, se así se pode dicir; tal é o caso, por exemplo, de San Gregorio de Nisa (c. 335-394)²⁴⁹. Polo

246. A. Hovelacque, *La linguistique. Histoire...*, op. cit., p. 244.

247. Cf. PFFC I, pp. 374-375; PFFC II, pp. 676-677.

248. PFFC I, p. 375; PFFC II, p. 676.

249. Cf. PFFC I, pp. 374-375; PFFC II, pp. 676-677.

Polo demais, Amor Ruibal móstrase moi sensato no seu tratamento do asunto da confusión de Babel. Como home de Igrexa que é, non está disposto a recoñecer aos *librepensadores* ningún triunfo na súa denodada loita contra a interpretación literal (cf. PFFC II, p. 635 n. 1). Ora ben, persoalmente, non cre que tal lectura sexa a máis recomendable. Subliña que o texto bíblico admite varias interpretacións, e que, por conseguinte, non hai obriga ningunha de supoñer que en Babel se produciu «la general confusión de *todas las lenguas*» (PFFC II, p. 636). «Cuando el texto [...] –prosegue o noso autor– nos dice que toda la tierra era de una sola lengua, no expresa necesariamente el globo habitado; la palabra *toda* (*kol*) puede tomarse, como en otros muchos pasajes análogos, en un sentido relativo, que es aquí el más verosímil; significa [...] *todo el país* donde habitaban los de Cenar» (PFFC II,

demais, toda esta discusión é ociosa desde o punto de vista dogmático, porque –diga o que queira Hovelacque– a doutrina do «hebraísmo primitivo» non é dogma de fe; non o é sequera a comunidade orixinaria de todas as linguas. Dogma é só a orixe común de todas as razas humanas, a súa común ascendencia adámica²⁵⁰, que non pode ser confirmada nin desmentida por ningún xénero de investigacións lingüísticas:

Demostrada la *irreductibilidad originaria* de los idiomas, ni aun entonces pudiera afirmarse que los hombres no tengan un origen común; la natural aptitud del hombre para hablar y la facultad de producir diversos idiomas en diversas circunstancias y países, es [sic, por *son*] más que suficiente[s] para explicar como hombres procedentes de un tronco común pudieran, absolutamente hablando, tener lenguaje a un tronco común irreducible.

Probado que las lenguas son todas *actualmente reducibles*, no se seguiría en buena lógica que lo fuesen también *originariamente*, sin demostrar primero que los tipos lingüísticos desaparecidos eran de la misma naturaleza y categoría de los exsistentes. Probado asimis-

p. 636). Ademais, «no consta» que a lingua dos construtores da torre fose a lingua primitiva, a que Adán falara no Paraíso (PFFC II, p. 640). E mesmo cabe dubidar que o texto se refira a unha confusión de índole estritamente lingüística: «las expresiones *un solo labio*, *confusión de labio*, etc., suelen emplearse en hebreo no para significar la expresión oral de las ideas, sino la unidad o diversidad de tendencias y voluntades» (PFFC II, p. 643). En fin, tampouco está claro que en Babel nacese unha pluralidade de idiomas; o único que se explíca é que se produciu unha dispersión dos homes, cousa diferente (cf. PFFC II, p. 643). En relación co relato da confusión de Babel, é rechamante o contraste entre o bo siso de Amor Ruibal e as extravagancias do seu coetáneo Cejador. Reconoce don Julio «la variedad de opiniones que hoy sustentan los autores en la interpretación de este pasaje bíblico» (*El lenguaje...*, op. cit., p. 156). Os católicos teñen liberdade de movementos neste punto, e Cejador non o oculta. Ora ben, el está do lado do literalismo, e proclámao en voz alta: «[L]a interpretación común es más obvia en sí y concuerda con lo que la Lingüística [...] nos enseña. ¿Por qué nos permitimos con la Escritura lo que no nos permitiríamos hacer con ningún autor profano? ¿Quién ha probado que este pasaje no deba interpretarse como suena» (*El lenguaje...*, op. cit., p. 154 n. 1). Cejador cre que os construtores da torre falaban a lingua de Adán, a cal non se identificaría co hebreo nin con ningunha outra das linguas das que temos testemuños escritos (*El lenguaje...*, op. cit., pp. 90-96). Considera, porén, que non resulta quimérica a pretensión de reconstruir a lingua primitiva «por lo menos en sus elementos esenciales» mediante o recurso ao «método histórico comparado» (*El lenguaje...*, op. cit., pp. 179-180). 250. «[A] eso se reducen todas las *preocupaciones religiosas* en la materia», afirma don Ángel (PFFC I, p. 374).

mo que las lenguas son *originariamente* reducibles o análogas, no se sigue la unidad primitiva del humano linaje, ya que nada obsta para que hombres de la misma naturaleza, aunque tuviesen distinto origen, hablasen lenguaje filológicamente comparable.

Ni teólogos ni filósofos pueden, pues, tomar de la glotología argumento [...] concluyente en pro ni en contra de la unidad humana²⁵¹.

De todo isto despréndese, segundo o noso autor, que o feito de profesar a fe da Igrexa non constitúe obstáculo para dedicarse con enteira liberdade ao cultivo da ciencia da linguaxe: «ninguno de los [...] sostenedores de tales doctrinas teológicas [scil. as que atinxen á unidade orixinaria de todos os homes] necesita renunciar a ellas para seguir los pasos de los estudios lingüísticos modernos»²⁵². Mais, non satisfeito con esta hábil defensa das posicións ortodoxas, don Ángel pasa á ofensiva. En efecto, vai tratar de demostrar que a difusión do cristianismo, lonxe de resultar prexudicial para o desenvolvemento dos estudos lingüísticos, foi un dos seus principais motores. «[S]in la intervención de las ideas científico-religiosas, y sin el auxilio de los hombres encargados de difundir esas mismas ideas –escribe²⁵³–, la ciencia del lenguaje no

251. PFFC I, p. 645. Claro está que todas estas proposicións serían recibidas con hostilidade por parte dos lingüistas da escola de Hovelacque, para os cales era incuestionable a existencia dunha perfecta correspondencia entre diversidade racial e diversidade lingüística. Ou, mellor dito: entre razas e tipos de estrutura lingüística. Así expresaba esta tese, por exemplo, un dos mestres de Hovelacque, o ex-sacerdote Honoré Joseph Chavée (1814-1877), que quería converter a gramática comparada nunha arma contra «la théologie dogmatique dite chretienne» (H. Chavée, *Les langues et les races*, Chamerot, París, 1862, p. 60): «[C]haque langue –sostén Chavée (*Les langues et...*, op. cit., pp. 7-8)– n'est qu'un complément naturel de l'organisation humaine anatomiquement, physiologiquement et psychologiquement spécialisée dans chaque race. Les différences caractéristiques de la cause productrice (telle organisation cérébro-mentale donnée) se retrouvent forcément reflétées dans les effets produits. Mettre dans sa langue ce qui était dans sa tête et de la manière dont cette tête sentait et comprenait, voilà l'œuvre commune, première, spontanée et inévitable de chaque race. De là, par exemple, des corollaires tels que ceux-ci: [...] Telle race, telle langue, et telle langue, telle race. Une seule race ne pouvait créer deux langues. Et encore: Deux langues radicalement diverses supposent nécessairement deux variétés primitives de l'organisation cérébrale propre à notre espèce».

252. PFFC I, p. 374.

253. PFFC I, p. 373.

hubiera llegado hoy al punto en que podemos estudiarla». Xustifica don Ángel este aserto con argumentos que xa manexaran Max Müller, García Ayuso e Pezzi, entre outros²⁵⁴. Antes do triunfo do cristianismo, cada pobo contemplaba os seus veciños con receo, e desprezaba os idiomas dos que aqueles se servían. Así pois, os veciños non falaban ben; eran, por exemplo, os *mudos* (cf. pl. *niemiec* ‘alemáns’), ou os *balbucientes* (cf. gr. *βάρβαροι*, nome común para todos os suxeitos que non falaban grego, xa fosen macedonios, epirotas, persas...). Mientras que imperasen esas actitudes xenófobas, non habería lugar para a filoloxía comparada: cando a fala dos *outros* non se cre fala, senón un mero balbucido informe, pode acaso vir ás mentes a idea de cotexar a lingua propia coa que *ellos* empregan? Parece pouco menos que imposible.

Este «aislamiento voluntario y sistemático en punto a relacionar los idiomas»²⁵⁵ é a causa, por por exemplo, de que os gregos non reparasen nunca na afinidade existente entre a súa lingua e a dos persas. Oportunidades para facelo non lles faltaran. Como habían faltar, se por espazo de varios séculos os tiveron ora coma inimigos na batalla, ora coma árbitros das súas loitas intestinas, ora, en fin, se habitaban nas colonias de Asia Menor, como señores más ou menos condescendentes? Non, abofé que non lles faltaron oportunidades para estudar o persa máis aló do estritamente preciso para os tratos e contratos da vida cotiá. Se algo lles faltou, foi o desexo de aproveitalas. «Esta preocupación contra todo idioma extranjero, y la aversión que supone a todo su estudio y cultivo que no sea obligado e indispensable, ha sido –escribe o noso autor²⁵⁶– parte principalísima para impedir la formación científica de la glotología». Só a vitoria do cristianismo aniquilou tales prejuízos, grazas ás súas «sublimes doctrinas sobre la fraternidad humana, sobre el común origen y común destino de los hombres todos»²⁵⁷. No

254. Cf. F. Max Müller, *The science...*, op. cit., vol. I, pp. 140-143; F. García Ayuso, *El estudio...*, op. cit., pp. 55-56; D. Pezzi, *Introduction...*, op. cit., pp. 31-32.

255. PFFC I, p. 368 n.

256. PFFC I, p. 369.

257. PFFC I, p. 370.

trato entre nacións foi imponéndose, aos poucos, unha nova actitude. O desapego foi substituído pola curiosidade, o que non podía deixar de favorecer o desenvolvemento dos estudos lingüísticos.

Non rematan aí as repercuíóns positivas do cristianismo no campo da glotoloxía. A xa mencionada doutrina da fraternidade universal ten como corolario o mandato de predicar e converter a todas as xentes²⁵⁸, fecundo tamén en efectos benéficos. Para que o Evanxeo chegase a todos os xentís, era preciso aprender as linguas en que falaban; máis áinda, había que verter a todas elas a Sagrada Escritura. Así, a carón dos orixinais hebreos, arameos e gregos, xurdiron traducións ao latín, ao siríaco, ao árabe, etc., que serían confrontadas e presentadas sinópticamente polos biblistas do século XVI, cuxas «[Biblias] [plolíglotas]» anunciaban «los principios de una nueva era lingüística»²⁵⁹. E podemos acaso pasar por alto a evanxelización de América, Asia e África, que supuxo a redacción de gramáticas e dicionarios de centos de linguas antes ignotas? «A la Iglesia –di, sen ambaxes, Amor Ruibal²⁶⁰– se debe la mayor y mejor parte de datos lingüísticos de todo género y de todas las latitudes». De quen fai afirmacións tales débese esperar que converta a Hervás en iniciador da gramática comparada, áinda que non coñeza ben o *Catálogo* nin o resto das súas obras lingüísticas. Ao cualificar a Hervás de *lexislador primeiro da lingüística*, don Ángel poña o remate perfecto a súa versión da prehistoria da ciencia da linguaxe, versión

258. «Et accedens Jesus locutus est eis, dicens: Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra: euntes ergo docete omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti: docentes eos servare omnia quaecumque mandavi vobis: et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem saeculi». (*Evangelium secundum Matthaeum* 28, 18-20; *Biblia sacra, iuxta Vulgatam Clementinam* [edición de A. Colunga e L. Turrado], La Editorial Católica, Madrid, 1985⁷ [1ª edición, 1946], p. 991). «Et dixit eis: Euntes in mundum universum praedicate Evangelium omni creaturae. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit: qui vero non crediderit, condemnabitur. Signa autem eos qui crediderint, haec sequentur: in nomine meo daemonia eiificant: linguis loquentur novis: serpentes tollent: et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: super aegros manus imponent, et bene habebunt» (*Evangelium secundum Marcum* 16 15-18; *Biblia sacra, iuxta Vulgatam Clementinam* [edición de A. Colunga e L. Turrado], La Editorial Católica, Madrid, 1985⁷ [1ª edición, 1946], pp. 1009-1010).

259. PFFC I, p. 364.

260. PFFC I, p. 376.

que non se pode tachar de crumente tendenciosa, sen que por iso mereza considerarse neutral. Obsérvanse nela unhas inclinacións propagandísticas que, polo común, resultan inocuas, agás en contadísimas ocasións, unha das cales coincide co achegamento á figura de Hervás²⁶¹.

261. Polo demais, este afán de enxalar a Hervás conduce a Amor Ruibal a violentar –digámolo así– a súa propia concepción da historia da lingüística. Se a *nova era* ten a súa orixe na fusión da tradición gramatical grega coa sánscrita, como se xustifica entón a consideración de Hervás como o vínculo entre o *periodo antigo e a nova era?* Ese título honorífico, non debería reservarse para William Jones (1746-1794), Charles Wilkins (1749-1836) William Carey (1761-1834), Alexander Hamilton (1762-1824), ou Henry Thomas Colebrooke (1765-1837)? Como ben sabe Amor Ruibal (cf. PFFC II, pp. 14-15), áchanse todos eles entre os primeiros europeos con bo coñecemento da lingua sánscrita, así como da tradición gramatical, filosófica, literaria, etc., da antigua India. E non en van foi Hamilton quen formou a Friedrich von Schlegel como indianista: «For whatever information I possess –dizia Schlegel– I am indebted to the friendship of Alexander Hamilton» (*On the Language and Wisdom of the Indians*, H. G. Bohn, Londres, 1849 [orixinal en alemán, 1808], p. 425). E non estará de máis sinalar que a obra da que proceden estas palabras merecía, desde o punto de vista de don Ángel, o cualificativo de *revolucionaria*. E non lle faltan motivos ao noso autor. Na súa obra, Schlegel escribe unhas palabras que sinalaban a dirección na que se ía mover a lingüística ao longo de todo o século XIX: «the structure or comparative grammar of the language furnishes as certain a key to their general analogy [sic, por genealogy], as the study of comparative anatomy has done to the loftiest branch of natural history» (*On the language...*, op. cit., p. 439). Así pondera don Ángel a importancia do opúsculo schlegeliano: «aunque publicado [...] dos años [...] después del primer volumen del *Mithridates* de Adelung, como dice Max Müller, hay entre una y otra obra tanta distancia como la que separa al sistema copernicano del de Ptolomeo» (PFFC II, p. 15). Abofé que todo isto está suxeito a debate, mais, se un dá por boa esta interpretación dos feitos, como pode insistir en facer de Hervás o heraldo da *nova era*?